Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati

Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Department of Geography

2021 - 2022

Field Work

On

Socio Economic Population Profile Naved

Presented by

B.A. III Semester VI Student

Ramkrushna Mahavidyalaya,

Darapur

Guide

Dr. Kundan A. Alone

Department of Geography

Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Scanned with CamScanner

RAMKRUSHAN MAHAVIDYALAYA DARAPUR

Academic Year -2021-2022

Commerce Department

Student Research Project

Project Topic – Social Media Marketing **Duration – 3 months**

Participants List

Sr.No.	Name of Students	Class
1	Bharti G. Umbarkar	B.com III
2	Kalyani D. Dakhode	B.com III
3	Nikita S. Kharad	B.com III

Prof. D. S. Kurmi

Department of commerce

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Principal

Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Date : 20/05/2022

Place : Darapur

RAMKRUSHAN MAHAVIDYALAYA DARAPUR

Academic Year -2021-2022

Commerce Department

Student Research Project

Project Topic – E-Branding **Duration – 3 months**

Participants List

Sr.No.	Name of Students	Class
1	Rutvik N. Kaware	B.com III
2	Bhushan S. Bawner	B.com III
3	Prajwal V. Dhandar	B.com III
4	Adarsh S. Nawalkar	B.com III

Prof. D. S. Kurmi

Department of commerce

Principal

Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Date : 20/05/2022

Place : Darapur

RAMKRUSHAN MAHAVIDYALAYA DARAPUR

Academic Year -2021-2022

Commerce Department

Student Research Project

Project Topic – E-Governance **Duration – 3 months**

Participants List

Sr.No.	Name of Students	Class
1	Neha S. Kharad	B.com III
2	Sarika G. Burghate	B.com III
3	Shruti S. Kale	B.com III

Prof. D. S. Kurmi

Department of commerce

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Principal

Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Date : 20/05/2022

Place : Darapur

RAMKRUSHAN MAHAVIDYALAYA DARAPUR

Academic Year -2021-2022

Commerce Department

Student Research Project

Project Topic – Social Media Marketing **Duration – 3 months**

Participants List

Sr.No.	Name of Students	Class
1	Bharti G. Umbarkar	B.com III
2	Kalyani D. Dakhode	B.com III
3	Nikita S. Kharad	B.com III

Prof. D. S. Kurmi

Department of commerce

Principal

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur Tq. Daryapur

Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Date : 20/05/2022

Place : Darapur

RAMKRUSHAN MAHAVIDYALAYA DARAPUR

Academic Year -2021-2022

Commerce Department

Student Research Project

Project Topic – E-Branding **Duration – 3 months**

Participants List

Sr.No.	Name of Students	Class
1	Rutvik N. Kaware	B.com III
2	Bhushan S. Bawner	B.com III
3	Prajwal V. Dhandar	B.com III
4	Adarsh S. Nawalkar	B.com III

Prof. D. S. Kurmi

Department of commerce

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Principal

Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Date : 20/05/2022

Place : Darapur

RAMKRUSHAN MAHAVIDYALAYA DARAPUR

Academic Year -2021-2022

Commerce Department

Student Research Project

Project Topic – E-Governance **Duration – 3 months**

Participants List

Sr.No.	Name of Students	Class
1	Neha S. Kharad	B.com III
2	Sarika G. Burghate	B.com III
3	Shruti S. Kale	B.com III

Prof. D. S. Kurmi

Department of commerce

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Principal

Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Date : 20/05/2022

Place : Darapur

RAMKRUSHAN MAHAVIDYALAYA DARAPUR

Academic Year -2022-2023

Commerce Department

Student Research Project

Project Topic – E-Trading **Duration – 2 months**

Participants List

Sr.No.	Name of Students	Class
1	Vivek Pramod Potdukhe	B.com III

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Prof. D. S. Kurmi **Principal**

Department of commerce **Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur**

Date : 17 / 04 /2023

Place : Darapur

RAMKRUSHAN MAHAVIDYALAYA DARAPUR

Academic Year -2022-2023

Commerce Department

Student Research Project

Project Topic – E-Governance **Duration – 2months**

Participants List

Sr.No.	Name of Students	Class
1	Shraddha Rajendra Wathodkar	B.com III

Prof. D. S. Kurmi

Department of commerce

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Principal

Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Date : 17 / 04 /2023

Place : Darapur

Project Report

On

MASALA BUSINESS

Submitted To SantGadge Baba University

Partial Fulfillment University For Award Of Degree Of

Bachelor Of Commerce

Subject :- E-COMMERCE

Submitted By

MISS. TRUPTI RAVINDRA BAWNER

MISS. ANKITA SANTOSH KOLHE

MISS. ANISHA NARAYAN SAGANE

MISS. SHEJAL GAJANAN YAWLE

B.Com-III Year { VIth Semester }

Under The Guidance Of

Dr. M. Padwal

Ramkrushna Mahavidhyalay Darapur

Tq. Daryapur , Dist. Amravati

2023-24

Certificate Of Guide

This Is Certify That

MISS. TRUPTI RAVINDRA BAWNER

MISS. ANKITA SANTOSH KOLHE

MISS. ANISHA NARAYAN SAGANE

MISS. SHEJAL GAJANAN YAWLE

Has Completed The Project

MASALA BUSINESS

Under Surveillance Satisfactory The Conclusion Are Based Data

Collected By The Student During Training.

Principal :- Dr. M. Padwal Sir.

RamkrushnaMahavidhyalayDarapur.

Guded By

DIPALI . S . KURMI MAM

Submitted By

MISS . TRUPTI RAVINDRA BAWNER

MISS. ANKITA SANTOSH KOLHE

MISS. ANISHA NARAYAN SAGANE

MISS. SHEJAL GAJANAN YAWLE

➢ अनुक्रमणिका

१) प्रस्तावना

२) इतिहास

३) व्याख्या

४) मसाल्याचेघटक

५) मसाल्याचीकृति

६) मसाल्याचेप्रकार

७) मसाल्याचेउपयोग

८) मसाल्याचेफायदे

९) मसाल्याचेदुष्परिणाम

१०) प्रमुखमसाले

११) मसाल्याचेमहत्व

❖ निश्कर्ष

❖ संधर्भ

JMM
महाराष्ट्राचा
सन्मान,
प्रत्येक
किचनची
शान !
JMM Sunday Malvani Masala
JMM
Malvani Sunday Masala

•मसाला व्यवसाय•

१)प्रस्तावना:-

अन्नाला चव आणण्यासाठी वापरले जाणारे नैसर्गिक पदार्थांचे मिश्रण. झाडांच्या वाळविलेल्या बिया, फळे, मूळ, खोड, पाने, फुले इ. वनस्पती पदार्थ आहे. मसाल्यात त्याचा वापर होऊ शकतो. जे प्रामुख्याने चव, रंग आणि अन्नाचे जतन करण्यासाठी वापरले जाते.

बऱ्याच मसाल्यांमध्ये रोगप्रतिकारक गुणधर्म असतात, ज्यामुळे हे स्पष्ट होऊ शकते की गरम हवामानात तयार होणाऱ्या

पाककृतींमध्ये मसाले अधिक महत्त्वाचे का आहेत, जेथे अन्न खराब होण्याची अधिक शक्यता असते आणि मसाल्यांचा वापर मांसात अधिक सामान्य का अधिक संवेदनशील असते. मसाले कधी-कधी औषध, धार्मिक विधी, सौंदर्यप्रसाधने किंवा सुवास उत्पादनामध्ये वापरली जातात.

खाद्यपदार्थ तिखट, सुवासिक व स्वादिष्ट बनविण्यासाठी जे विविध वनस्पतींचे भाग वापरण्यात येतात, त्यांना 'मसाले' असे म्हणतात. मसाले वापरण्यामागे पदार्थ खाण्याची इच्छा वाढविणे व तो जास्त काळ टिकविणे (उदा., लोणचे) हेही उद्देश असू शकतात. काही मसाल्यांमध्ये औषधी गुणधर्म असल्याने त्यांचा उपयोग आसवे, अर्क, सायरप इ. तयार करण्यासाठी करण्यात येतो. सामान्यतः वनस्पतीची मुळे मूलक्षोडे (जमिनीत आडवी वाढणारी , जाडसर खोडे, उदा., आले, हळद वगैरे) साली पाने फळे बिया फुले इ. भाग वाळवून मसाले म्हणून वापरतात. हिरव्या मिरच्या, कोथिंबीर, कढिलिंबाची पाने इ. पदार्थ तसेच वाळवून चूर्णरूप करून वा द्रव अर्करूपात वापरतात. काही मसाल्याच्या पदार्थांचे संश्लेषित (कृत्रिम) अर्कही आता तयार करण्यात आलेले आहेत. मसाल्याचे पदार्थ एकएकटे वा मिश्रणाच्या रूपात वापरले जातात. या पदार्थांत पोषणमूल्य नसल्यामुळे त्यांचा 'अन्न' या संज्ञेत समावेश होऊ शकत नाही.

पाश्चिमात्य देशांत खाद्यपदार्थ तयार करताना वा शिजविताना जे मसाल्याचे पदार्थ (उदा., मिरी, मिरची, हळद इ.) वापरतात त्यांना 'स्पाइसेस' असे म्हणतात, तर तयार झालेल्या खाद्यपदार्थांचे सेवन करताना जे पदार्थ त्यात मिसळण्यात येतात (उदा., चटणी, सॅलड, ड्रेसिंग इत्यादींत वापरण्यात येतात) त्यांना 'काँडिमेंट्स' म्हणतात. कोथिंबीर, काळी मिरी इ. मसाल्याच्या पदार्थांचा समावेश त्यांच्या उपयोगानुसार दोन्हींत करण्यात येतो. प्रस्तुत नोंदीत या दोन्हींना मसाल्याचे पदार्थ असेच संबोधिलेले आहे.

बहुतेक मसाल्याचे पदार्थ सुवासिक वा झोंबणाऱ्या वासाचे असतात. या पदार्थांना असणारा विशिष्ट वास हा त्यात असणाऱ्या बाष्पनशील (वाष्परूपाने उडून जाणाऱ्या) वा अबाष्पनशील तेलांमुळे येतो. रासायनिक दृष्ट्या मसाल्याच्या पदार्थांत कार्बोहायड्रेटे

(स्टार्च, सेल्युलोज, शर्करा इ. द्रव्ये); जास्त प्रमाणात असून कमी जास्त प्रमाणात प्रथिने, टॅनिने, रेझिने, रंगद्रव्ये, खनिजे (लोह, गंधक, पोटॅशियम, सोडियम, कॅल्शियम, क्लोरीन इ.) आणि बाष्पनशील तेले हे प्रमुख घटक आढळून येतात.

बहुतेक मसाल्याचे पदार्थ ज्या वनस्पतींपासून मिळवितात त्या वनस्पती बहुतकरून उष्ण कटिबंधातील (आशिया, आफ्रिका व अमेरिका या खंडातील) प्रदेशात आढळतात.

२)इतिहास :-

मानवाला अतिप्राचीन काळापासून माहीत असलेल्या व्यापारांपैकी मसाल्याच्या पदार्थांचा व्यापार हा एक आहे. या व्यापाराच्या मार्गांचे वर्णन त्या काळातील आशियातील संस्कृतींच्या इतिहासवर्णनात आढळते. आग्नेय चीन व अरबस्तान यांमध्ये हा व्यापार खुष्कीच्या आणि समुद्रकिनाऱ्या किनाऱ्याने होत असे. दालचिनी, तमालपत्र, वेलदोडे, आले (सुंठ) व हळद हे मसाल्याचे पदार्थ पूर्वेकडील लोकांना फार प्राचीन काळापासून माहीत होते तसेच ते लोक या पदार्थांचे उत्पादन, वापर व व्यापारही करीत असत.

इ. स. पू. सु. २००० च्या सुमारास मध्यपूर्वेत दालचिनी व तमालपत्र हे मसाल्याचे पदार्थ आले असावेत. बायबलमध्ये त्यांचा उल्लेख आढळतो. त्या काळी मसाल्याच्या पदार्थांचा वापर मोठ्या प्रमाणावर व व्यापार फायद्यात चालत असे. मसाल्याच्या व्यापाऱ्यांकडून मिळालेल्या देणगी-करांचा वाटा सॉलोमन राजाच्या (इ. स. पू. सु. १७३–९३३) वार्षिक उत्पन्नात असे. दालचिनी व तमालपत्र मध्यपूर्वेत अरबांनी आणल्यानंतर, त्यांनी त्यांच्या उगमस्थानाबद्दल गुप्तता राखली व त्यांच्या निर्मितीविषयी अनेक दंतकथा प्रसारित केल्या. मात्र थोरले प्लिनी (इ. स. पहिले शतक) यांना या दंतकथा पटलेल्या नव्हत्या. स्ट्रेबो (इ. स. पू. ६४? इ. स. २०?) यांनी Geographyया आपल्या ग्रंथात अरबांच्या मसाल्याच्या पदार्थांच्या व्यापाराविषयी उल्लेख केलेला आहे.

नौकानयन कौशल्य, मॉन्सून वारे इत्यादींच्या सखोल अभ्यासामुळे अरबांनी इ. स. पू. काळी समुद्रमार्गे मसाल्यांच्या बेटांकडे (इंडोनेशियातील सेलेबीझ व न्यू गिनी यांच्या दरम्यानच्या मोलकाझ बेटांकडे) प्रवास केला. त्याच सुमारास चिनी लोक समुद्रमार्गे या बेटांकडे गेले होते. त्या काळी श्रीलंका हे मसाल्याच्या पदार्थांच्या व्यापाराचे प्रमुख व मध्यवर्ती स्थान होते.

टॉलेमी राजांच्या काळात (इ. स. पू. ३२३–इ. स. पू. ३०) ईजिप्त व भारत यांच्यात व्यापारास सुरुवात झाली. रोमन लोकांनी त्यात वाढ केली. इ. स. पू. ३३२ च्या सुमारास ईजिप्तमध्ये ॲलेक्झांड्रिया बंदराची स्थापना झाली व लौकरच ते मसाल्याच्या पदार्थांच्या व्यापाराचे एक केंद्र बनले. या बंदरातूनच रोममध्ये मसाल्याचे पदार्थ प्रथम पाठविले गेले. भारताबरोबरचा रोमचा व्यापार इ. स. सहाव्या शतकात बंद पडला, मात्र अरबांना चालू होता. याही काळात श्रीलंकेला महत्त्वाचे स्थान होते.

युरोपियनांना मसाल्याच्या पदार्थांचे उगमस्थान माहीत होते पण बहुतेक व्यापार अरबांच्या मार्फत होत असे तसेच या

व्यापारातील व्हेनिसचे महत्त्व कमी करणे अशक्य झाले होते. तुर्कांनी कॉन्स्टँटिनोपल (इस्तंबूल) शहर १४५३ मध्ये जिंकल्याने युरोप व आशियामधील व्यापाराचा खुष्कीचा मार्ग बंद झाला. त्यामुळे पूर्वेकडील मसाल्याच्या प्रदेशांकडे जाण्यासाठी (विशेषतः भारताकडे) समुद्रमार्गे जाण्याचे मार्ग शोधण्याचे प्रयत्न झाले. या प्रयत्नात पोर्तुगीजांना प्रथम यश आले. १४९८ मध्ये वास्को द गामा भारतात कालिकत येथे आफ्रिकेच्या दक्षिणेकडील केप ऑफ गुड होपमार्गे येऊन पोहोचले आणि १५०१ मध्ये पेद्रू आल्व्हारीश काब्राल यांनी लिस्बनला मसाल्याचे पदार्थ नेले. यानंतर डच लोक मसाल्याच्या बेटांकडे समुद्रमार्गांनी गेले.

मसाल्याच्या पदार्थांना युरोपखंडात बाजारभाव वाजवीपेक्षा जास्त मिळे व तफावत जास्त होत असे. यामुळे युरोपमधील कित्येक राष्ट्रे या व्यापारात उतरली. पंधराव्या शतकात पोर्तुगीजांनी भारताकडे जाणारा सागरी मार्ग शोधून काढल्यानंतर एक शतकभर त्यांची या व्यापारावर पकड होती. पुढे इंग्रज आणि डच या व्यापारात आले. सोळाव्या शतकाच्या अखेरीस मिऱ्याच्या व्यापाराची मक्तेदारी डच लोकांकडे होती. यामुळे बऱ्याच युरोपियन राष्ट्रांनी पूर्वेकडील देशांशी व्यापार करण्यासाठी ईस्ट इंडिया कंपन्या स्थापन केल्या. १६०० मध्ये ब्रिटिश, १६०२ मध्ये डच व १६६४ मध्ये फ्रेंच ईस्ट इंडिया कंपन्या स्थापन झाल्या. यामुळे पोर्तुगीज या व्यापारात मागे पडले. ही स्पर्धा शेवटी एकोणिसाव्या शतकात संपली. या शतकात ब्रिटिशांनी भारत व श्रीलंकेमधील व्यापारावर, तर डचांनी ईस्ट इंडीजच्या बऱ्याच भागामधील व्यापारावर वर्चस्व मिळविले. या स्पर्धेमुळे व्हेनिस शहराची मसाल्याच्या व्यापारातील मक्तेदारी संपविण्यात युरोपियन राष्ट्रांना यश मिळाले. अठराव्या शतकाच्या शेवटी अमेरिकेची संयुक्त संस्थाने या व्यापारात उतरली. तेथील सेलेम, बोस्टन व न्यूयॉर्क ही बंदरे मसाल्याच्या व्यापारासाठी प्रसिद्धीस आली. विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीस मसाल्याचा व्यापार स्थिर झाला व लंडन हे शहर त्याची प्रमुख बाजारपेठ झाली. १९७० च्या सुमारास त्याची जागा न्यूयॉर्कने घेतली.

३) व्याख्या :-

थोडक्यात काय, तर एखाद्या गोष्टीची "लज्जत" वाढवण्याकरता जे काही "साहित्य" वापरले जाते त्याला "मसाला" म्हणतात.

खाण्याच्या पदार्थांच्या बाबतीत मसाला म्हणजे त्या खाण्याच्या पदार्थांची रुची वाढवणारे काही घटक जे काही वेळा पदार्थ बनवतानाच घालावे लागतात किंवा काही वेळा पदार्थ पूर्ण बनल्यानंतर त्यात वरुन टाकले जातात.

उदाहरणार्थ, तमालपत्र हे खमंग वासासाठी बिर्याणी किंवा पुलावात तो बनवतानाच घातले जाते. हिंग, हळद, तिखट, धणे, जिरे हे सगळे आपले मसाल्याचे पदार्थ म्हणून ओळखले जातात आणि त्याचा एक वेगळा "मसाल्याचा डबा "आपल्याकडे प्रत्येक

स्वयंपाकघरात सापडतो.मग भाषण करताना ,ते खुलवण्यासाठी, एखादा वक्ता त्यात "मसाल्या"सारखे काही किस्से किंवा काही विनोद,स्वत:चे अनुभव श्रोत्यांच्या मनोरंजनासाठी टाकत असतो. तोही भाषणातला मसालाच म्हणायचा.

ललित लेखनातही काव्य, किस्से, विनोद इत्यादी मसाल्याची पेरणी अधून मधून टाकत ते रंजक करावे लागते. अन्यथा वाचकांना ते कंटाळवाणे वाटू शकते.

चित्रपट सुद्धा चालावेत म्हणून पटकथेत त्यात पैकी गाण्याच्या जागा तयार करून गाणी "मसाल्या" सारखी "घातली" जातात. तसेच काही प्रसंग ओढून ताणून आणून टाकले जातात. हा एक प्रकारचा चित्रपटाचा किंवा मसाला चित्रपटांचा फॉर्म्युलाच असतो. यात थोडी मारामारी, थोडी गाणी, थोडी ॲक्शन, थोडा रोमान्स अशा सगळ्या गोष्टींचे एकत्रित पण प्रमाणात मिश्रण पटकथेत केलेलं असतं. काही वेळा ते फसतं, काही वेळा ते खूप चालतं.पण काही वेळा "मसाल्याचा" अतिरेक सुद्धा घातक ठरतो. अशावेळी "चार आण्याची कोंबडी आणि बारा आण्याचा मसाला" अशी उक्ती वापरून त्या पदार्थाचा पार "फज्जा" उडाला आहे असे सूचित करायला लोक टपलेलेच असतात .

४)मसल्याचे घटक:-

(१) ॲपल पायचा मसाला

(२) बार्बेक्यू

(३) हॅमबर्गर सिझनिंग

(४) इटालियन सिझनिंग

(५) मिन्समिंट

(६) कोंबडी

(७) लोणचे

(१).ॲपल पायचा मसाला :-दालचिनी, लवंग वा ऑलस्पाइस, आले, जायफळ वा जायपत्री.

(२).बार्बेक्यू :-मिरची (सायेनी वा रेड पेपर), जिरे, लवंग वा ऑलस्पाइस, लसूण.

(३).हॅमबर्गर सिझनिंग :-ऑलस्पाइस वा लवंग, अजमोदा, कांद्याची पूड, पांढरे मिरे, सेज.

(४) इटालियन सिझनिंग :- सब्जा,मरवा, ऑरिगॅनो, रोझमेरी, सॅव्होरी.

(५) मिन्समिंट :- दालचिनी, लवंग वा ऑलस्पाइस, जायफळ वा जायपत्री,

(६) पेस्ट्री :-दालचिनी, लवंग वा ऑलस्पाइस, जायफळ वा जायपत्री, वेलची, ॲनिस बी,साखर

(७)कोंबडी :-पांढरे मिरे, सेज, ऑरिगॅनी, रोझमेरी, सॅव्होरी.

(८)लोणचे :- ऑलस्पाइस, बे, वेलची, कॅसिया, मिरची, लवंग, आले, जायपत्री, मोहरी, काळे मिरे.

५)मसाल्याचीकृती:-

वनस्पतींच्या विविध भागांपासून मसाल्याचे पदार्थ तयार करण्यात येत असल्याने ते तयार करण्याच्या कृतीतील प्रक्रिया वेगवेगळ्या असतात. पाने, साली, फुले व फळे यांपासून तयार करण्यात येणाऱ्या मसाल्याच्या पदार्थांच्या कृतीत साफसफाई करणे, सूर्यप्रकाशात वा कृत्रिम उष्णतेने या दोन्ही पद्धतींनी वाळविणे, सुकविणे वा प्रक्रिया करणे इ. प्रक्रियांचा समावेश असतो. तर फळांच्या आतील बियांचा (उदा., तीळ, जिरे, ओवा) वापर मसाले म्हणून करण्यात येत असेल तर काढणी, मळणी, साफ करणे, वाळविणे, प्रक्रिया करणे इ. प्रक्रियांचा समावेश असतो. मिरची, कोथिंबीर, पुदिना इ. हिरव्यागार स्थितीत वापरता येतात तसेच ते पदार्थ वाळवून, चूर्ण करूनही वापरतात. कोथिंबीरीची पाने ताजीच व वाळवून वापरतात, तर तिच्या बिया (धने) काढणी, मळणी, साफ करणे, वाळविणे, प्रक्रिया करणे इ. प्रक्रिया करून वापरतात. आले तसेच वापरतात किंवा ते शिजवून (प्रक्रिया करून) व वाळवून

केलेली सुंठ या स्वरूपातही वापरतात. हळद शिजवून-वाळवून वापरतात. कांदा-लसूण हे पदार्थ थोड्या प्रमाणात वाळवून वापरण्यात येतात.

मसाल्याचे पदार्थ दळून चूर्णरूप करतात. चूर्ण तयार करणे हा एक खास उद्योग झालेला आहे. साली व मुळे यांचे चूर्ण करण्यास योग्य होतील इतपत लहान तुकडे करणारी पातीयुक्त कर्तन यंत्रे वापरतात. चूर्ण करण्यासाठी विविध प्रकारांची दळण यंत्रे वापरतात. ह्या यंत्रांत दळताना जादा उष्णता निर्माण होऊ देत नाहीत. नाही तर मसाल्याच्या पदार्थांतील महत्त्वाची व सुवासिक बाष्पनशील तेले कमी होतात. हे पदार्थ दळल्यावर चाळतात व ते एकजीव होण्यासाठी विशिष्ट मिश्रक यंत्राचा वापर करतात.

मसाल्याच्या पदार्थांचा अर्क योग्य बाष्पनशील विद्रावक (विरघळविणारा पदार्थ) वापरून काढतात. ह्या अर्कात बाष्पनशील तेले, विद्राव्य (विरघळणारी) रेझिने व मसाल्यातील इतर घटक द्रव्ये आढळतात. हे अर्क संहत करून (विरघळलेल्या पदार्थांचे प्रमाण वाढवून) द्रवरूप मसाले तयार करतात. बाष्पनशील तेले व ओलिओरेझिने विविध प्रकारे व योग्य प्रमाणात मिसळून संश्लेषित अर्क तयार करतात. द्रवरूप मसाले बाटल्यांत भरून योग्य प्रकारे बंद व आवेष्टित करून बाजारात विक्रीस पाठवितात.सर्व प्रकारचे मसाल्याचे पदार्थ नेहमी शुष्क, आरोग्यदृष्ट्या स्वच्छ, कृंतकरोधी (उंदरांसारख्या कुरतडणाऱ्या प्राण्यांपासून सुरक्षित) व शीत जागेत साठवितात. मसाल्याच्यापदार्थांत बुरशीची व कीटकांची वाढ होऊ नये म्हणून साठवणीच्या जागी आर्द्रता व तापमान योग्य प्रकारे नियंत्रित ठेवणे आवश्यक असते. दळण्यापूर्वी मसाल्याचे पदार्थ जास्त काळ साठवू नयेत कारण त्यांतील बाष्पनशील द्रव्ये हळूहळू निघून जातात. दळलेले मसाले उघडे ठेवू नयेत ते घट्ट डब्यात साठवावेत नाही तर त्यांतील बाष्पनशील व स्वादकारक घटक उडून जातात. मसाल्याचा प्रकार (पदार्थ) व आवेष्टन प्रकार यांवर मसाला वापरण्यायोग्य स्थितीत साठविता येण्याचा कालावधी अवलंबून असतो. तयार करण्याच्या दिवसापासून धातूच्या डब्यातील पातळ तुकड्यांच्या स्वरूपातील मसाले १२ महिने, वळणी पुठ्ठ्याच्या खोक्यातील मसाले (अखंड) १८ महिने, धातूच्या डब्यातील दळलेले मसाले २४ महिने व काचेच्या बाटल्यांतील मसाले ३६ महिने इतके टिकतात. त्यानंतर त्यांतील स्वादकारक घटक हळूहळू उडून जातात.

[illegible]

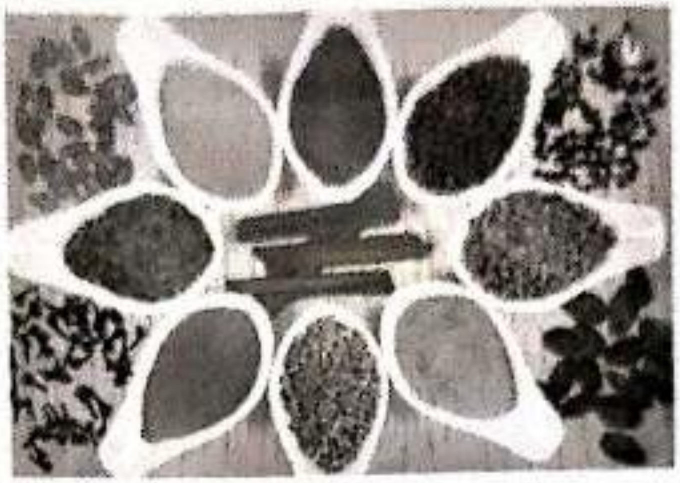

६)मसाल्याचे प्रकार:-

१) गोडामसाला- काळा मसाला.......

२) गरम मसाला.

३) केशरी दुधाचा मसाला

४) चाट मसाला

५) पावभाजीमसाला

६) मेथीमसाला

७) कोकणीमसाला

८) कच्चामसाला

९) तंदूरी चिकन मसाला

१०) मालवणीमसालाइ.

भारतीय स्वयंपाकाचा अविभाज्य भाग म्हणजे वाटण जे आजकाल ग्रेव्हीज म्हणून प्रसिद्ध आहे. ज्या भागात जो पदार्थ पिकतो त्या पदार्थाचा त्या भागातल्या ग्रेव्हीमध्ये वापर केला जातो. टोमॅटो ग्रेव्ही, पालक ग्रेव्ही, ब्राऊन ग्रेव्ही आणि व्हाईट ग्रेव्ही असे ग्रेव्हीचे चार बेसीक प्रकार आहेत. ग्रेव्ही जर आधीच व्यवस्थित बनवून ठेवल्यास 5 मिनिटांत हॉटेलसारखी भाजी बनवता येते. फ्रिज असल्यास ग्रेव्ही दहा बारा दिवस आधी बनवून ठेवता येतात. भारतातल्या प्रत्येक प्रांतानुसार इतकंच काय तर दर 50 किलोमीटर अंतरावर पदार्थांची चव बदलते, मसाल्याबरोबर शिजवण्याच्या पद्धतीवर ही पदार्थांची चव अवलंबून असते, असं शेफ विष्णू मनोहर म्हणाले.व अशाप्रकारचेअनेक मसाले आहेत

७)मसाल्याचे उपयोग :-

प्राचीन काळी मसाल्याच्या पदार्थांचा उपयोग औषधे म्हणून, पवित्र तेले व मलमे तयार करण्यासाठी आणि कामोत्तेजक पदार्थ म्हणून करण्यात येत होता, असे उल्लेख आढळले आहेत. त्यांचा वापर धर्मगुरू पूजेत व जादुटोण्यासाठीही तर विलासप्रिय रोमन सरदार मद्याला स्वाद आणण्यासाठी, स्नानाचे पाणी सुगंधित करण्यासाठी, शरीर लेपनासाठी व धूप म्हणून जाळण्यासाठीही करीत असत. चीन, सुमेर, ॲसिरिया, ईजिप्त, ग्रीस, रोम इ. संस्कृतीत मसाल्याच्या पदार्थांचा वापर रोगोपचारासाठी करीत असत. हिपॉक्राटीझ,गेलेन व पेडॅनिअस डायस्कारिडीझ हे वैद्य त्यासाठी प्रसिद्ध होते. इ. स. पहिल्या शतकात थोरले प्लिनी यांनी HistoriaNaturalisया ग्रंथात त्या काळी माहीत असलेल्या रोगांवर वापरण्यात येणाऱ्या मसाल्याच्या पदार्थांची रोग बरे करण्याची शक्ती व काळ यांचे वर्णन केआहे. मसाल्याच्या पदार्थांच्या रोगनिवारणातील वापरात पुढे सुधारणा होऊन तो मध्ययुगात व आ0धुनिक काळाच्या आरंभापर्यंतही बराच प्रचलित होता. मानवाने मसाल्याचा वापर खाद्यपदार्थांत कधीपासून केला हे ज्ञात नाही. मद्यनिर्मितीत व तेलासाठी तीळ फार पूर्वीपासून वापरीत असत. तसेच कांदा व लसूण यांचा वापर फार पूर्वीपासून अन्नाचा एक घटक व मसाल्याचे पदार्थ म्हणून करण्यात येत होता. प्राचीन ग्रीक लोक बऱ्याच मसाल्याच्या पदार्थांचा वापर खाद्यपदार्थ व पेये स्वादिष्ट करण्यासाठी करीत असत. इतर देशांतून आयात केलेल्या मसाल्याच्या पदार्थांचा वापर फक्त श्रीमंत वर्गच करीत असे. तेराव्या शतकात मार्को पोलो यांना चीनमध्ये श्रीमंत लोक मसाल्यातील मांसपदार्थ खात असलेले आढळले पण गरीब लोक यासाठी लसणाचा वापर करीत असत. यूरोपमध्ये खाद्यपदार्थ खवट होणे, खराब होणे इत्यादींपासून संरक्षण करण्यासाठी, तसेच स्वादिष्ट करण्यासाठी मसाल्याच्या पदार्थांचा वापर करण्यास हळूहळू सुरुवात झाली. मध्ययुगापर्यंत बरेच मसाल्याचे पदार्थ खाद्यपदार्थांत वापरण्यात येऊ लागले. पूर्वेकडील देशांतून येणारे मसाल्याचे पदार्थ त्यांच्या किमतीमुळे श्रीमंत लोकांच्याही आवाक्याबाहेर होते पण मसाल्याच्या पदार्थांचा व्यापार जसजसा प्रगत होत गेला, तसतसे हे स्वरूप पालटू लागले आणि तिखट, सुवासिक मसाल्याचे पदार्थ गरीब-श्रीमंत लोक सारख्याच प्रमाणात वापरू लागले.

मसाल्याच्या पदार्थांचे आधुनिक उपयोग जास्त करून खाद्यपदार्थांतच करण्यात येतात. संस्कारित मांस, विविध सॉसेज, सॉस, शिर्का

(व्हिनेगार), लोणची, चटण्या, बिस्किटे, पेये, मेवामिठाई आदि खाद्यपदार्थ उद्योगांत मसाल्याच्या पदार्थांचा वापर मोठ्या प्रमाणावर करण्यात येतो. मसाल्याचे पदार्थ व त्यांपासून काढण्यात येणारी तेले ॲबसिंथ, ॲनिसेट, बेनिडिक्टीन, क्रीम-द-मेंथ यासारखी अल्कोहॉलयुक्त पेये तयार करण्यात येणारी बाष्पनशील तेले, सुवासिक द्रव्ये, सौंदर्यप्रसाधने, दंतधावने, स्नानाचे साबण व सुवासिक तंबाखू तयार करण्यासाठी वापरण्यात येतात. मसाल्याच्या पदार्थांचा औषधी वापर पूर्णपणे नाहीसा झालेला नाही.

८) मसल्याचे फायदे:-

प्रत्येक भारतीय स्वयंपाक घरात गरम मसाले नसतील तर स्वयंपाक अपूर्ण राहील असं म्हणायला हरकत नाही. मसाले भात असो वा बिर्याणी, दाल तडका, पनीर मखनीपासून अगदी तांबडा पांढरा रस्सा प्रत्येक पदार्थ लज्जतदार बनवतात ते म्हणजे गरम मसाले. स्वयंपाकांची चव वाढवणारे हे गरम मसाले आरोग्यासाठीदेखील तितकेच महत्वाची भूमिका बजावतात. प्रत्येक गरम मसाल्याचा स्वाद जसा निराळा आहे, तसेच त्याचे औषधी गुणधर्मदेखील पाहायला मिळतात. Hot Spices in Kitchen Helpful for Health

वेगवेगळ्या आरोग्यविषयक समस्यांसाठी Health Problems गरम मसाल्यांमधील जिन्नस उपयुक्त ठरू शकतात. या गरम मसाल्यांमधील Spices जवळपास सर्वच मसाल्यांमध्ये आयुर्वेदिक Ayurvedगुणधर्म पाहायला मिळतात. खरं तर तुमच्या अनेक आरोग्यविषयक समस्यांसाठी तुम्हाला औषध दुकानात जाण्याआधी घरातील मसाल्यांचा डबा उघडणं गरजेचं आहे. कारण हेच मसाले तुमच्या अनेक समस्या दूर करू शकतात. Indian spices benefits

९)मसाल्याचे दुष्परिणाम:-

१) गरम मसाल्या शिवाय आजकाल कुठली भाजी सुद्धा बनवली जात नाही. यामुळे अन्नाची चव वाढते पण गरम मसाल्याचं अतिसेवन आरोग्या साठी खूप हानिकारक आहे. काय होतं गरम मसालाजास्त खाल्ला की? नेमक्या काय समस्या उद्भवतात? बघुयात...

२) पोटात जळजळ, अपचन, ॲसिडिटी यासारख्या समस्या गरम मसाला खाल्ल्यानेच उद्भवू शकतात. ज्या लोकांना अपचन होतंय, पचनाची समस्या होतेय त्या लोकांनी गरम मसाला खाण्याचे प्रमाण कमी करावे. गरम मसाल्याचे अति सेवन पोट खराब करू शकते.

३) ओरल हेल्थ हे कधी तुम्ही ऐकलं आहे का? ओरल हेल्थ म्हणजे तोंडाचं आरोग्य. गरम मसाला जास्त खाल्ला की जिंजिवाइटिस, वेदना आणि हिरड्यांचे संक्रमण अशा समस्या उद्भवतात. तथापि, थोड्या प्रमाणात गरम मसाले दातांमधील पोकळी काढून टाकण्यास मदत करतात.

४) हृदय चांगलं ठेवायचं असेल तर गरम मसाला कमी प्रमाणात खा. गरम मसाला जास्त खाल्ल्याने हृदयाच्या आरोग्यावर परिणाम होतो. हृदयाचा रुग्ण असलेल्यांनी या मसाल्याचे सेवन करू नये. या मसाल्याने हृदयविकार होतात.

५) गरम मसाल्यात मिरची, लवंग, कोथिंबीर, मोठी वेलची आणि लहान वेलची यांचा समावेश असतो. आहारात या गरम मसाल्यांचा समावेश जास्त प्रमाणात केल्यास मळमळ, उलट्या आणि वेदना होतात.

१०)प्रमुख मसाले:-

काळीमिरी

लवंग

दालचीनी

दगडफुल

आले

धने

११)मसाल्याचे महत्व :-

मसाले हा मानवी जीवनाचा अत्यावश्यक घटक आहे. बिया, मुळे, फळांची साल आणि इतर वनस्पती पदार्थ मसाला म्हणून वापरतात. मसाल्यांचा वापर अन्नाला चव देण्यासाठी आणि रंग देण्यासाठी केला जातो. आयुर्वेदिक औषधांमध्ये मसाल्यांचा मोठ्या प्रमाणावर वापर केला जातो. मसाल्यांमध्ये अँटिऑक्सिडंट्स, हृदयाचे संरक्षण, तंदुरुस्तीचे पुनरुत्पादन, दाहक-विरोधी आणि विविध प्रकारचे आरोग्य फायदे देखील आहेत.

जगभरातील मसाल्यांचे स्वतःचे वेगळे सार, चवदार रंग आणि सुगंध असतो. हळद, जिरे, धणे, काळी-पांढरी मिरची, एका जातीची बडीशेप आणि मोहरी हे सर्व जगभरात वापरले जाणारे लोकप्रिय मसाले आहेत. मसाल्यांच्या मुबलकतेमुळे क्लासिक भारतीय घरी शिजवलेले अन्न बहुतेकदा जगभरात वापरल्या जाणाऱ्या आरोग्यदायी पदार्थांपैकी एक मानले जाते.

स्वयंपाक आणि औषध दोन्हीमध्ये मसाले महत्त्वाचे आहेत. ते पाककृतींची नैसर्गिक चव सुधारतात आणि त्यांचा वापर अन्नाचे स्वरूप समायोजित करण्यासाठी आणि रंगात अधिक आनंददायी करण्यासाठी केला जाऊ शकतो. त्यापैकी काही जंगली वाढतात आणि अन्न संरक्षकांचा उत्कृष्ट स्रोत आहेत, विशेषत: औद्योगिक प्रक्रिया केलेल्या खाद्यपदार्थांमध्ये.

मसाले पदार्थांची नैसर्गिक चव वाढवतात. ते प्राचीन काळी अत्यंत महत्त्वपूर्ण होते आणि आज आपण त्यांच्याशिवाय जगू शकत नाही. ते विविध स्वाद आणि सुगंधांमध्ये उपलब्ध आहेत. तेमूलत: अन्न वर्धक आहेत जे पदार्थांना एक वेगळी चव आणि

सुगंध देण्यासाठी वापरले जातात. बनवण्यासाठी काही मसाले साखोत उकळले जातात.

करी हे विविध प्रकारचे मसाले घालून बनवलेले सर्वात प्रसिद्ध अन्न आहे. करी हा मसाला आहे जो सामान्यत: डेअरी आणि पोल्ट्री उत्पादनांसाठी वापरला जातो. आले, हळद, एका जातीची बडीशेप, जिरे, मेथी, धणे आणि जायफळ हे करीचे मुख्य घटक आहेत. हे मांस, सीफूड, भाज्या आणि सूपमध्ये चवजोडलीजाते.

❖ निष्कर्ष :-

मसाल्याच्या पदार्थांचे वर्गीकरण करणे फार अवघड आहे, कारण त्यांच्या उपप्रकारातील फरक सुस्पष्टपणे दाखविणे कठीण आहे. तथापि वनस्पतीचा कोणता भाग मसाल्याचा पदार्थ म्हणून वापरला जातो, त्यावरून त्यांचे वर्गीकरण खोड, साल, फुले (व कळ्या), फळे, बिया, पाने, संपूर्ण वनस्पती इ. प्रकारात करता येते. प्रस्तुत नोंदीत याप्रमाणेच वर्गीकरण करण्यात आले आहे.

मसाल्याच्या पदार्थांचे सर्वसाधारणपणे पुढीलप्रमाणे वर्गीकरण केले जाते : (१) मूलक्षोड : आले, सुंठ, हळद इ. (२) साल : दालचिनी इ. (३) फुले व कळ्या : लवंग इ. (४) फळ : ऑलस्पाइस, मिरची, मिरे, जिरे, धने इ. (५) बिया : ओवा, खसखस, वेलदोडा, जायफळ, मोहरी, तीळ इ. (६) पाने : सब्जा, कोथिंबीर, पुदिना, कढिलिंब, थाइम, बे, सॅव्होरी इ. (७) कंद : लसूण, कांदा इ. (८) रेझीन : हिंग (रेझीन, डिंक व अन्य पदार्थांचे मिश्रण) व (९) संपूर्ण वनस्पती : दगडफूल.

नेहमी वापरात असलेल्या व काही महत्त्वाच्या मसाल्याच्या पदार्थांची माहिती कोष्टक क्र. १ मध्ये दिलेली आहे.

❖ संदर्भ:-

- ❖ अय्यातुराई, S.G. रिव्ह्यू ऑफ रिसर्च ऑन स्पाइसेस अँड काजू, एर्नाकुलम, 1966,2.
- ❖ अमेरिकन स्पाइसेस ट्रेड असोसिएशन, मसाल्यांचा शब्दकोष,3. महेश्वरी. पी. उमरावसिंग, डिक्शनरी ऑफ इकॉनॉमिक प्लांट्स इन इंडिया, नवी दिल्ली,4.पॅरी,
- ❖ J.W. Spices, 2 Vols., New York, 19695.
- ❖ रोसेनगार्टन, एफ. ज्युनियर, द बुक ऑफ स्पाइसेस, एडिंगबर्न, 1969,जोशी, सांबा त्रिमुलगुंड, वासंती र. मिठारी, जिओ.चि.

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati

Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Department of Geography

2021 - 2022

Field Work

On

Socio Economic Population Profile Naved

Presented by
B.A. III Semester VI Student
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur

Guide
Dr. Kundan A. Alone
Department of Geography
Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Scanned with CamScanner

RamkrushnaMahavidyalaya, Darapur

Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Class :- B. A. PART III Semester VI

Session :- 2021 - 2022

Subject :- Geography

Student List

Sr. No.	NAME OF CANDIDATES	SIGN
01	Rutvik Pradip Adgokar	R.P. Adgokar
02	Trupti Pramodrao Tayade	[illegible]
03	Sakshi Saragdhar Chorpagar	S.Chorpagar
04	Vaishnvi Vikas Dhoke	[illegible]
05	Achal Sanjay Gopnarayan	[illegible]
06	Ku. Sonu Gautom Wardhe	S.G. Wardhe
07	Asif Rehan Anis	[illegible]
08	Akash Sahebrao Ingle	[illegible]
09	Mayuri Vijay Bhusari	M.V. Bhusari
10	Shivam Bhimrao Gobare	[illegible]
11	Sanika Dipak Khedkar	[illegible]

Scanned with CamScanner

RamkrushnaMahavidyalaya, Darapur

Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Class :- B. A. PART III Semester VI

Session :- 2021 - 2022

Subject :- Geography

Student List

Sr. No.	NAME OF CANDIDATES	SIGN
01	Rutvik Pradip Adgokar	R. P. Adgokar
02	Trupti Pramodrao Tayade	Tayade
03	Sakshi Saragdhar Chorpagar	S. chorpagar
04	Vaishnvi Vikas Dhoke	[illegible]
05	Achal Sanjay Gopnarayan	Gopnarayan
06	Ku. Sonu Gautom Wardhe	S. G. Wardhe
07	Asif Rehan Anis	Asif
08	Akash Sahebrao Ingle	[illegible]
09	Mayuri Vijay Bhusari	M. V. Bhusari
10	Shivam Bhimrao Gobare	[illegible]
11	Sanika Dipak Khedkar	[illegible]

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with CamScanner

Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati

Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Department of Geography

Educational Tour

On Nagpur

C. V. Raman Center & Deekshabhoomi

Presented by
B.A. III Semester VI Student
Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Guide
Dr. Kundan A. Alone
Department of Geography
Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

2022 - 2023

CERTIFICATE

Department of Geography

This is certifying that this practical record would contain the bonafide practical works of Mr / Ku. --

Studying in class B. A. III Semester VI in the year 2022 - 2023 is bonafids student of this institute and has completed course in this subject based on the prescribed for the said subject.

Professor in charge.

Dr. Kundan A. Alone

Date :-25/04/2023 **Dr. Kundan A. Alone**

In the absence of the above certificate the mark of record shall not be awarded.

ऋणनिर्देश

आम्ही रामकृष्ण महाविद्यालय दारापूर येथिल बि. ए. भाग ३ सेमिस्टर ६ चे विद्यार्थी हा शैक्षणिक सहलीचा अहवाल सादर करतांना ज्या लोकांनी मदत केली त्यांचे आभार मानने आमचे परम कर्तव्य आहे.

आमचे प्रेरणास्थान व आम्हाला नेहमीच प्रोत्साहनपर मार्गदर्शन करणारे दादासाहेब गवई चॅरीटेबल ट्रस्ट चे सचिव, प्रा. पी. आर. एस. राव सर व प्रशासकिय अधिकारी प्रा. सचिन पंडीत सर यांनी मोलाचे सहकार्य केल्याबद्दल त्याचे मनस्वी आभार मानतो.

विद्यार्थ्यांसाठी चंदना प्रमाणे झिजणारे आमचे लाडके प्राचार्य डॉ. मल्लु पडवाल सर व मार्गदर्शक डॉ. कुंदन अ. अलोणे यांच्या मार्गदर्शनामुळे हा अहवाल पुर्ण झाल्याबद्दल आभारी आहोत.

आमच्या महाविद्यालयाचे उत्साही शिक्षक वृंद डॉ. प्रशांत खेडकर, डॉ. सारिका बोदोडे, प्रा. अनिल भगत, प्रा. चंद्रशेखर इंगोले, प्रा. प्रकाश म्हस्के, प्रा. शितलबाबू तायडे, प्रा. गंगाधर पांडे, प्रा. खेमानंद फुलझेले, प्रा. संदिप हाडोळे, व प्रा. यशवंत हरणे या सर्वांच्या मिळालेल्या सहकार्यामुळे ही शैक्षणिक सहल व अहवाल योग्यरित्या सादर करु शकल्या बद्दल त्यांचे ऋणी आहोत.

त्याच बरोबर महाविद्यालयाचे शिक्षकेत्तर कर्मचारी श्री. आदेशभाऊ गावंडे, पवन शर्मा व पंकज चिर्डेकार सोबत बि. ए. भाग 1 व 2 चे सर्व विद्यार्थी यांचे सहकार्य लाभल्या बद्दल त्यांचे आभारी आहोत.

बि. ए. भाग ३ सेमिस्टर ६ चे विद्यार्थी

अनुक्रमणिका

	पृष्ठ क्र.
प्रकरण 1प्रस्तावना	
1.1 प्रस्तावना	01
1.2 उद्देश	02
1.3 पर्यटनस्थळाची ओळख	02
1.4 पर्यटनाचा अर्थ	02
प्रकरण 2 प्राकृतिक माहिती	
2.1 स्थान व विस्तार	04
2.2 हवामान	04
2.3 मृदा	05
2.4 नदिप्रणाली	05
2.5 जंगले	05
प्रकरण 3 रमन सायन्स सेंट्र्र, नागपूर	06
प्रकरण 4 दिक्षाभूमी	08
प्रकरण 5 निष्कर्ष	10

Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Class :- B. A. PART III Semester VI

Session :- 2022 - 2023

Subject :- Geography

Student List

Sr. No.	NAME OF CANDIDATES	Sr. No.	NAME OF CANDIDATES
01	Adity Rajesh Mohad	16	Radhika Ganesh Burghate
02	Ajay Sanjay Herulkar	17	Radhika Vijay Jawanjal
03	Akash Vinod Gawade	18	Rajesh Ganesh Burghate
04	Akshata Sanjay Dhoke	19	Ritesh Surendra Makeshwar
05	Anuj Vinod Bawner	20	Rushikesh Ganesh Tayade
06	Aslam Sultan Shah	21	Sanket Ravindra Bugrhate
07	Kajal Avdhut Ingole	22	Sourab Vilasrao Mohad
08	Kurnal Dilprao Deshmukh	23	Shweta Dnyaneshwar Nitanwar
09	Nikita Ashokrao Mendhe	24	Snehal Prakesh Dhore
10	Payal Manish Sarde	25	Supriya Ramesh Gawai
11	Prajwal Rajendra Samudra	26	Tejas Sunil Mohad
12	Prashikja Gdish Tayade	27	Vishal Chhatrapati Mohad
13	Prathamesh Rupesh Dhandar	28	Aniket Vijay Dhandar
14	Pratik Vinayakra Nawthade	29	Gaurav Ravindra Dhandar
15	Purvesh Janardhan Ubhalkar		

प्रकरण 1

प्रस्तावना

1.1 प्रस्तावना :

क्षेत्र भेट म्हटले की त्यामध्ये बऱ्याच बाबींचा समावेश होतो. एखादया क्षेत्राला भेट देवून निरीक्षणाव्दारे, अनुभवाव्दारे, पर्यटनाव्दारे किंवा सहलीव्दारे मिळालेल्या माहितीचा व आकडेवारीचा शास्त्रीय दृष्टीने व अनुभवाव्दारे अभ्यास म्हणजे क्षेत्र भेट होय.

वृक्षवल्ली आम्हा सोयरे वनचरे असे तुकारामांनी म्हटलेल्या या ओळीतून आपले निसर्गाशी नाते स्पष्ट होते. निसर्गाचे आणि मानवाचे अतूट नाते तुकारामांनी ओळीतून व्यक्त केले आहे.

मनुष्य हा पृथ्वीच्या रंगमचावर उभा राहून स्वतःचे पात्र रंगवित असतो आणि असे पात्र रंगवित असतांना त्यांचा निसर्ग व पर्यावरणाशी संबंध येतो, अप्रत्यक्षरित्या येणारा हा संबंध प्रत्यक्ष जीवनात मोलाचे कार्य करते व वळण लावते.

निसर्ग हा देवाने मानवाला दिलेली मोलाची देणगी आहे. ही उक्ती छोटी असली तरी त्यामध्ये खुप मोठा भावार्थ लपलेला आहे. प्रत्येक राष्ट्राच्या विकासासाठी नैसर्गिक साधन संपत्तीची आवश्यकता असते. ज्या देशाजवळ नैसर्गिक साधन संपत्ती जास्त तो देश आर्थिक व सामाजिक दृष्ट्या समृध्द म्हणून ओळखला जातो, म्हणून आपल्या देशाची भौगोलिक परिस्थिती कशी आहे याचा अभ्यास करावा लागतो. पर्यटनाच्या अंतर्गत झालेल्या या सहलीमधून हा आगळा वेगळा अनुभव आम्हाला आलेला आहे.

आजचे युग हे स्पर्धेचे युग असल्यामुळे या स्पर्धेत टिकण्यासाठी प्रत्येकाला धावपळ करावी लागते. अशा परिस्थितीत आरोग्य सुरक्षित ठेवायचे असेल तर आपल्याला निसर्गाची सोबत ठेवणे गरजेचे आहे. पृथ्वीवर अस्तित्वात असलेल्या नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे दर्शन व पर्यावरणातील इतर विविध घटकांची माहिती आपणास अभ्यासाच्या माध्यमातून होते. पण शैक्षणिक सहलीच्या माध्यमातून प्रत्यक्षात तंत्रज्ञानाची माहिती मिळते हा एक महत्त्वपूर्ण अनुभव असतो असा अनुभव आम्हाला नागपूर येथिल रमण विज्ञान केंद्र व दिक्षा भूमी येथिल शैक्षणिक सहलिच्या माध्यमातून दिनांक 18 / 04 / 2023 रोजी मिळाले.

नागपूर हे ठिकाण दारापूर पासून 185 कि. मी. अंतरावर भारताच्या मध्य ठिकाण आहे. अशा या सुंदर आणि प्रसिध्द ठिकाणी सर्व विद्यार्थी, मित्र मैत्रिणी आणि शिक्षक वृंद यांच्या समवयेत आलेला अनुभव खरोखर अविस्मरणीय आहे.

1.2 उद्देश :

शैक्षणिक सहलीच्या अध्ययनाला अनन्य साधारण महत्व आहे. महाराष्ट्रातील प्रेक्षणिय स्थळाचे सर्वेक्षण करतांना किंवा माहिती मिळवितांना खालील उद्देश डोळ्यासमोर ठेवण्यात आला होता.

1) प्रेक्षणिय स्थळांची माहिती घेवून त्यांच्या नोंदी करणे.

2) आपल्या निरीक्षण क्षमतेच्या विकासाला चालना देणे.

3) ऐतिहासिक स्थळाच्या वैशिष्ट्यांच्या नोंदी घेणे.

4) स्थळाचे हवामान, वनस्पती, जंगले यांचा मानवी जीवनावर होणाऱ्या परीणामाचा अभ्यास करणे.

5) उपराजधानी ठिकाणाचा मानवी जीवनात महत्त्व जाणून घेणे.

1.3 भौगोलिक स्थळाची ओळख :–

नगपूर हे ठिकाण विदर्भातील एक महत्त्वाचे शहर असून महाराष्ट्राच्या उपराजधानीचे ठिकाण आहे.

जाण्याचा मार्ग :–

- **नागपूर :–**
- अमरावती पासून 150 कि. मी. दुर आहे. जाण्यासाठी पक्का डांबरी रस्ता आहे. (राष्ट्रीय महामार्ग क्रमांक 6)
- दारापूर पासून 185 कि. मी. दुर आहे. जाण्यासाठी पक्का डांबरी रस्ता आहे.

1.4 पर्यटनाचा अर्थ :–

पर्यटन ही संज्ञा प्रवास या शब्दाशी संबंधित आहे आणि प्रवाह हा शब्द लॅटीन भाषेतील Tornos शब्दापासून झालेली आहे. त्याचा अर्थ वर्तुळ असा आहे. याच शब्दापासून पुढे वर्तळाकार प्रवास किंवा पॅकेज टुर्स हा शब्द रुढ झाला. इ. स. 1643 मध्ये हा शब्द प्रथम वापरला गेला. आणि त्याचा संदर्भ एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी जाणे किंवा वर्तुळाकार प्रवाह करणे वर्तुळाकार प्रवास करून निरनिराळी ठिकाणे पाहणे असा होतो. पर्यटन म्हणजे माणसाचे त्याच्या नेहमीच्या राहत्या ठिकाणापासून इतरत्र झालेले अल्पकालीन स्थलांतर होय.

पर्यटनाच्या व्याख्या :–

1) हरमय श्युलर्ड या ऑस्ट्रेलियन अर्थतज्ञांच्या मते पर्यटन म्हणजे एक असा आर्थिक कार्यक्रम की ज्यात लोकांचा प्रत्यक्ष देशांतर्गत किंवा परदेशी प्रवास वास्तव्याचे ठिकाण एखाद्या देश नगर किंवा प्रदेश या स्वरूपात असू शकतो.

2) 1976 मध्ये ब्रिटनमधील पर्यटन संस्थेने पर्यटनाची व्याख्या करताना म्हटले आहे की पर्यटन म्हणजे लोकांनी त्यांच्या राहत्या स्थानापासून काही अंतरा वरील स्थानावर अल्पकालीन केलेले स्थलांतर होय. हे स्थलांतर संशोधन, व्यवसाय, मनोरंजन व ऐशोआराम अशासाठी केलेले असते.

प्रकरण 2

प्राकृतिक माहिती

2.1 स्थान व विस्तार :

नागपूर हे शहर दख्खनच्या पठारावर वसलेले आणि समुद्रसपाटीपासून सरासरी 310 मीटर उंचीवर वसलेले आहे. नागपूर शहर नैसर्गिक आणि कृत्रिम तलावांनी नटलेले आहे. सर्वात मोठा तलाव अंबाझरी इतर तलावात गोरेवाडा व तेलनखेडी यांचा समावेश होतो. येथे कृत्रिम तलावात सोनेगाव व गांधीसागर याचा समावेश होतो. नाग नदी ही शहराच्या मध्य भागातून जाते त्यामुळे या शहराचे नाव नागपूर पडले. अशा या शहराचा विस्तार 21.14° उत्तर व 79.08° पूर्व मध्ये स्थित आहे. या शहराचे एकूण क्षेत्रफळ 393.50 चौरस कि.मी. आहे.

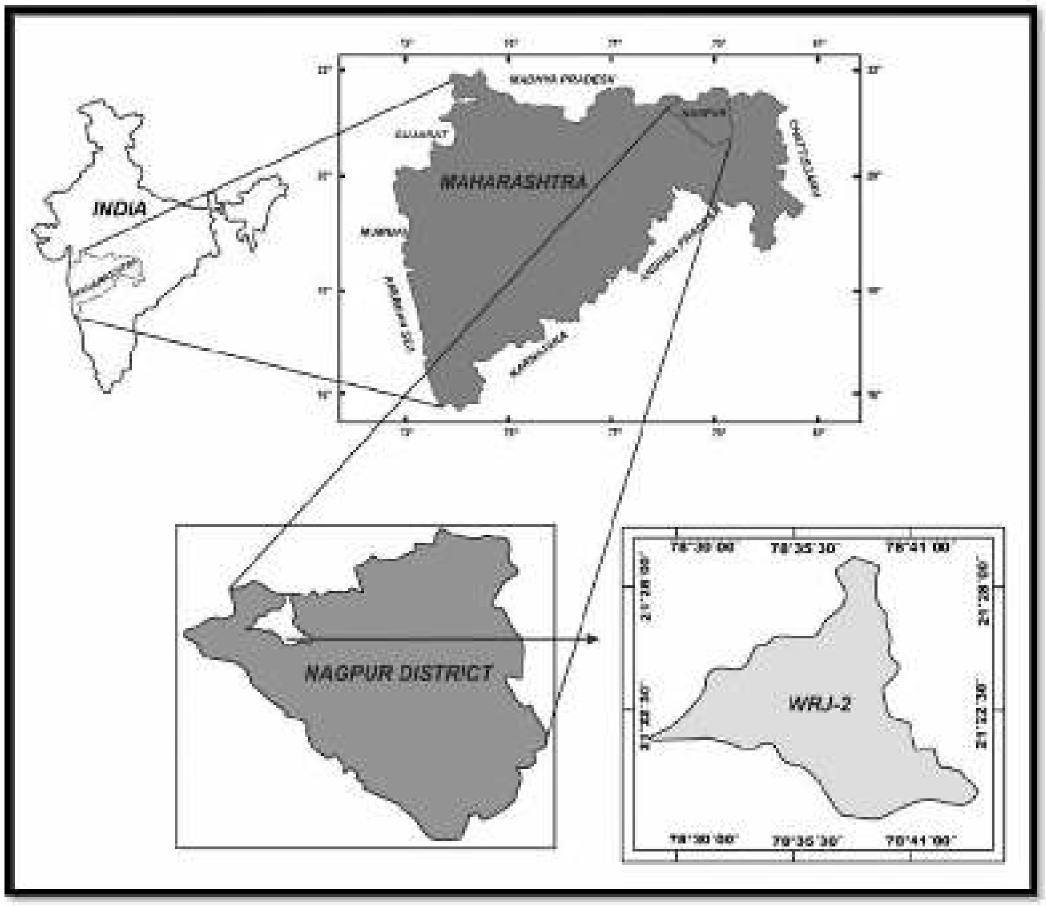

2.2 हवामान :

संपूर्ण भारतातील हवामान मोसमी स्वरुपाचे आहे याला नागपूर काही अपवाद नाही. उष्ण व विषम हवामानाचे हे ठिकाण असल्यामुळे उन्हाळा उष्ण तर हिवाळा अतिशय थंड असतो. उन्हाळ्यातील सरासरी कमाल तापमान 47.9 सें. ग्रें व किमान तापमान 20.5 सें. ग्रें. इतके असते तर हिवाळ्यातील सरासरी कमाल तापमान 12.5 सें. ग्रें. व किमान तापमान 3.5 सें. ग्रें. इतके असते. सरासरी वार्षिक पर्जन्य हे 1100 ते 1800 मिलीमीटर इतके आहे. मार्च

महिन्यात अवकाळी पावसाची शक्यता मोठ्या प्रमाणात असते. एप्रिल आणि मे महिन्यात उन्हाळे अत्यंत उष्ण असतात.

2.3 मृदा :

हे शहर भारतीय उपखंडातील दख्खनच्या पठारावर वसलेले आहे आणि समुद्रसपाटी पासून 310.5 मीटर उंची वर आहे. कन्हान नदीच्या पूर मैदानामुळे निर्माण होणाऱ्या गाळाच्या सातत्याने अंतर्निहित खडकांचा स्तर व्यापलेला आहे. काही ठिकाणी वालूकामय माती आढळते. सखल भागात तिचा निचरा फारसा होत नाही. सपाट भागात चिकणमाती आढळते. शहराच्या पूर्व भागात, स्फटिकासारखे रूपांतरीत खडक जसे की ग्नीस, शिस्ट आणि ग्रॅनाईट आढळतात तर उत्तर भागात पिवळसर वाळूचे खडक आणि खालच्या दक्षिण भागात गोंडवाना रचनेतील चिकणमाती आढळते.

2.4 नदिप्रणाली :

शहराच्या मध्य भागातून वाहणाऱ्या नाग नदीच्या नावावरून नागपूरचे नाव पडले आहे. जुन नागपूर शहर (आज ज्याला आपण महाल असे म्हणतो) नाग नदीच्या उत्तर तीरावर वसलेले आहे. अनेक भारतीय भाषांमध्ये पुर या प्रत्ययाचा अर्थ शहर असा होतो. नागपूरचे पूर्वीचे एक नाव फणिंद्रपुरा असे होते. फणा या मराठी शब्दापासून त्याची उत्पत्ती झाली आहे. वाढते शहरीकरण व प्रदुषणामुळे नाग नदीला आज गटाराचे स्वरूप प्राप्त झाले आहे.

2.5 जंगले :

भौगोलिक दृष्टीने नागपूर येथे मोठ्या प्रमाणात जंगले नाहीत. हा संपूर्ण प्रदेशात शेती केल्या जाते. पण काही भागात कडूनिंब, आंबा, पिंपळ, बाभूळ, निलगिरी व चिंच या सारखी वृक्ष आढळून येतात. या वृक्षा मधून फळे, शहद, गोंद व जडीबुटी इत्यादी उत्पादने मिळतात. नागपूर हे हिरवाईसाठी ओळखले जाते इ.स. 2010 मध्ये चंदीगढ नंतर भारतातील सर्वात स्वच्छ आणि दुसऱ्या क्रमांकाचे हिरवेगार शहर म्हणून ओळखले जाते.

प्रकरण 3

रमण विज्ञान केंद्र नागपूर

नागपूर येथील रमण विज्ञान केंद्र हे रमन तारांगण संकुल मुंबईच्या नेहरू विज्ञान केंद्राशी संलग्नीत परस्परवादी विज्ञान केंद्र आहे. हे केंद्र वैज्ञानिक वृत्तीला चालना देण्यासाठी विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाच्या वाढीचे चित्रण, उद्योग आणि मानव कल्याणातील त्यांचे अनुप्रयोग विज्ञान प्रदर्शन आयोजित करण्यासाठी विकसित केले गेले आहे. या केंद्रचे नाव प्रसिध्द नोबेल पारितोषिक विजेते भारतीय भौतिकशास्त्रज्ञ चंद्रशेखर व्यंकट रमण याच्या नावावर आहे. या रमण विज्ञान केंद्राचे उध्दघाटन 7 मार्च 1992 रोजी आणि तारांगण 5 जानेवारी 1997 रोजी सुरू झाले.

हे केंद्र नागपूरच्या मध्यभागी गांधी सागर तलावासमोर आहे. 1 एप्रिल 2014 ते 31 मार्च 2015 दरम्यान केंद्राने 5,82,962 अभ्यागतांची संख्या नोंदवली. हे केंद्र नॅशनल कौन्सिल ऑफ सायन्स म्युझियमचा भाग आहे. जे जगातील एकाच प्रशासकीय छत्राखाली विज्ञान केंद्र संग्रहालयाचे सर्वात मोठे नेटवर्क आहे. याचे एकूण मजला क्षेत्र 4,333 चौरस मीटर आहे.

हे केंद्र विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाचे ज्ञान सामान्य लोकांमध्ये पसरवण्यासाठी अनेक कार्यक्रम राबवते. केंद्राने 14 फेब्रुवारी 2017 पासून इनोव्हेशन सेंटर सुरु केले आहे, जे विज्ञानाला समर्पित असलेल्या विद्यार्थ्यांना संधी देते. शाळा व महाविद्यालयातील मुलांमध्ये पर्यावरणाविषयी जागरूकता निर्माण करण्यासाठी स्थानिक स्वयंसेवी संस्था सोबत केंद्र ग्रीन फिंगर पुरस्कार देते. ऑगस्ट 2007 मध्ये माहिती आणि दळणवळण तंत्रज्ञान गॅलरी उघडण्यात आली. जिथे इस्त्रोचे अध्यक्ष माधवन नायर यांनी घोषित केले की भारत 2015 पर्यंत अंतराळात अंतराळवीर पाठवेल.

या केंद्रामध्ये सध्या 4 भिन्न परस्परसंवादी गॅलरी, एक इनोव्हेशन सेंटर, एक सायन्स ऑन स्पेरा शो आणि 133 आसनांचे तारांगण आहे. एक प्रागैतिहासिक प्राणी उद्यान आणि बरेच काही आहे. केंद्रामध्ये विज्ञान व्याख्याने, विज्ञान चित्रपट शो आणि त्रिमितीय विज्ञान शो देखील आयोजित केले जातात. केंद्रनागरीकांसाठी ग्रह निरिक्षण आणि इतर खगोलिय घटनांसारखे उपक्रम आयोजित करते.

हे केंद्र वर्षातील होळी व दिपावली या दोन दिवस बंद असते. बाकी पूर्ण दिवस चालू राहते. शाळा व महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांसाठी बस पार्कींग व शो च्या तिकीटामध्ये सवलत देण्यात आलेली आहे. दर एक तासानी शो आयोजित करण्यात येतात. एकूण तिन शो आहेत.

प्रकरण 4

दिक्षाभूमी नागपूर

दिक्षाभूमी हे भारतातील महाराष्ट्र राज्यातील नागपूर शहरात स्थित बौध्द धर्माचे एक पवित्र स्मारक आहे. जिथे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर अशोक विजया दशमी 14 ऑक्टोबर 1956 रोजी त्यांच्या सुमारे 6 लाख अनुयायांच्या सह प्रामुख्याने अनुसूचित जातीच्या लोकांसह बौध्दधर्म स्विकारला. आंबेडकरांनी भारतात बौध्द धर्माचे पुनरूज्जीवन केले. सामाजिक क्रांतीची जन्मभूमी (प्रेरणा देणारी भूमी) नास्तिक असण्याची आणि वर्ग संघर्ष भेदभाव, असमानता यांच्या विरोधात सामाजिक कृती करण्याची तयारी करणारी ही भारतातील आंबेडकरवादी बौध्द धर्मांचे पहिले तिर्थक्षेत्र आहे. दरवर्षी लाखो यात्रेकरू दिक्षाभूमीला भेट देतात विशेषतः धम्मचक्र प्रवर्तन दिनी. आज जगातील सर्वात मोठा स्तूप या ठिकाणी उभारला आहे.

दिक्षा याचा शाब्दिक अर्थ आदेशाची कृती आणि भूमी म्हणजे जमीन असा होतो. दिक्षाभूमी म्हणजे ज्या ठिकाणी लोकांना बौध्द म्हणून नियुक्त केले गेले. एका ठिकाणी होणारे हे धार्मिक सामूहिक धर्मांतर इतिहासातील अशा प्रकारचे पहिले आहे. दिक्षाभूमी ही आंबेडकरी अनुयायीच्या जीवनात अत्यंत महत्त्वाच्या मानल्या जाणाऱ्या दोन ठिकाणांपैकी एक आहे. तर दुसरी मुंबईतील चैत्यभूमी आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी 14 ऑक्टोबर 1956 रोजी दीक्षाभूमी, नागपूर येथे सामूहिक धर्मांतराच्या वेळी भाषण करताना. डॉ. आंबेडकरांनी 1935 मध्ये घोषित केले होते की ते हिंदू म्हणून जन्माला आले असले तरी ते हिंदू म्हणून मरणार नाहीत. कारण धर्मांतर हा जातिव्यवस्थेचा त्याग करण्याचा उपाय आहे. या घोषणेनंतर आणि सर्व प्रमुख जागतिक धर्मांच्या सिद्धांतांचा विस्तृत आणि सखोल अभ्यास केल्यावर, डॉ. आंबेडकर स्वतःसाठी आणि त्यांच्या अनुयायांसाठी बौद्ध धर्माची निवड केली.

दिक्षा सोहळया नंतर दीड महिन्यानंतर 6 डिसेंबर 1956 रोजी डॉ. आंबेडकर त्यांचे निधन झाले. त्यांच्या निर्वाना नंतर ही औपचारिक धर्मांतर चालूच राहिले. मार्च 1959 पर्यंत 15 20 दशलक्ष रूपांतरित झाले. त्यांच्या निधना नंतर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर दिक्षाभूमी स्मारक समिती दिक्षाभूमीच्या व्यवस्थापनासाठी आयोजित करण्यात आली होती. समितीने त्या समारंभाचे स्मारक म्हणून त्या ठिकाणी स्तूप बांधण्याचा आणि लोकांचे मोठ्या प्रमाणावर बौद्ध धर्मात रूपांतरण करण्याचा निर्णय घेतला. दादासाहेब रा. सू. गवई यांच्या निधना नंतर आर्य भदंत सुरई ससाई हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर दिक्षाभूमी स्मारक समिती, नागपूरचे अध्यक्ष आहेत.

दीक्षाभूमी शहरात चार एकर महत्त्वपूर्ण जमिनीवर पसरलेली आहे. स्तूपाची रचना 1968 मध्ये, वास्तुविशारद शेओ डॅन मल यांनी केली होती. पी. जी कॉलेजमध्ये भिक्षूंसाठी निवासी घरासह बांधकाम सुरू झाले. स्तूपाचे बांधकाम जुलै 1978 मध्ये सुरू झाले, परंतु ते पूर्ण होण्यास बराच वेळ लागला. स्तूपाचे उद्घाटन 18 डिसेंबर 2001 रोजी भारताचे राष्ट्रपती के. आर. नारायणन यांच्या हस्ते करण्यात आले.

स्तूप :– तळमजल्यावर 211 × 211 फुट चौरस हॉल आहे. या सभागृहाच्या मध्यभागी बुध्दाची प्रतिमा ठेवण्यात आलेली आहे जी नागपूर विद्यापीठात शिकणाऱ्या थाई विद्यार्थ्यांनी दिक्षाभूमीला दान केली आहे. गौतम बुध्द आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या जीवनातील घटनांचे वाचनालय आणि छायाचित्राचे प्रदर्शन आहे. सभागृहाच्या वर एक पोकळ घुमट आहे. हा घुमट आसेरीने वेढलेला आहे. चारही बाजूंनी कारंजे लावले आहेत. घुमटाच्या वर एक लहान स्लॅब आणि थोडी सजावटीची छत्री आहे. स्तूपाला चार दिशांना दरवाजे आहेत. दारे अशोक चक्रांनी सजवलेल्या मोठ्या कमानींमध्ये उघडतात आणि त्यावर घोडे, हत्ती आणि सिंह यांच्या मूर्ती आहेत. स्तूपाच्या आजूबाजू एक बाग आहे ज्याची देखभाल नागपूर इम्प्रूव्हमेंट ट्रस्ट करते. स्तूपाच्या समोर आंबेडकरांचा पुतळा आणि गौतम बुध्दांच्या प्रतिमा आहेत. विहाराव्यतिरीक्त बोधी वृक्ष व एक पवित्र अंजिराचे झाड आहे. श्रीलंकेतील अनुराधापूरा येथील बोधीवृक्षाच्या तीन शाखांमधून दिक्षाभूमीवर या बोधीवृक्षाची लागवड करण्यात आली. भदंत आनंद कौसल्यायन यांनी बुध्दाच्या ज्ञानाचे स्मारक म्हणून या शाखा श्रीलंकेतून आणल्या.

दिक्षाभूमी हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्मारक, महाराष्ट्र सरकारने याला अ वर्ग पर्यटन आणि तीर्थक्षेत्राचा दर्जा दिलेला आहे. धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या दिवशी मोठ्या संख्येने लोक जमतात. वर्षभरात देश विदेशातील हजारो पर्यटक या ठिकाणाला भेट देतात. त्या परदेशातील पर्यटकांमध्ये जपान व थायलंड मधून येणाऱ्याचे प्रमाण जास्त आहे.

प्रकरण 5

निष्कर्ष

आजच्या धकाधकीच्या जीवनात नेहमी ताणतणाव असतात या ताणापासून थोडासा विसावा मिळावा व मन प्रसन्न राहावे सोबतच आरोग्य सुध्दा चांगले राहावे यासाठी निसर्गाच्या सानिध्यात सहली काढल्या जातात. भूगोल हा विषय शिकवितांना चार भिंतीच्या आत शिकविल्या जावू शकत नाही कारण याची प्रयोगशाळा ही संपूर्ण पृथ्वीच असते यासाठी शैक्षणिक सहलीचे आयोजन करावे लागते.

शैक्षणिक सहलीच्या माध्यमातून खालील निष्कर्ष निघतात.

- सगन सौंदूर हे वैज्ञानिक व पर्यावरण संरक्षण वृत्तीचा चालना देण्यासाठी निर्माण करण्यात आलेले आहे. नागपूर शहराचे औद्योगिकरण व लोकसंख्या या मुळे वाहतुकीची समस्या मोठया प्रमाणात निर्माण झालेली आहे. तसेच प्रदुषणाचे प्रमाण वाढलेले आहे. नागपूरच्या मध्य भागातून वाहनारी नाग नदी ही वाढत्या प्रदुषनामुळे नाल्याचे स्वरूप प्राप्त झालेले आहे.

- दिक्षाभूमी हे वर्ग संघर्ष, भेदभाव व असमानता यांच्या विरोधात सामाजिक कृती करण्यासाठी निर्माण करण्यात आलेली आहे. येथिल स्तूप हे उत्तम वास्तूशास्त्राचा नमुना आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकराच्या जीवनपट व छायाचित्रातून त्यांच्या कार्याची माहिती मिळते. येथिल परीसरातील स्वच्छता व निटनेटकेपणा अप्रतिम आहे.

- नागपूर शहरात वृक्षाचे प्रमाण मोठ्या प्रमाणात आहे त्यामुळे पर्यावरणाचे संरक्षण करण्यात मदत होते. येथिल नैसर्गिक व कृत्रिम तलावामुळे जमिनीतील पाण्याची पातळी कायम राहण्यास मदत होते. वाढत्या शहरीकरणामुळे लोकांच्या आरोग्यावर वाईट परीणाम होतांना दिसतो.

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati

Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

Department of Geography

Geographical Project

On

Mahimapur

Presented by
B.A. III Semester VI Student
RamkrushnaMahavidyalaya,
Darapur

Guide
Dr. Kundan A. Alone
Department of Geography
RamkrushnaMahavidyalaya, Darapur

2023 – 2024

CERTIFICATE

Department of Geography

This is certifying that this practical record would contain the bonafide practical works of Mr / Ku. -- Studying in class B. A. III Semester VI in the year 2023 - 2024 is bonafids student of this institute and has completed course in this subject based on the prescribed for the said subject.

Professor in charge.

Dr. Kundan A. Alone

Date :- 20/04/2024 **Dr. Kundan A. Alone**

In the absence of the above certificate the mark of record shall not be awarded.

ऋणनिर्देष

आम्ही रामकृष्ण महाविद्यालय दारापूर येथिल बि. ए. भाग ३ सेमिस्टर ६ चे विद्यार्थी हा भौगोलिक अहवाल सादर करतांना ज्या लोकांनी मदत केली त्यांचे आभार मानने आमचे परम कर्तव्य आहे.

आमचे प्रेरणास्थान व आम्हाला नेहमीच प्रोत्साहणपर मार्गदर्शन करणारे दादासाहेब गवई चॅरीटेबल ट्रस्ट चे सचिव, प्रा. पी. आर. एस. राव सर यांनी मोलाचे सहकार्य केल्याबद्दल त्याचे आभार मानतो.

विद्यार्थ्यांसाठी चंदना प्रमाणे झिजणारे आमचे लाडके प्राचार्य डॉं. मल्लू पडवाल सर व मार्गदर्शक डॉ. कुंदन अ. अलोणे यांच्या मार्गदर्शनामुळे हा अहवाल पुर्ण झाल्याबद्दल आभारी आहोत.

आमच्या महाविद्यालयाचे उत्साही शिक्षक वृंद डॉ. यशवंत हरणे, प्रा. गंगाधर पांडे, डॉ. सारिका बोदोडे, प्रा. सुरज विधळे, डॉ. प्रशांत खेडकर, डॉ. अनिल भगत, प्रा. चंद्रशेखर इंगोले, डॉं. प्रकाश म्हस्के, डॉं. शितलबाबू तायडे, डॉं. संदिप खंडारे, प्रा. खेमानंद फुलझेले आणि डॉ. संदिप हाडोळे या सर्वांच्या मिळालेल्या सहाकार्यामुळे ही भौगोलिक सहल व अहवाल योग्यरित्या सादर करु शकल्या बद्दल त्यांचे ऋणी आहोत.

त्याच बरोबर महाविद्यालयाचे शिक्षकेत्तर कर्मचारी श्री. आदेशभाऊ गावंडे, पवन शर्मा, बाळूभाऊ गुडदे , पंकज किर्तकार व सतिश हरणकर तसेच बि. ए. भाग 1 व 2 चे सर्व विद्यार्थी यांचे सहकार्य लाभल्या बद्दल त्यांचे आभारी आहोत.

बि. ए. भाग 3 सेमिस्टर 6 चे विद्यार्थी

अनुक्रमणिका

	पृष्ठ क्र.
प्रकरण 1 प्रस्तावना	
1.1 प्रस्तावना	01
1.2 उद्देश	02
1.3 पर्यटनस्थळाचीओळख	02
1.4 पर्यटनाचाअर्थ	02
प्रकरण 2 प्राकृतिक माहिती	
2.1 स्थान व विस्तार	04
2.2 हवामान	04
2.3 मृदा	04
2.4 नदिप्रणाली	05
2.5 जंगले	05
प्रकरण 3 महिमापूर गाव	06
प्रकरण 4 महिमापूर येथिल विहीर	08
प्रकरण 5 निष्कर्ष	11

RamkrushnaMahavidyalaya, Darapur

Tq. Daryapur, Dist. Amravati

Class :- B. A. PART III Semester VI

Session :- 2023 - 2024

Subject :- Geography

Student List

Sr. No.	NAME OF CANDIDATES
01	Shivam Bhimrao Gobare
02	Shyam Umesh Kusatkar
03	Mamta Sunil Bhatkar
04	Priya Sunil Bhatkar
05	Shivani Rameshwar Tayade
06	Rushali Ganesh Raurale
07	Nayan Sanjayrao Bhalerao
08	Samiksha Balkrushna Ingale
09	Suvarna Gajanan Mendhe
10	Ankit Rajkumar Sardar
11	Prashik Vinayak Gawai
12	Sopan Ganeshrao Dahatonde
13	Vishvanath N. Chaturbhuj
14	Mrudula Gajanan Patil
15	Sanket Mahadev Shegokar
16	Ajay Devidas Jadhav
17	Kamlesh Vishvanath Bansod
18	Anup Ramesh Shrikhande
19	Ayafaj Sadeek Shah
20	Pranay Babulal Chakre

प्रकरण 1
प्रस्तावना

1.1 प्रस्तावना :

क्षेत्र भेट म्हटले की त्यामध्ये बऱ्याच बाबींचा समावेश होतो. एखादया क्षेत्राला भेट देवून निरीक्षणाव्दारे, अनुभवाव्दारे, पर्यटनाव्दारे किंवा सहलीव्दारे मिळालेल्या माहितीचा व आकडेवारीचा शास्त्रीय दृष्टीने व अनुभवाव्दारे अभ्यास म्हणजे क्षेत्र भेट होय.

वृक्षवल्ली आम्हा सोयरे वनचरे असे तुकारामांनी म्हटलेल्या या ओळीतून आपले निसर्गाशी नाते स्पष्ट होते. निसर्गाचे आणि मानवाचे अतुट नाते तुकारामांनी ओळीतून व्यक्त केले आहे.

मनुष्य हा पृथ्वीच्या रंगमंचावर उभा राहून स्वतःचे पात्र रंगवित असतो आणि असे पात्र रंगवित असतांना त्यांचा निसर्ग व पर्यावरणाशी संबंध येतो, अप्रत्यक्षरित्या येणारा हा संबंध प्रत्यक्ष जीवनात मोलाचे कार्य करते व वळण लावते.

निसर्ग हा देवाने मानवाला दिलेली मोलाची देणगी आहे. ही उक्ती छोटी असली तरी त्यामध्ये खुप मोठा भावार्थ लपलेला आहे. प्रत्येक राष्ट्राच्या विकासासाठी नैसर्गिक साधन संपत्तीची आवश्यकता असते. ज्या देशाजवळ नैसर्गिक साधन संपत्ती जास्त तो देश आर्थिक व सामाजिक दृष्टया समृध्द म्हणून ओळखला जातो, म्हणून आपल्या देशाची भौगोलिक परिस्थिती कशी आहे याचा अभ्यास करावा लागतो. पर्यटनाच्या अंतर्गत झालेल्या या सहलीमधून हा आगळा वेगळा अनुभव आम्हाला आलेला आहे.

आजचे युग हे स्पर्धेचे युग असल्यामुळे या स्पर्धेत टिकण्यासाठी प्रत्येकाला धावपळ करावी लागते. अशा परिस्थितीत आरोग्य सुरक्षित ठेवायचे असेल तर आपल्याला निसर्गाची सोबत ठेवणे गरजेचे आहे. पृथ्वीवर अस्तित्वात असलेल्या नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे दर्शन व पर्यावरणातील इतर विविध घटकांची माहिती आपणास अभ्यासाच्या माध्यमातून होते. पण भौगोलिक सहलीच्या माध्यमातून प्रत्यक्षात निसर्गाची माहिती मिळते हा एक महत्त्वपुर्ण अनुभव असतो असा अनुभव आम्हाला महिमापूर येथिल भौगोलिक सहलिच्या माध्यमातून दिनांक 16 / 01 / 2024 रोजी मिळाले.

महिमापूर येथिल विहीर हे ठिकाणी दारापूर पासून थोडयाच अंतरावर निसर्ग रम्य वातावरणात आहे. अशा या सुदंर आणि प्रसिध्द ठिकाणी सर्व विद्यार्थी, मित्र मैत्रिणी आणि शिक्षक वृंद यांच्या समवयेत आलेला अनुभव खरोखर अविस्मरणीय आहे.

1.2 उद्देश :–

भौगोलिक सहलीच्या अध्ययनाला अनन्य साधारण महत्त्व आहे. महाराष्ट्रातील प्रेक्षणिय स्थळाचे सर्वेक्षण करतांना किंवा माहिती मिळवितांना खालील उद्देश डोळ्यासमोर ठेवण्यात आला होता.

1) प्रेक्षणिय स्थळांची माहिती घेवून त्यांच्या नोंदी करणे.

2) आपल्या निरीक्षण क्षमतेच्या विकासाला चालना देणे.

3) ऐतिहासिक स्थळाच्या वैशिष्टांच्या नोंदी घेणे.

4) स्थळाचे हवामान, वनस्पती, जंगले यांचा मानवी जीवनावर होणाऱ्या परीणामाचा अभ्यास करणे.

5) महिमापूर येथिल विहिरेचे मानवी जीवनात महत्व जाणून घेणे.

1.3 भौगोलिक स्थळाची ओळख :–

महिमापूर ठिकाण अमरावती जिल्हयातील दर्यापूर तालुक्यात येते. दारापूर पासून 19 कि. मी. अंतरावर आसेगाव मार्गावर असून निसर्गरम्य वातावरणात वसेलेले आहे. या ठिकाणाच्या जवळच पूर्णा नदीवाहते.

जाण्याचा मार्ग :–

- महिमापूर :
- अमरावती पासून 31 कि. मी. दुर आहे. जाण्यासाठी पक्का डांबरी रस्ता आहे.
- दारापूर पासून 19 कि. मी. दुर आहे. जाण्यासाठी पक्का डांबरी रस्ता आहे.
- दर्यापूर पासून 35 कि. मी. दूर आहे. जाण्यासाठी पक्का डांबरी रस्ता आहे.

1.4 पर्यटनाचा अर्थ :–

पर्यटन ही संज्ञा प्रवास या शब्दाशी संबंधित आहे अणि प्रवाह हा शब्द लॅटीन भाषेतील Tornos शब्दापासून झालेली आहे. त्याचा अर्थ वर्तुळ असा आहे. याच शब्दापासून पुढे वर्तुळाकार प्रवास किंवा पॅकेज टुर्स हा शब्द रूढ झाला. इ. स. 1643 मध्ये हा शब्द प्रथम वापरला गेला. आणि त्याचा संदर्भ एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी जाणे किंवा वर्तुळाकार

प्रवाह करणे वर्तुळाकार प्रवास करून निरनिराळी ठिकाणे पाहणे असा होतो. पर्यटन म्हणजे माणसाचे त्याच्या नेहमीच्या राहत्या ठिकाणापासून इतरत्र झालेले अल्पकालीन स्थलांतर होय.

पर्यटनाच्या व्याख्या :–

1) हरमय श्युलर्ड या ऑस्ट्रेलियन अर्थतज्ज्ञांच्या मते पर्यटन म्हणजे एक असा आर्थिक कार्यक्रम की ज्यात लोकांचा प्रत्यक्ष देशांतर्गत किंवा परदेशी प्रवास वास्तव्याचे ठिकाण एखाद्या देश नगर किंवा प्रदेश या स्वरूपात असू शकतो.

2) 1976 मध्ये ब्रिटनमधील पर्यटन संस्थेने पर्यटनाची व्याख्या करताना म्हटले आहे की पर्यटन म्हणजे लोकांनी त्यांच्या राहत्या स्थानापासून काही अंतरा वरील स्थानावर अल्पकालीन केलेले स्थलांतर होय. हे स्थलांतर संशोधन, व्यवसाय, मनोरंजन व ऐशोआराम अशासाठी केलेले असते.

प्रकरण 2

प्राकृतिक माहिती

2.1 स्थान व विस्तार :

महिमापूर अमरावती जिल्हयातील दर्यापूर तालुक्यातील गाव असून उत्तर – पुर्व दिशेस आहे. या ठिकाणाचे स्थान 21.01° उत्तर व 76.49° पूर्व मध्ये स्थित आहे. महिमापूरच्या

पुर्वेला एलोरी मिर्झापूर, दक्षिणेस वडुरा, पश्चिमेस सागवा तर उत्तरेस निंभारी हे गाव आहेत. समुद्र सपाटी पासून 312 मीटर उंचीवर वसलेले आहे.

2.2 हवामान :

संपूर्ण भारतातील हवामान मोसमी स्वरुपाचे आहे याला महिमापूर काही अपवाद नाही. उष्ण व विषम हवामानाचे हे ठिकाण असल्यामुळे उन्हाळा उष्ण पर हिवाळा अतिशय थंड असतो. परंतू नदी किनाऱ्यावर असल्यामुळे हवामान थंड व कोरडे आहे. उन्हाळयातील सरासरी कमाल तापमान 40 सें. ग्रें व किमान तपमान 20° सें. ग्रें. इतके असते तर हिवाळयातील सरासरी कमाल तापमान 26° सें. ग्रें. व किमान तापमान 4° सें. ग्रें. इतके असते. सरासरी वार्षिक पर्जन्य हे 1100 ते 1600 मिलीमीटर इतके आहे

2.3 मृदा :

हा संपूर्ण भाग काळया मातीचा आहे. काळी कापसाची मृदा हया ठिकाणी आढळून येते. या मृदेत कापूस, ज्वारी, हरभरा व गव्हाचे उत्पन्न चांगल्या स्वरूपात येते. हा सर्व प्रदेश खार प्रदेश म्हणून ओळखला जातो. येथे जलसिंचन होत नाही पुर्णता कोरडवाहू प्रेदश आहे.

2.4 नदिप्रणाली :

या भागातील नदी प्रणाली वृक्षाकार प्रवाह प्रणाली आहे याचे मुख्य कारण म्हणजे नद्या उंच पर्वतीय भागातून उगम पावतात. या ठिकाणच्या नद्यांना पावसाळयात पाण्याचे प्रमाण जास्त असते व उन्हाळयात त्या कोरड्या पडतात. पुर्णा नदी ही या प्रदेशातील प्रमुख नदी

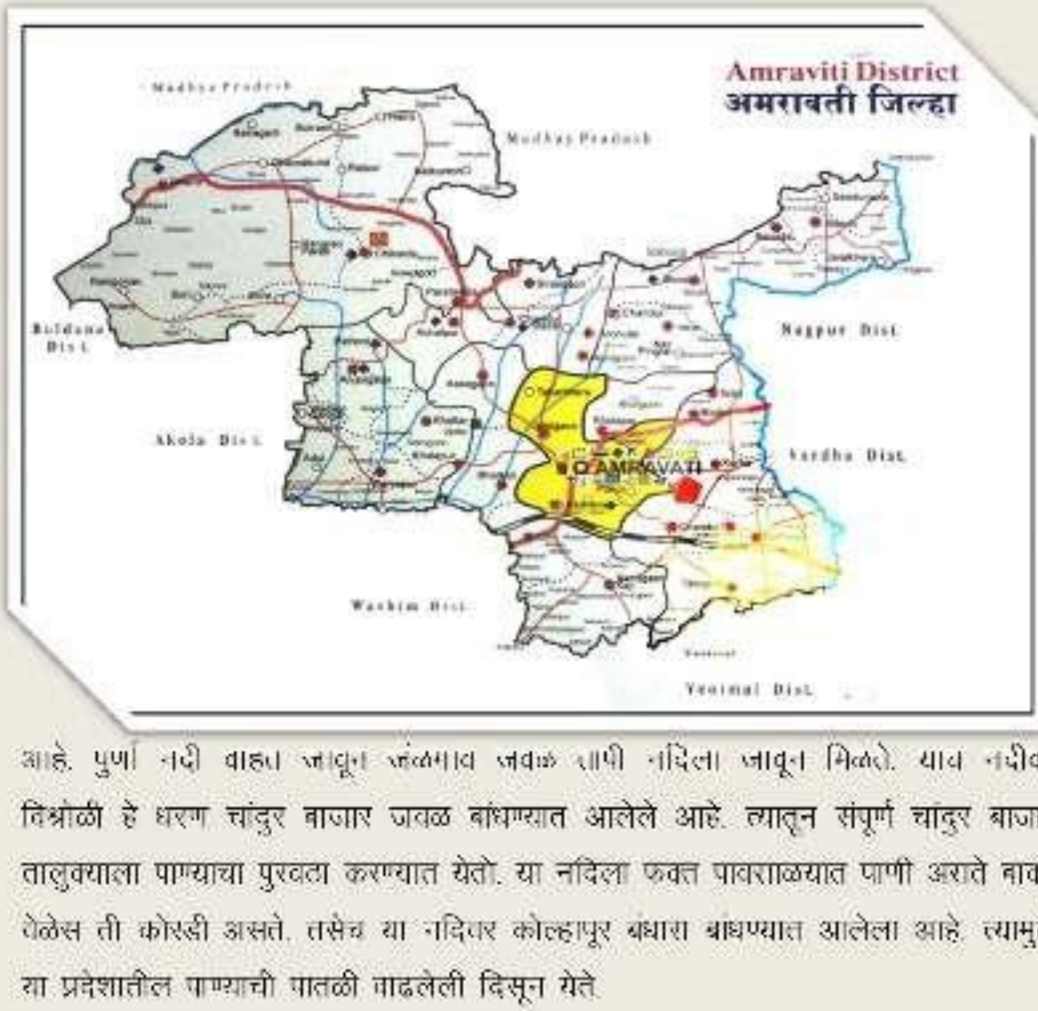

आहे. पुर्णा नदी वाहत जावून जळगाव जवळ तापी नदिला जावून मिळते. याच नदीवर विश्रोळी हे धरण चांदुर बाजार जवळ बांधण्यात आलेले आहे. त्यातून संपूर्ण चांदुर बाजार तालुक्याला पाण्याचा पुरवठा करण्यात येतो. या नदिला फक्त पावसाळयात पाणी असते बाकी वेळेस ती कोरडी असते. तसेच या नदिवर कोल्हापूर बंधारा बांधण्यात आलेला आहे. त्यामुळे या प्रदेशातील पाण्याची पातळी वाढलेली दिसून येते.

2.5 जंगले :

भौगोलिक दृष्टीने महिमापूर येथे जंगले नाहीत. हा संपूर्ण प्रदेशात शेती केल्या जाते. पण काही भागात कडूनिंब, आंबा, पिंपळ, बाभूळ, निलगिरी व चिंच या सारखी वृक्ष आढळून येतात. या वृक्षा मधून फळे, शहद, गोंद व जडीबुटी इत्यादी उत्पादने मिळतात.

प्रकरण ४

महिमापूर गाव

दारापूर पासून अवघ्या 19 कि. मी. अंतरावर दर्यापूर तालुक्यातील महिमापूर गाव पुर्णा नदिच्या क्षेत्रात वसलेले आहे. या गावात मराठी, हिंदी व इंग्रजी तिन्ही भाषा बोलणारे लोक भेटतात मारोती व गणपतीचे येथिल प्रमुख मंदिर आहेत. तसेच या गावाची माहिती पुढील प्रमाणे आहे.

विधानसभा मतदार संघ :– दर्यापूर विधानसभा मतदारसंघ

खासदार :– नवनित राणा

आमदार :– बळवंत बसवंत वानखडे

सरपंच :– सुहास साहेबराव वाटाणे

विदर्भातील अमरावती जिल्ह्यातील दर्यापूर तालुक्यातील एक प्रमुख गाव म्हणजे महिमापूर होय. हे अमरावतीच्या मुख्यालयापासून पश्चिम दिशेस 31 कि.मी. स्थित आहे. दर्यापूर पासून 35 कि.मी., राज्य राजधानी मुंबई पासून 645 कि.मी. अंतरावर आहे. महिमापूर जवळ वडूरा, दिघी, रायपूर, वाकी, मिर्झापूर ही जवळची गावे आहेत.

2011 च्या जनगणने नुसार महिमापूरचा तपशिल

अ. क्र.	विवरण	माहिती
01	एकूण घरांची	164
02	एकूण लोकसंख्या	615
03	पुरूष लोकसंख्या	310
04	स्त्री लोकसंख्या	305
05	लिंग गुणोत्तर	984
06	0 – 6 वयोगटातील लोकसंख्या	60
07	0 – 6 वयोगटातील पुरूष लोकसंख्या	34
08	0 – 6 वयोगटातील स्त्री लोकसंख्या	26
09	बाल लिंग गुणोत्तर	765
10	एकूण साक्षरता	89.90%
11	पुरूष साक्षरता	94.57%
12	स्त्री साक्षरता	85.30%
13	एकूण कामकरी लोकसंख्या	205
14	शेतकरी	049
15	कृषी कामगार	128
16	किरकोळ कामगार	074
17	काम न करणारे	336

महिमापूर मधील सुविधा

महिमापूर येथे जिल्हा परीषदची वर्ग 4 पर्यंत शाळा आहे त्यानंतर विद्यार्थ्यांना वडूरा या ठिकाणी शिकण्यासाठी जावे लागते. डॉ. सुखदेव थोरात (माजी यु.जि.सी चेअरमन, दिल्ली) यांचा जन्म याच महिमापूर मध्ये झालेला आहे.

प्रकरण 4

महिमापूर येथिल विहिर

महिमापूर अमरावती :– यादवकालीन आणि बहामणी काली असे दोन मतप्रवाह या विहिरीच्या इतिहासाबाबत आहेत. महिमापूर या गावाच्या मध्यभागी ही विहीर स्थित आहे. या विहिरीचे संपूर्ण बांधकाम मध्य प्रदेशात आढळणाऱ्या तांबूस रंगाच्या दगडांचे आहे. चौकोनी आकाराची ही विहीर ऐंशी फूट खोल आहे. या विहिरीची रुंदी 40 मीटर इतकी आहे. जिल्ह्यात असणाऱ्या विविध पौराणिक आणि ऐतिहासिक स्थळांपैकी दर्यापूर तालुक्यात महिमापूर या गावातील विहीर ही संपूर्ण विदर्भात प्रसिद्ध आहे. तळघरात जणू किल्ला बांधला असावा असाच थाट या विहिरीचा पाहायला मिळतो. अनेक पर्यटक इतिहासकार तसेच स्थापत्यशास्त्राच्या अभ्यासकांसाठी ही विहीर नेहमीच आकर्षणाचे केंद्र ठरत आली आहे.

विहिरीचे वैशिष्ट्य :– तळघरात सात मजल्यांची असणाऱ्या या विहिरीत उतरण्यासाठी 88 पायऱ्या आहेत. या पायऱ्या उतरताना आपण एखाद्या किल्ल्याच्या प्रवेशद्वारातूनच जात आहोत की, काय असा अनुभव येतो. प्रवेशद्वारांवर दगडात कोरलेली दोन फुल ही सर्वांचे लक्ष वेधतात. पायऱ्यांद्वारे विहिरीत खाली उतरताना विश्रांतीसाठी काही टप्पे आहेत. या विहिरीच्या आत शिरल्यावर विहिरीच्या चारही बाजूंनी फिरता येईल बसता येईल अशी व्यवस्था करण्यात आली आहे. विहिरीच्या तळाशी चारही बाजूंनी मोठ्या समान रचना करण्यात आली आहे.

मध्य प्रदेशातून तांबूस दगड :– तांबूस रंगाच्या दगडासह काही ठिकाणी या विहिरीच्या बांधकामात काळा दगड देखील वापरण्यात आला आहे. तांबूस दगड हा मध्य प्रदेशातून या ठिकाणी आणण्यात आला. ही संपूर्ण विहीर कातीव दगडात बांधलेली असून नैसर्गिक झऱ्यांसाठी विहिरीला जागोजागी छिद्र सोडण्यात आली आहेत. या विहिरीत अनेक कमानी छोट्या खोल्या सुरक्षित कोणाकडे मागच्या आणि वरच्या बाजूस राहता येईल अशी दालने आहेत. या दालनांमध्ये जाण्यासाठी स्वतंत्र पायऱ्यांची व्यवस्था करण्यात आली आहे.

पातशाहीत सैन्याच्या पडावाचे ठिकाण :– मध्ययुगीन कालखंडामध्ये हसन गंगू उर्फ बहामणशहा याने बहामनी राज्याची स्थापना केली होती. हसन गंगूच्या नंतर विस्तारलेल्या बहामणी साम्राज्याची शकले पडली. 1446 ते 1590 या 144 वर्षांच्या कालखंडात बहामणी साम्राज्याच्या पाच शाह्या निर्माण झाल्या. यामध्ये विजापूरची आदिलशाही, गोवळकोंडाची

कुतुबशाही, अहमदनगरची निजामशाही, अचलपूरची इमादशाही आणि बिदरची बरीदशाही अशा पाच शाह्या निर्माण झाल्या. या पाचही शाह्या एकमेकांशी सतत भांडत असत.

हा आहे विहीरीचा प्रमुख हेतू :– अचलपूरची निजामशाही आणि हैदराबादच्या गोवळकोंडाची

कुतुबशाही यांच्या मधल्या प्रवासाच्या दोन मार्गांपैकी एक मार्ग हा अमरावती जिल्ह्यातील सावळापूर – खोलापूर – महिमापूर येथून हैदराबादकडे जायचा. दुसरा मार्ग अचलपूर द्या

राजधानी तून पाथर्डी माहूर चंद्रपूर आणि मध्य प्रदेशातील बैतूल पर्यंत जायचा. या मार्गाने सुलतान आणि त्याचे सैन्य जात असताना सैन्याचा पडाव असणाऱ्या ठिकाणी अनेक विहिरी बांधण्यात आल्या त्यापैकी एक विहीर ही महिमापूरची आहे. अशी माहिती इतिहास अभ्यासक प्राध्यापक डॉ. संतोष बनसोडे यांनी दिली. सैन्याला सहजपणे पाणी उपलब्ध होणे हा प्रमुख हेतू या विहिरी मागे होता. त्या काळात सुरक्षेसाठी सुरक्षा रक्षक विहिरीत तैनात असायचे. त्यामुळेच या विहिरीत झोपण्यासाठी राहण्यासाठी व्यवस्था केली असल्याचे आढळते.

विहीर 900 वर्षे जुनी असल्याचे मत :– खरंतर महिमापूर येथील विहीर नेमकी यादवकालीन की, बहामणी कालीन असे इतिहास अभ्यासकांचे दोन मतप्रवाह आहेत. काही इतिहासकारांच्या मते महिमापुर येथील विहीर 800 ते 900 वर्ष जुनी आहे. देवगिरीच्या यादवांच्या काळातील ही विहीर असल्याचे काही संशोधकांचे मत आहे. देवगिरीच्या यादवांच्या राजधानीचे ठिकाण हे दौलताबाद होते. त्यांच्या राज्याची सीमा सातपुडा पर्वतरांगेपासून तापी नदीच्या खोऱ्यापर्यंत पसरली होती. यादवांच्या काळात देवगिरी ते अचलपूर पर्यंत बारा विहिरी बांधण्यात आल्या होत्या. त्यापैकी एक विहीर ही महिमापुर येथील पायविहीर असल्याचे काही इतिहास अभ्यासकांचे मत असल्याची माहिती डॉ. संतोष बनसोडे यांनी दिली.

विहिरीचे पाणी होते औषधयुक्त :– या विहिरीचे बांधकाम केल्यामुळे कालांतराने विहिरीच्या परिसरात लोक वस्ती निर्माण झाली. आज जवळपास 100 घर महिमापूर या गावात आहेत. आता उन्हाळ्यात ही विहीर कोरडी पडली असली तरी, सात मजल्यांच्या या विहिरीत पूर्वी पाण्याची पातळी ही दुसऱ्या मजल्यापर्यंत होती. परिसरातील ग्रामस्थ याच विहिरीतून पाणी भरत असत. या विहिरीत बाबर नावाची वनस्पती होती, या वनस्पतीमुळे विहिरीचे पाणी औषधीयुक्त बनले होते. त्यामुळे या विहिरीचे पाणी पिल्याने डायरिया, पोटाचे आजार यासारखे कोणतेही विकार होत नव्हते. मात्र कालांतराने या विहिरीतील पाणी शुद्धीकरणासाठी ब्लिचिंग पावडरचा मोठ्या प्रमाणात वापर केला गेल्यामुळे, या विहिरीतील वनस्पती नष्ट झाल्या. या विहिरीचे ऐतिहासिक महत्त्व फार मोठे आहे. आज देखील ही भव्य विहीर आपली ओळख जपून आहे. यामुळेच या विहिरीला भेट देण्यासाठी वर्षभरात देशभरातून अनेक पर्यटक तसेच इतिहासकार आणि स्थापत्यशास्त्राचे विद्यार्थी भेट देतात.

प्रकरण 5

निष्कर्ष

आजच्या धकाधकीच्या जीवनात नेहमी ताणतणाव असतात या ताणापासून थोडासा विसावा मिळावा व मन प्रसन्न राहावे सोबतच आरोग्य सुध्दा चांगले राहावे यासाठी निसर्गाच्या सानिध्यात सहली काढल्या जातात. भूगोल हा विषय शिकवितांना चार भिंतीच्या आत शिकविल्या जावू शकत नाही कारण याची प्रयोगशाळा ही संपूर्ण पृथ्वीच असते यासाठी भौगोलिक सहलीचे आयोजन करावे लागते.

महिमापूर या ठिकाणी भेट दिल्या नंतर कवितेच्या काही ओळी आठवतात.

जीवन जगा वृक्षा प्रमाणे, गतिमान रहा नदी प्रमाणे
सहनशील रहा मना, सागरा प्रमाणे, जीवन जगा वाऱ्या प्रमाणे
शेवटी निसर्ग हेच शिकवतो, जगा आणि जगू द्या

सर्वेक्षणात्मक माहिती वरुन खालील निष्कर्ष निघतात.

- महिमापूर हे निसर्गरम्य स्थळ असल्यामुळे पर्यटक मोठया संख्येने येतात.
- विहीर पाहण्यासाठी पर्यटक, इतिहासकार व स्थापत्यशास्त्राचे विद्यार्थी मोठया संख्येने येतात.
- संपूर्ण भूपृष्ठ हा सपाट स्वरुपात आहे.
- येथिल हवामान वृक्ष वाढीला अनुकूल आहे.
- पर्यटक या ठिकाणी गण कचरा करतात त्यामुळे पर्यावरणाचे संतुलन बिघडण्यास हा कचरा कारणिभूत ठरतो.
- या ऐतिहासीक वास्तूचे जतन केले पाहिजे नाही तर भावी पिढीला ही विहीर पाहण्यासाठी मिळणार नाही.
- महान लोकांनी या महिमापूर मध्ये जन्म घेतलेला आहे उदा. डॉ. सुखदेव थोरात (माजी यु.जि.सी चेअरमन, दिल्ली)

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Ch nknkLkgsc xkbZ pWjhVscy V"LV vejkorh]?kjk lapkyhr

jked`".k egkfo|ky;] nkjkiwj-

x`gvFkZ'kkL= fo"k;kvarxZr y?kq'kks/k izca/k

la'kks/ku fo"k;

^vLoPN jkg.kkÚ;k 'kkys; fo|kF;kZpk 'kks/k ?ksowu mik;;kstuk dj.ks

la'kks/kd

fo-,e-ds-/ 5 f;k fo|kFkhZuh

ekxZn'kZd — izkpk;Z

Mk- ,l- ,u- nkaMsx — izk-

ok;- Oqn cj.ks

x`gvFkZ'kkL= foHkkx izeq[k — jked`".k

cq<fo ky;] nkjkiwj-

jked`".k egkfo|ky;] nkjkiwj-

1= 2021 & 22

Ramkrushna Mahavidyalaya , Darapur

Field Project

Subject- Home Economics

"By Finding out the untidy school student to take measures"

Academic Year -2021-22

List of Participants

Sr. No	Name of student	Class	Signature
1	Ku. Priti Vandev Dhurandar	B.A III	
2	Ku. Sakshi Sanjay Bhatkar	B.A III	
3	Ku. Vaishnavi Vikas Dhoke	B.A III	
4	Ku. Achal Sanjay Gopnarayan	B.A III	
5	Ku. Rutija Dipak Gade	B.A III	
6	Ku. Dipali Umesh Kusatkar	B.A III	
7	Ku. Sanika Dipak Khedkar	B.A III	
8	Ku. Priti Raju Kukatkar	B.A III	
9	Ku. Sakshi Balkrushna Sagane	B.A III	
10	Ku. Mayuri Vinay Bhusari	B.A III	

Head of Dept.
Dr. S. N. Dandge
Home Econimics Department

Principal
Prof. Y.V. Harne
Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

ch nkknkLkgsc xkSM pWjhvscy V"LV vejkorh]{kgk lapkyhr

jked`".k egkfo|ky;] nkjkiwj-

x`gvFkZ'kkL= fo"k;kvarxZr y?kq'kks/k izca/k

la'kks/kku fo"k;

^vLoPN jkg.kkÚ;k 'kkys; fo|kF;kZpk 'kks/k ?ksowu mik;;kstuk dj.ks

la'kks/kd

fo-,e-,-Hkkx 3 Fk; fo|kFkhZuh

ekxZn'kZd

Mkw- ,l- ,u- HkksMks ok;- 0gh cj.ks

iz.kpk;Z

izk-

x`gvFkZ'kkL- foHkkx izeq[k

jked`".k egkfo|ky;] nkjkiwj-

j?ed`",.k egk{o ky;l nkj?iwj-

1- 2021 & 22

Ramkrushna Mahavidyalaya , Darapur

Field Project

Subject- Home Economics

"By Finding out the untidy school student to take measures"

Academic Year -2021-22

List of Participants

Sr. No	Name of student	Class	Signature
1	Ku. Priti Vasdev Dhurandar	B.A III	
2	Ku. Sakshi Sanjay Bhatkar	B.A III	
3	Ku. Vaishnavi Vikas Dhoke	B.A III	
4	Ku. Achal Sanjay Gopnarayan	B.A III	
5	Ku. Rutija Dipak Gade	B.A III	
6	Ku. Dipali Umesh Kusalkar	B.A III	
7	Ku. Sanika Dipak Khedkar	B.A III	
8	Ku. Priti Raju Kukatkar	B.A III	
9	Ku. Sakshi Balkrushna Sagane	B.A III	
10	Ku. Mayuri Vinay Bhusari	B.A III	

Head of Dept.
Dr. S. N. Dandge
Home Econimics Department

Principal
Prof. Y.V. Harne
Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur

रामकृष्ण महाविद्यालय, दारापुर
ता. दर्यापुर, जि. अमरावती

गृहअर्थशास्त्र विषयांतर्गत

RESEARCH PROJECT
B.A. Semester-VI

विषय

सहज उपलब्ध होणाऱ्या औषधी वनस्पतीच्या उपयोगासंबंधी ग्रामीण जनतेतील जागृतता तपासणे

मार्गदर्शिका
डॉ. सारीका एन. दांडगे
विभाग प्रमुख,
गृहअर्थशास्त्र विभाग

सादरकर्ते
बी.ए. भाग - ३ च्या विद्यार्थीनी

सत्र २०२३-२०२४

Scanned with OKEN Scanner

प्रमाणपत्र

रामकृष्ण महाविद्यालय दारापुर ता. दर्यापूर, जि. अमरावती अंतर्गत गृहअर्थशास्त्र विषयाच्या B, A, Part-III, Sem-VI च्या अंतर्गत मुल्यमापनासाठी सहज उपलब्ध होणा-या औषधी वनस्पतीच्या उपयोगासंबंधी ग्रामीण जनतेतील जागृतता तपासणे या विषयावर आधारीत Research Project (संशोधन अहवाल) आम्ही सर्व विद्यार्थीनींनी स्वतः तयार केलेला आहे. करीता प्रमाणित करण्यात येत आहे.

दिनांकः-22-03-2023

सादरकर्ते
Student of B.A.Sem-VI

Scanned with OKEN Scanner

प्रमाणपत्र

रामकृष्ण महाविद्यालय दारापुर ता. दर्यापूर, जि. अमरावती अंतर्गत गृहअर्थशास्त्र विषयाच्या B, A, Part-III, Sem-VI च्या अंतर्गत मुल्यमापनासाठी सहज उपलब्ध होणा-या औषधी वनस्पतीच्या उपयोगासंबंधी ग्रामीण जनतेतील जागृतता तपासणे या विषयावर आधारीत Research Project (संशोधन अहवाल) आम्ही सर्व विद्यार्थीनींनी स्वत: तयार केलेला आहे. करीता प्रमाणित करण्यात येत आहे.

दिनांक:-22-03-2023

सादरकर्ते
Student of B.A.Sem-VI

Scanned with OKEN Scanner

अनुक्रमणिका

प्रकरण - १	प्रस्तावना
प्रकरण - २	साहीत्यविषयी माहिती
प्रकरण - ३	संशोधन पध्दती
प्रकरण - ४	सारणीकरण
प्रकरण - ५	निष्कर्ष व गृहितकांची पडताळणी
प्रकरण - ६	सुचना व शिफारशी
परिशिष्ठ	१) संदर्भसुची
	२) छायाचित्रे
	३) प्रश्नावली
	४) सहभागी विद्यार्थीनींची यादी स्वाक्षरीसह

Scanned with OKEN Scanner

प्रकरण १ ले

प्रस्तावना

पूर्वीच्या काळामध्ये आयुर्वेदिक वनस्पतींना अनन्य साधारण महत्व होते. कारण या औषधी वनस्पती पूर्वीच्या काळामध्ये आजार बरे करण्यासाठी वापरल्या जात होत्या. आणि आज हि काही ठिकाणी वापरल्या जातात. आणि औषधी वनस्पतीचे अजून एक वैशिष्ट म्हणजे औषधी वनस्पतीचे मुळे आपल्याला कोणतेही साईड इफेक्ट होत नाहीत. आपल्या भारत देशामध्ये तुळस, कोरफड, शेवगा यासारख्या अनेक औषधी वनस्पती मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध आहेत आणि याचा उपयोग वेगवेगळ्या कारणासाठी होतो. बहुतेक करून औषधी वनस्पती ह्या सुगंधी आणि औषधी गुणाने संपूर्ण असतात. त्यामुळे त्या वनस्पतींचा वापर अन्नामध्ये किंवा औषध म्हणून केला जातो. स्वयंपाकामध्ये औषधी वनस्पतींचा उपयोग हा मसाल्यांच्या रूपामध्ये होतो तर काही वनस्पती आजारावर उपचार करण्यासाठी वापरल्या जातात.

औषधी वनस्पती म्हणजे काय?

औषधी वनस्पती म्हणजे अश्या वनस्पती ज्या पूर्वीच्या काळी तसेच आजही काही भागामध्ये छोट्या मोठ्या आजारांवर उपचारासाठी वापरल्या जातात. उदा. तुळस- जर आपल्याला खोकला असेल तर तुळशीच्या मूळ, खोड, पाने आणि मुजुळा या पासून काढा बनवला जातो. त्याच बरोबर कोरफड हे त्वचेचो सुंदरता वाढविण्यासाठी वापरली जाते. औषधी वनस्पती मध्ये शेवगा, बेल, आंब्याचे पाने, पानफुटी, कोरफड या सारख्या आणि वनस्पती येतात.

संशोधनाची उद्दीष्टे :-

समस्या निश्चित न करता अभ्यासाची सुरुवातही शक्य नसते. संशोधनाला उध्दीष्ट हवे. हे उध्दीष्ट ठरवीने म्हणजेच कोणत्या विषयाचा अभ्यास करणे हे निश्चित करणे होय. उध्दीष्ट विरहीत वावरणे दिशाहीन असते. व त्यावाचून काहि निश्चित निष्पन्न होत नसते. प्रस्तुत संशोधनाची उध्दीष्टे पुढील प्रमाणे आहेत.

१) ग्रामीण जनतेमधील औषधी वनस्पती विषयीची जागृतता तपासने सर्वत्र उपलब्ध होणाऱ्या दुर्लक्षित वनस्पतीच्या गुणधर्मविषयी जागृती करणे
२) औषधी वनस्पतीच्या उपयोग करण्याविषयीच्या पध्दतीची माहिती मिळविणे
३) औषधी वनस्पतीचे आणि फायदे याविषयीचे ग्रामीण जनतेमध्ये.जनजागृती करणे.
४) गटचर्चा, मेळावे या माध्यमातून औषधी युक्त वनस्पतीच्या ज्ञानाचा प्रसार करणे.

संशोधनाची गृहीतके :-

अभ्यासासंबंधी निरीक्षणाच्या आधारे गोळा केलेल्या माहितीचे वर्गीकरण केल्यानंतर त्यामधून काही निष्कर्ष काढणे सहज शक्य असते. घटनेच्या कार्यकारणासंबंधी मिळविलेल्या माहितीच्या आधारे मनाशी कल्पना किंवा अंदाज बांधले जातात त्यालाच शास्त्रीय भाषेत गृहीतक किंवा अंदाज बांधले जातात.त्यालाच शास्त्रीय भाषेत गृहीतके किंवा सिध्दांत कल्पना असे म्हणतात. वास्तविकतेवर आधारलेला कयास म्हणजे घटनेचे प्राथमीक अगर संभाव्य विवरण असते. प्रस्तुत संशोधनाची गृहीतके पुढील प्रमाणे आहेत.

Scanned with OKEN Scanner

१) ग्रामीण जनतेने फार थोड्या औषधी वनस्पतीची माहिती असणे
२) सहज आणि सर्वत्र उपलब्ध औषधी वनस्पतीच्या उपयोगाकडे दुर्लक्ष केले जात नाही.

३) औषधी वनस्पतीची माहिती मिळविणे किंवा उपयोग करणे याला ग्रामीण जनता प्राधान्य देतांना आढळले.
४) शेवगा या वनस्पतीच्या केवळ शेंगाचाच वापर सर्वत्र केला जातो. मात्र त्याच्या पानाच्या उपयोगासंबंधी जागृतता आढळत नाही.
५) जनजागृती करण्याकरिता आयोजित चर्चा आणि मेळावे यात सहभागी होण्यास जनतेमध्ये उदासिनता आढळते.

संशोधनाच्या मर्यादा :-

संशोधनाच्या अधिक वस्तुनिष्ठ व पूर्वग्रहमुक्त असले पाहिजे असे असेल तरच निष्कर्ष हे अधिक अचूक व शास्त्रीय बनतात. उपलब्ध सामग्रीवरून जे निष्कर्ष काढले जातात तेच निष्कर्ष त्या विशिष्ट परिस्थीत केव्हाही आढळले पाहीजेत. अशा त-हेच्या विचार सरणीला शास्त्रीय विचारसरणीला शास्त्रीय विचारसरणी म्हणतात. नैसर्गिक विज्ञानात ही शास्त्रीय विचारसरणी आढळत असल्याने नैसर्गिक शास्त्रत विलक्षण प्रगती झालेली आहे. पण सामाजिक शास्त्रातील माणुस हाचअभ्यासाचा केंद्रबिंदू असल्याने संशोधनावर पडण्याची शक्यता असते. त्यामुळेच तर सामाजिक शास्त्रात वैज्ञानिक अभ्यास पध्दतीवर मर्यादा पडतात. प्रस्तुत संशोधनाच्या मर्यादा खालील प्रमाणे आहेत.

१) सर्वेक्षणामध्ये नांदगाव पेठ परिक्षेत्रातील गावाचा समावेश करण्यात आला.
२) सर्वेक्षणात प्रौढावस्थेतील ग्रामीण स्त्री आणि पुरुष अशा दोन्ही घटकाचा समावेश करण्यात आला.
३) केवळ ग्रामीण भागात उपलब्ध औषधी वनस्पती विषयी सर्वेक्षणात प्रश्न विचारण्यात आले.
४) औषधी वनस्पतीची गुणधर्म आणि उपयोग याविषयीची माहीती पुस्तके, प्रसारमाध्यमाव्दारे प्राप्त करण्यात आली. त्यावर कोणतेही संशोधन करण्यात आले नाही.

Scanned with OKEN Scanner

प्रकरण २ रे
साहित्याचे पुनरावलोकन

औषधी वनस्पतीचा इतिहास

हजारो वर्षांपासून औषधी वनस्पती या रोगपरिहार वेदनामुक्ती, सौंदर्यवर्धन इत्यादींसाठी जगभर वापरल्या जात आहेत. या वनस्पतीचे निरनिराळे भाग-(जसे मूळ, खोड, पान, फुले, बिया, साल इत्यादी) व त्यापासून बनविलेले अर्क, काढे, रसायने, गोळ्या, लेप, तेल इत्यादी स्वरूपात उपयोगात आणले जातात. आयुर्वेद, युनानी, निसर्गोपचार, होमीयोपॅथी, ॲलोपॅथी, चिनी, तिबेटी, इत्यादी सर्व औषधी पध्दतींमध्ये औषधी वनस्पतीचा वापर होतो. सुगंधी द्रव्ये व पाककृती यातही वनस्पतीचा वापर होतो.

भारतात औषधी वनस्पतीच्या सुमारे २००० जाती आढळतात. त्यापासून मिळणारे घटक मोठ्या प्रमाणात निर्यात केले जातात. अनेक औषधी वनस्पतीची लागवड इथे केली आहे. हे एक जिवंत वनस्पती संग्रहालय व्हावे उद्यानात सद्ध्या वाढत असलेल्या औषधी वनस्पतींपैकी प्रमुख आहे. या मानव निर्मित वनात करण्यात आलेले नक्षत्र उद्यानही इथली खासियत प्रत्येक व्यक्तिला जशी जन्मरास असते. तसेच जन्मनक्षत्रही असते हे नक्षत्र आराध्यावृक्षाची जोड असते. नक्षत्र वृक्षाचा उपयोग त्या व्यक्तीने औषधी म्हणूनही करायचा नाही असा दंडक आहे. वृक्ष ज्ञान संवर्धन संरक्षणाचा हा एक प्रयोग आपल्या पूर्वजांनी प्राचीन काळी केला होता.

१९५२ मध्ये सर्पगंधेच्या मुळापासून रिझाईन नावाचं अल्कलाईड काढलं, त्याचा वापर मग दुगग अत्तीमत्वाचे बळी, मानसिक रूग्ण यांच्यासाठीच्या उपचार करण्यात येऊ लागला. रिसाईन मिळवण्यापुर्वी अशा रोग्यांवर अघारी पध्दतीचे उपचार होत असत. स्थानिक मंडळींचा ज्ञानाचा उपयोग करून तयार करण्यात आलेलं दुसरं औषध म्हणजे आरोग्याचा. जीवनी केरळमधील, कानी जमातीचा ट्रकिपस झेलॅनिकस या वनस्पतीचा एक अनोखा उपयोग माहिती होता. त्या वनस्पतीचे सेवन केल्यास तणाव कमी होतो. थकवा दूर होतो. असं त्याच पारंपरिक ज्ञान होत. आधुनिक प्रयोगातूनही ते सिध्द   झाल आणि ट्रकपिस वापरून 'जिवनी' हे औषध तयार झाल.

औषधी वनस्पती आपल्याला काय काय देऊ शकतात याची ही यादी पुराणकालीन असली तरी आजच्या वैज्ञानिक जगातही वनस्पतींच महत्त्व तिळमात्र कमी नाही. जो पर्यंत कृत्रिमरीत्या अन्नघटक निर्मीती करून कॅप्सुल घ्या असा सल्ला दिला जात नाही तो पर्यंत जीवन सृष्टीतच काय पण मानवी समाजातही वनस्पतींच स्थान अबाधित आहे. आणि भविष्यात जरी वैज्ञानिक आणि तंत्रज्ञ यांनी अशा कॅप्सूल किंवा गोळया तयार केल्या तरी पोट भरल असं मानसिक आणि भावनिक समाधान, तृप्ती त्यापासुन नक्कीच मिळणार नाही हे एक सत्य आहे.

औषधी वनस्पती सूर्याची ऊर्जा ग्रहण करतात आणि त्या उर्जेचा मदतीने कार्बन डायॉक्साईड आणि त्या पाणी हा कच्चा माल वापरून कर्बोदके तयार करतात. नंतर त्यापासून जीवनपयोगी इतर घटक म्हणजे प्रथिने, मेद तयार करतात. 'जिवोजीवस्य जीवनम्' या न्यायाने हा उर्जेचा प्रवाह जीवसृष्टीतून वाहत असतो.

Scanned with OKEN Scanner

औषधी वनस्पती परिभाषा :-

According to WHO-

A medical plant is any plant which, in one or more of its organs, contains substances that can be used for therapectic purposes or which are precursors for the synthesis of useful drugs.

आयुर्वेदानुसार:-

वनस्पती हा मुळचा संस्कृत शब्द असून व्यापक स्वरूपात वनस्पती साम्राज्यासाठी सध्या वापरला जात आहे. तरीही चरक संहितेनुसार सुश्रुत संहितेनुसार आणि वैशिष्ठेनुसार वनस्पती हा शब्द फक्त फळे येणा-या झाडासाठीच मुख्यतः वापरला जात असे.

ऋग्वेदानुसार वनस्पतीमध्ये वृक्ष, औषधी वृक्ष आणि वेली या तीनच विभागण्या आहेत. यातील उपविभाग- विशाखा क्षुप, प्रताती, प्रतानवती इत्यादी आहेत. सर्व प्रकारचे गवत हे तृण विभागात येते. फुले व फळे येणा-या वनस्पती या अनुक्रमे पुष्पवती व फलवती विभागात आल्या आहेत. 'करीर' म्हणून निष्पर्ण वनस्पतीचा पण एक वर्ग त्यात आहे.

अथर्ववेदात वनस्पतीचे विशाख, मंजिरी, स्तंभिनी, प्रस्तावती, एकाक्षांग, अंशुमती कांडिनी, प्रतानवती हे आठ वर्ग तर तैत्तिरीय आणि वाजसेनीय संहितेत त्यांचे ५० वर्ग आहेत.

मनुस्मृतीत ८ प्रमुख वर्ग आहेत. चरक संहितेनुसार व सुश्रुत संहितेनुसार वृक्षाची वेगवेगळी विभागणी आहेत.

पाराशर, वृक्षायुर्वेद चा जनक याने वनस्पतीची व्दिभाजक व एकमात्रक अशी विभागणी केली आहे. (व्दिदल व एकदल) नंतर त्यांचे पुढेही वर्गीकरण केले आहे.

विदर्भातील ग्रामीण भागात उपलब्ध होणा-या काही निवडक वनौषधी पुढील प्रमाणे.

तुळशी

आशिया, युरोप व आफ्रिका खंडामध्ये बहुतेक भूप्रदेशात तुळशीची झुडपे आढळतात. तुळशीची रोपे सर्वसाधारणतः ३० ते १२० cm उंची पर्यंत वाढतात. हिची पाने लंबगोलाकार किंचीत टोकदार व कातरलेली आणि एकाआड एक असतात. तुळशीच्यातु-यासारख्या फुलाला मंजिरी म्हणतात. फुलांमध्ये सुगंधी तेल असते. फुलांमध्ये तुळशीच्या बिया मिळतात. वनस्पती शास्त्रज्ञांच्या म्हणण्यानुसार तुळस ही दिवसातले वीस तास ऑक्सिजन तर उर्वरित चार तास कार्बन डायऑक्साईड हवेत सोडते.

घरी तुळशीचे वनस्पती ठेवण्याचे फायदे:-

१) औषधी गुणधर्माव्यतिरिक्त तुळशीच्या वनस्पतीचा उपस्थित ताण दुर करण्यात मदत करते.

२) वनस्पती डासांपासून बचाव करणारे गुण देऊन डासांना दुर ठेवते.

३) ही वनस्पती घरात ठेवल्याने हवा शुध्द होते. असे मानले जाते की तुळशिची वनस्पती हवेतून सल्फर डायऑक्साईड कार्बन मोनोऑक्साइड इत्यादी विषारी वायू शोषून घेते.

४) वनस्पती एक आनंददायी सुगंध तयार करते, जे आजूबाजूला ताजे ठेवते.

Scanned with OKEN Scanner

हिंदुधर्मातील स्थान-

हिंदु समाजात तुळस या वनस्पतीला मानाचे स्थान आहे, तुळस मंगलतेचे पावित्र्याचे प्रतीक आहे. हिंदु घरामध्ये घरोघरी तुळशी वृंदावनात, कुंडीत किंवा परसदारी जमीनीवर तुळशीचे रोपे लावलेले असतेच. अनेकजन, विशेषत: हिंदु स्त्रि-नेमाने तुळशीची पूजा करतात. त्यासाठी रोज सकाळी परादारी तुळशी वृंदावनात असलेल्या रोपाला हिंदुस्त्रिया प्रदक्षिणा घालतात व सायंकाळी तुळशी पुढे दिवा लावून प्रार्थना केली जाते. वारकरी संप्रदायात तुळशीला महत्वाचे स्थान आहे. वारकरी गळयात तुळशीची माळ घालतात. हिंदु धर्मात एखाद्याचामृत्यु झाला तर मृतदेहावर तुलशीपत्र ठेवले जाते त्याचा अर्थ सर्वस्वी त्याग करणे असा होतो.

औषधी उपयोग:-

या वनस्पतीमध्ये कीटक आणि डास दूर ठेवण्याचे गुण आहेत. एक काळी तुळस व दुसरी हिरवी तुळस आयुर्वेदामध्ये काळ्या तुळशिला अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे. औषधी गुणधर्मांच्या बाबतीत काळी तुळस अत्यंत उपयुक्त आहे. लहान मुलांच्या खोकल्यावर किंवा टॉनिक म्हणून पानाच्या रसाचा उपयोग करतात. पचनामध्ये काळया तुळशिच्या रसाचा पाचक म्हणून उपयोग होतो. नायटा झाल्यावर तुळशिच्या पान्याचा रस करून त्या जागी लावतात. कानाच्या दुखण्यावर उपाय म्हणून पानाचा रस उपयुक्त ठरतो.

तुळशीचे विविध प्रकार आणि त्यांचे औषधी गुणधर्म:-

१) कृष्णा तुळस :- या तुळशीचे खोड, पाने व मंजि-या कमी-अधिक प्रमाणात गडद जांभळया रंगाची असतात. उन्हात वाढलेल्या व जुन्या झाडामध्ये हा रंग जास्त ठळकपणे उठून दिसतो. याच तुळशिला "काळी तुळस" असेही संबोधले जाते. या तुळशिचे पाने खाल्याने सर्दी-खोकला ताप यावर लवकर आराम मिळतो.

२) राम तुळस:- राम तुळस ही मोठ्या पानांची, उंच व रानटी पध्दतीने वाढणारी तुळस आहे या तुळशिच्या पानांना लवंग सदृश, मसालेदार असा सुवास येतो. पोटाच्या विकारासाठी ही तुळस उपयुक्त आहे. या तुळशिला "लवंगी तुळस" असेही संबोधले जाते.

३) कापूर तुळस:- या तुळशिच्या पानांना सुगंध येतो. या तुळशिच्या तेलामध्ये ६० ते ८० % कापूराचे प्रमाण असते. सर्दी, कफ, खोकला यावर कापूर तुळस गुणकारी ठरते. हर्बल टी बनविण्यासाठी ही तुळस उपयुक्त आहे.

४) सब्जा तुळस:- आपल्या येथे सब्जाचे झाड खास त्याच्या बियासाठी लावले जाते. शरीराला थंडावा देणारा सब्जा उन्हाळयात महत्वाचा ठरतो. जागोजागी मिळणारा कोल्ड फेमस फालूदा सब्जा शिवाय बनू शकत नाही. या तुळशींची पाने व बिया सरबतात घालून प्याल्याने उष्णता कमी होते. विंचू दंशावर सब्जा तुळशीचा पाला चुरडून लावला जातो.

५) वन तुळस:- अतिशय तीव्र असा सुवास असलेली ही तुळस विशेष औषधी आहे. पानांचा चोथा त्वचाविकारात वापरला जातो. तसेच भरणा-या जखमांवरही हा पाला लावला जातो. जंगली पध्दतीने वाढणा-या या तुळशिचे "रान तुळस" असेही नाव आहे. तुळशीला "औषधींची राणी असं संबोधले जात. तुळशीच्या सेवनामुळे अगदी कर्करोगासारखे दुर्धर रोग ते सर्दी-खोकल्यासारखे सर्वसाधारण आजार बरे होतात. त्यामुळे अनेक शतकापासून तुळशीचा वापर केला जातो. भारतीय संस्कृतीत वृक्ष झाडे वनस्पती यांना आरोग्यात असलेले मोठे स्थान ऋषीमुनींनाचे अधोरेखीत केले.

Scanned with OKEN Scanner

जांभूळ

प्रस्तावना:- जांभूळ दिसायला काळे आणि लहान असते, मग काय झाले, आयुर्वेदानुसार जांभूळ फळामध्ये अनेक औषधी गुणधर्म आहेत. या औषधी गुणधर्मांमुळे जांभूळाचे अनेक फायदे आहेत. जांभूळ देखिल उन्हाळ्यात आंब्याच्या आगमनाच्या वेळी येते. आयुर्वेदात जांभूळ हे मधुमेह नियंत्रित करण्यासाठी प्रसिध्द आहे.यासोबतच अन्न पचवण्यासोबतच दातांसाठी, डोळ्यासाठी पोटासाठी, चेहऱ्यासाठी, किडनी स्टोनसाठीही खूप फायदेशीर आहेत. जांभूळामध्ये लोह, कॅलशियम, प्रथिने, फायबर, कार्बोहायड्रेट्स देखिल असतात, त्यामुळे ते मुलांच्या आरोग्यासाठी देखिल खूप चांगले आहे. फळे, आंबट, गोड तुरट लागतात. जांभूळाच्या बियांचा फळांचा आणि सालीचा उपयोग मधुमेहासाठी केला जातो याला उन्हाळ्यात फळे जांभळया रंगाची आणि गोड- तुरट चवीची फळे येतात. आकारमानाने ही फळे पेवंदी बोरा एवढी असतात. या वनस्पतीला संस्कृतमध्ये फलेन्द्रा, सुरभीपत्रा व जम्बु अशी नावे आहेत.

वर्णन:-

जांभळाची झाडे सर्वत्र आढतात. जांभूळाच्या झाडाचा रंग फिक्कट व भुरकट असतो. साल खडबडीत असते. जांभळाचे झाड ४० फुटापर्यंत वाढते. चैत्र वैशाखात जांभळाच्या झाडांना फळे येतात.

औषधी गुणधर्म:-

या झाडाची ची साल, फळे आणि आणि बिया औषधी आहेत. साल तुरट आहे आणि ती घशाच्या क्षतात, श्वासनलिकेच्या सुजण्यावर दम्यात, क्षतात आणि अतिसारावर वापरली जाते. ती रक्त शुध्दीकरणासाठी देण्यात येते. अतिसारावर सालीचा ताजा रस बकरीच्या दुधात देण्यात येतो.

बिया मधुमेहावर फार उपयोगी आहेत. फळाच्या गरातपण तो गुणधर्म आहे. परंतु बियापासून तयार केलेले औषध जास्त गुणकारी आहे. हे औषध इंजेक्शनव्दारे दिल्यास परिणामकारी आहे. या औषधाचे सेवन केल्यास परिणाम दिसत नाही.

या औषधाचा मधुमेहविरोधी गुणधर्म होनो पेक्षा सरस आहे.

जीवनसत्वे :-

जांभळामध्ये थोडया प्रमाणात 'ब' 'क' जीवनसत्वे, फॉलिक ॲसिड व कोलीन देखिल असते.

उपयोग:-

जांभळाची पाने, फळे, बिया, मुळे आणि खोड असे सर्व अवयव औषधी असतात. जांभळाच्या बिया उगाळून घामोळयावर लावतात. हे फळ कफ, पित्त, दाह, वायू यांचा नाश करणारे आहे. जांभळाच्या पानाचे तेल औषधी असते. विंचू चावल्यास पानाचा रस काढून विंचू चावलेल्या जागी लावावे. वेदना व सूज नाहीशी होते. खोडाचा उपयोग इमारतीसाठी, फर्निचर तयार करण्यासाठी आणि शेतीच्या औजारासाठी करतात. पिकलेली फळे खाण्यात येतात. लाकुड किरकोळ कामासाठी वापरण्यात येते. चिलरण हा वृक्ष मुख्यत: ओलसर पानझडी जंगलात विशेषत: नदी नाल्यांच्या काठावर आढळतो. फार कोरडया भागात तो नैसर्गिक अवस्थेत सापडत नाही तथापी त्याची मुद्दाम लावलेली संरक्षित झाडे राजस्थानच्या वाळवंटात सुध्दा जगतात.

Scanned with OKEN Scanner

आलं (Ginger)

आले या पदार्थाचे महत्व सर्वांना ठाऊक असेलच. आपल्या दैनंदिन आहारामध्ये याचा सर्रास वापर केला जातो. बऱ्याच लोकप्रिय व्यंजनामध्ये आपल्या दैनंदिन जीवनामध्ये स्वाद वाढविण्यासाठी मसाल्यामध्ये आल्याचा विशेषत: वापर केला जातो. आले शरीरात उर्जा आणि सामर्थ्य प्रदान करते. म्हणून थंडी मध्ये आले खाण्याचा विशेष सल्ला दिला जातो.

आले काय आहे व त्याचे औषधी गुणधर्म -

आले एका प्रकारची जडी बुटी आहे. जी जमिनीमध्ये कंद मुळाच्या मध्ये (Ginger) या नावाने ओळखले जाते. संपूर्ण जगात हयाचा मसालेच्या स्वरूपात वापर केला जातो. आल्या मध्ये अँटी फंगला अँटी सेप्टीक, अँटी बायोटिक, अँटी व्हायरल, अँटी इन्फ्लेमेट्री असे विशेष गुण आहेत. त्याच बरोबर विविध प्रकारचे व्हिटॅमिन आणि खनिजे देखिल आहेत. जे आपल्या स्वास्थ्यासाठी खुप लाभदायक आहे. म्हणून आल्याचा उपयोग औषधी सामग्री मध्ये देखिल केला जातो.

आले हे त्याच नावाच्या लहान बहुवर्षायु औषधीचे मूलक्षोड (जमिनीत गत आडवे वाढणारे मांसल खोड) आहे. हे मूलक्षोड (आल्याचे गड्डे) शाखित असून हाताच्या पंजासारखे असतात. त्यांची बोटे जवळजवळ व एकमेकांना चिकटलेली असतात. ही वनस्पती सिटॅमिनी गणाच्या झिंजीबरेसी कुलातील असून तिचे शास्त्रीय नाव झिंजीबर ऑफिसिनेल आहे. भारत, इंडोनेशिया, वेस्ट इंडिज, उत्तर व पश्चिम आफ्रीका आणि दक्षिण अमेरिका या उष्ण कटिबंधातील प्रदेशात प्रामुख्याने आल्याची लागवड होते.

आपल्याच्या मूलक्षोडाला असलेल्या डोळयापासून जमिनीवर सु. ६० ते ९० सेमी. उंच फांदया येतात. त्यालाच खाली मुळया येतात. पाने साधी लांबट २० x १.८ सेंमि. आकाराची जिव्हिकाकार आणि रोमहीन असतात. फुले आणि समित, व्दिलिंग व पिवळट हिरवी असून मार्च एप्रिलमध्ये कणिशावर येतात. फुलातील मोठी पाकळी जांभळट असून तिच्यावर पिवळट ठिपके असतात. फळे क्वचित येतात. लागवडीसाठी निरोगी, भरीव व कमीत कमी एक डोळा असलेले आल्याचे तुकडे बेणे म्हणून वापरतात. सुकविलेल्या आल्याला 'सुंठ' म्हणतात. सुंठ तयार करण्यासाठी आल्याच्या गड्ड्यांना चिकटलेली माती, मुळया व त्यावरील साल, काढून टाकतात. नंतर ते धुवून ७-८ दिवस वाळवितात. अशा प्रकारे सामान्य प्रतीची व भुरकट रंगाची सुंठ तयार करतात. चांगल्या प्रतीची सुंठ तयार करतांना आले काही वेळ पाण्यात भिजत घालून त्यावरील साल काढून टाकतात. नंतर ती चुन्याच्या निवळीत भिजत ठेवतात. ८-१० हे आले वाळविल्यानंतर चांगल्या प्रतिची सुंठ तयार होते. उत्तम प्रतीची पांढरी व आकर्षक सुंठ बनविण्यासाठी गंधकाची धुरी देतात.

उपयोगः-

आल्याचे रासायनिक घटक पुढील प्रमाणे असतात. पाणी ८१% प्रथिने २.३०% स्निग्ध पदार्थ १.०० % कर्बोदके १२.२० % तंतुमय पदार्थ २.३० % व राख १.२० % जिंजेरॉल नावाच्या बाष्पनशील तेलामुळे आल्याला विशिष्ट चव असते. आले व सुंट यांचा उपयोग औषधासाठी व मसाल्यासाठी फार प्राचिन काळापासून केला जात आहे. आले तिखट, उष्ण, उत्तेजक, वायुनाशक व पाचक असून पोटाच्या विकारावर गुणकारी असते. आलेपाक आणि सुंठसाखर खोकला पडसे दमा, मळमळ, ओकारी इत्यादीवर गुणकारी समजतात. जिंजर बीर आणि जिंजर एल ही पेये बनविण्यासाठी आल्याचा उपयोग होतो.

अतिसार आल्याचा रसाचा बेंबीवर लेप करावा. आल्याचा रस व मध सम प्रमाणात बाटलीमध्ये साठवून दोन दोन चमचे दोन वेळा घेतल्यास सर्दी, खोकला, पडसे व स्वरभंग बरे होतात. अजिर्ण झाल्यास आल्याचे रसात लिंबाचा रस व मीठ घालून पाणी प्यावे.

आल्याचे सेवन केल्यास वजन कमी करता येते. आले खाल्याने चयापचय वाढवते. आणि लठ्ठपणा कमी करते. म्हणून ज्या लोकांना जास्त वजनाची तक्रारी आहेत त्यांनी आल्याचे सेवन सुरू करावे. आल्याचे नियमित सेवन केल्याने स्वतःचे वजन कमी होण्यास मदत होईल.

Scanned with OKEN Scanner

गवती चहा

प्रस्तावना-

गवती चहा हा आपण पितो त्याप्रमाणे नियमित चहा किंवा ग्रीन टी चा प्रकार नाहीए, तो एक रोप आहे. त्याची पाने खुडून पाण्यात अथवा चहात मिसळल्यानंतर एक वेगळाच सुगंध प्राप्त होतो. गवती चहाला विविध भाषेत वेगवेगळी नावे आहेत- संस्कृत भाषेत सुगंध भूतृण, हिंदी भाषेत गंधदोना तर इंग्रजी भाषेत लेमनग्रास असे संबोधले जाते. गवती चहा ही उष्णकटिबंधीय व समशितोष्ण प्रदेशांत वाढणारी एक सुवासिक तृणवर्गीय वनस्पती आहे. गवती चहा ही वनस्पती आशिया, आफ्रिका, युरोप व ऑस्ट्रेलिया या खंडात आढळते.

गवतासारखी दिसणारी झुबकेदार एकदलीय वनस्पती १ ते २ मी उंच वाढते, पाने टोकाला निमुळती होत गेलेली असतात. त्यांचा रंग हिरवा असतो या रोपाचे खोड जमिनीत वाढते. गवती चहाची मुळे तंतुमय आणि दाटीवाटीने वाढलेली असतात.

भारतात प्रामुख्याने महाराष्ट्र, कर्नाटक आणि केरळ या राज्यात गवती चहा जास्त प्रमाणात आढळतो.

गवती चहाचे फायदे-

गवती चहाची पाने नियमित चहात टाकली तर चहाला एक वेगळीच सुगंधित चव येते. गवती चहा पिण्याने संपूर्ण शरिरातउर्जेचा संचार होतो. मानसिक ताणतणाव दुर होतात. गवती चहा पिल्याने शरिरातील कोलेस्ट्रॉलचे प्रमाण नियंत्रित होते. वरचेवर डोकेदुखी, अंगदुखी जाणवत असेल तर गवती चहा पिल्याने ती दुखणी दूर होण्यास मदत होते. सर्दी, ताप आल्यास गवती चहा प्यावा तसेच गवती चहाचा काढा देखिल उपयुक्त ठरतो. गवती चहा पाण्यात उकळून पिल्याने पोटाचे विकार दूर होण्यास मदत होते. गवती चहामुळे रोगप्रतिकार शक्ती वाढते ज्यामुळे संसर्गजन्य आजार होण्याचा धोका कमी होतो.

गवती चहाचे अन्य उपयोग-

गवती चहाचा अर्क देखील बाजारात उपलब्ध आहे. त्यास अर्कास 'आईल' असे म्हणतात. गवती चहा रोपाच्या पानातील तेल ऊर्ध्वपातन पध्दतीने काढू शकतो. हे तेल कुष्ठरोग, त्वचाविकार, सांधेदुखी, दातदंश, कफ आणि वात या विकारात गुणकारी आहे.

सुगंधी तेलाचा उपयोग सौंदर्य प्रसाधनात होतो. तेल काढलेल्या पानांच्या चोथ्यापासून लिहण्याचा अथवा छपाईचा कागद बनवू शकतो. गवती चहाच्या पानांचा काढा ज्वरनाशक आहे. साठवणीच्या धान्यात किड लागु नये म्हणून गवती चहाच्या पानांचा वापर करतात. गवती चहाची पाने स्वच्छ धूवून चघळल्यास तोंडाची दुर्गंधी आणि जंतू नष्ट होण्यास मदत होते. दात आणि हिरड्या मजबूत बनतात.

गवती चहा कसा तयार करावा-

गवती चहाच्या पानाचे बारीक तुकडे करून चहाबरोबर उकळतात किंवा शुध्द पाण्यात गवती चहाची पाने टाकून ती तसाच पिला जातो. गॅसवर पाणी गरम करा. त्या पाण्यात गवती चहाच्या पानाचे तुकडे उकळून घ्या. त्याला सुगंध प्राप्त झाल्यावर त्यात चहा पावडर आणि साखर टाका.

चहा उकळल्यावर हवे असल्यास दुध टाका अथवा तसाच कोरा चहा घ्या.

Scanned with OKEN Scanner

पपई

प्रस्तावना:- पपई हे एक पिवळया व लालसर रंगाचे , गोड चवीचे फळ आहे. हे फळ पचनास मदत करते. व त्याचा गार बिया औषधी असतात. पपईचे शास्त्रिय नाव कॅरीका पपया (Carica Papaya) असे आहे. त्याचे कुळ कॅरीकेसी (Carica) हे आहे. पपईचा औषधी उपयोग आहे. पपई स्वादिष्ट तर आहेच शिवाय आरोग्यसाठीही लाभकारी. सहज पचणारे फळ आहे. पपई भूक आणि शक्ती वाढविते. प्लीहा, यकृत रोगमुक्त ठेवणारे आणि कावीळ पासाराख्या मुक्ती देणारे हे फळ आहे.

पोटाचे विकार दूर करण्यासाठी पपईचे सेवन करणे लाभकारी असते. या फळाच्या सेवनाने पचनसंस्थेचे काय सुधारणे, पपईच्या रसने अरूची, अनिद्रा, डोके दुखी, अध्दकोष्ठता आदी रोग दुर होतात. करपट किंवा आंबट ढेकर येणे थांबते. पोटाचे रोग हृदयरोग, आतळयाचे रोग दुर होतात. कच्ची किंवा पक्की पपई भाजी करून खाणे पोटासाठी चांगले आहे.

उपयोग-

उच्च रक्तदाब नियंत्रणात ठेवण्यासाठी पपईच्या पानांची भाजी करतात. पपईत ए.बी. डी जीवनसत्वे आणि कॅल्शियम, लोह, प्रोटीन आदी तत्व विपूल प्रमाणात असतात. पपईमुळे विर्य वाढते. त्वचेचे रोग दूर होतात, जखम लवकर भरून येते, मुत्रमार्गातील अडथडे दुर होतात, जखम लवकर भरून निघते. मुत्रमार्गातील अडथडे दुर होतात. मुत्रशयातील आजार खोकल्यासोबत रक्त येत असल्यास थांबते. लठ्ठपणा दूर होतो. कच्च्या पपईची भाजी खाल्याने स्मरणशक्ती वाढते. पपई व काकडी आपल्या दररोच्या आहारात समावेश असल्याने आपली पचनक्रिया सुरळीत होत असते. तसेच आपले सौंदर्य आबादीत ठेवण्यासाठी महत्वपूर्ण भुमिका बजावत असते. आपल्या रोजच्या आहारात सलादमध्ये पपई, काकडी, टोमॅटो, कांदा, गाजर याचा समावेश असावा. आदी फळे भाज्या नियमित खाल्याने आरोग्य उत्तम राहून सौंदर्य खुलत असते.

धूळ व धूरामुळे आपल्या चेह-यावर काळे डाग पडले असतील तर त्यावर आपण काकडी किंवा पपईचा मगजलावून ठेऊ शकतो. त्यानंतर चेहरा पाण्याने धुतल्यावर चेहरा खुलतो व त्वचा पाण्याने धुतल्यावर धुतल्याने चेहरा खुलतो व त्वचा ही मुलायम होत असते. आपल्या आहारामध्ये आपण पपईचा वापर चटणी, कोशिंबीर भाजी व सॅलेटमार्फत करतो. पिकलेली पपई मधुर, वीर्यवर्धक, वातनाशक, पित्तनाशक व रूचकर असते तर कच्ची पपई कफ, पित्त व वायुप्रकोप करणारी असते. पोटाचे विकार, अपचन यावर पपई गुणकारी असते. पपईच्या पानापासून तयार केलेला चहा हृदय विकारामध्ये उपयोगी असते. दररोज पपई खाल्याने उंची वाढते. शरीराचे संवर्धन होते. पपईचे दुध पाचक, जंतुनाशक, उदररोगहारक असते. यामुळे कृमी नष्ट होतात. पचन व्यवस्थित प्रकारे होतात. तसेच पपईच्या दुधात साखर खालून घेतल्यास अजिर्ण ही नाहीसे होते. पपईच्या रसामुळे अरूची दुर होते. तसेच आंबट ढेकर येणे बंद होते. खरूजव गजकरण यांवर पपईचा चीक लावल्यास फायदा होतो. कच्च्या पपईचा रस तोंडावर चोळून लावल्यास मुरूमे नाहीसे होतात. पपई पांड-या पेशींची वाढ करणारी आहे. पपई गरोदर अवस्थेत स्त्रियांनी खाऊ नये. पपई उष्ण असल्याने गरोदर स्त्रियांना याचा फार त्रास होतो. पपई पित्तनाशक फळ आहे. ज्या लोकांना कायम पित्त आहे अशा लोकांनी पपई खाण्याचे फायदे असे की त्यांचे पित्त कमी होते. आणि पित्ताचा त्रास होत नाही. पपई खाल्याने असलेली यकृताला कमजोरी कमी होते. आणि यकृत मजबूत बनते.

पपईच्या पानाचा रसही अतिशय उपयुक्त आहे. यामुळे डेंगु सारख्या आजारात प्लेट्स ची घटलेली संख्या पूर्वपदावर आणण्यास मदत होते. यकृताची स्थिती सुधारण्यासही मदत होते. रोगप्रतिकार शक्ती वाढविण्यासाठी उपयुक्त आहे. भूक न लागण्याच्या समस्येपासून मुक्तता मिळते. पपईचा रस चेह-याला लावल्याने पिंपल्स आणि काळे डाग कमी होण्यास मदत होते. मलेरियापासून शरिराचे संरक्षण होते.

Scanned with OKEN Scanner

आंब्याची पाने

प्रस्तावना:-

आपल्या आयुष्यात नैसर्गिक गोष्टींकिती महत्व आहे हे बऱ्याच लोकांना माहिती नाही आहे. आपण ज्या हिरव्या पानाच बोलत माहित तो सर्वत्र भरपूर प्रमाणात आढळून येतात हो, आपण बोलत महित आंब्याच झाडाच्या हिरव्या पानाबद्दल- आंब्याच्या झाडाच्या हिरव्या पानात इतके गुण माहित की तेवढे गुण कोल्याही औषधामध्ये नसतील साध्या एका पानातून अनेक आजारावर उपचार- स्वस्तात सहजपणे करता येतो. आंब्यासोबतच त्याच्या झाडाची हिरवी पान देखील आपल्यासाठी खुप गंणकारी असतात- यात एंटी ऑक्सिडेंट आणि एंटीमायक्रोबियल गुण यासह व्हिटामिन सी.बी. आणि ए देखील असत- आंब्याची पानं ही आरोग्यासाठी क खजिनाच आहे- त्यातही एक गोष्ट लक्षात ठेवा की, जेव्हा हीतुम्ही या पानाचा उपयोग कराल तेव्हा हलका हिरवा रंग असलेली आणि आकाराने छोटया पानाचा उपयोग करा. नव्यान निर्मित झालेल्या पानाचा प्रयोग जास्त चांगला असेल-

आंब्याची लाल पान तोडूनघ्या आणि धुवून ते घ्या, त्यासोबतच रात्रभर कोमट पाण्यात पान भिजत ठेवा, दुसऱ्या दिवशी सकाळी पान चावून खा. या व्यतिरिक्त हिरवी पान धुवून उन्हात सुकत घाला आणि पावडर बनवून तुम्ही ती खाऊ शकता. लक्षात ठेवा की ही पावडर रिकाम्या पोटी खावी-

आंब्याचे पानाचे फायदे:-

आंबा हा फळांचा राजा आहे. आंब्याच्या दिवसात आपल्या मराठी माणसांची एक दिवस जात नाही आंबा खाण्याशिवाय रत्नागिरीच्या हापूस ला तर जगभर मागणी आहे. त्याच्या खालोखाल मागणी आणि लोकामध्ये आवड असेल तर केशर आंब्याची. उन्हाळयाच्या दिवसात सर्वांसाठीच दुपारच आमरस जेवन ही एक मेजवानी आहे. उन्हाळा येतो तसा सगळयांना वेध लागतात आंबे खाण्याचे त्यातही हापूस आंबा म्हणजे फळांचा राजा- हापूस आंबा न आवडणारा माणूस कोणी नसेलच.

यावर्षी कोरोना मुळे उत्पादन कमी असेल तर सांगता येत नाही. पण इतक्या वर्षात एकही वर्ष असु नसेल गेल जेव्हा आपण आपल्या या आवडत्या फळावर मनसोक्त ताव मारला नव्हता. काही जण हे आंब्याच्या रसाचे चाहते असतात तर काही जणांना नुसता आंबा खाण्याची सुध्दा तितकीच आवड असते. खरी मजा ही खाण्यातच आहे. हे सुध्दा खुप लोक मानतात. काही ठिकाणी जेवनानंतर फळं खायला पाहिजे असा एक सनज आंबा हे असं एक फळ आहे ज्याच्या या जेवनानंतर. आंब्याचं लोणचं हे सुध्दा एक प्रचंड मागणी असणारी गोष्ट आहे. आजकाल आंब्याचा ज्युस हा कफन स्वरूपात वर्षभर उपलब्ध असतो हे त्याच्या चाहत्यांचं नशीब.

फायदे:-

आंब्यमध्ये व्हिटॅमिन सी असतो. जो की त्वचा सुंदर आणि निरोगी ठेवण्यास मदत करते. आंब्याचा अजून एक फायदा म्हणजे त्यामुळे आपण हृदयाच्या आजारांना दूर ठेवू शकतो. आंब्यामध्ये जवळपास १०% पाणी असल्याने त्यामधून आपल्याला कायम एनर्जी मिळत असते. हे तर झाले आंब्याचे फायदे, आंब्याच्य सालीचे किती फायदे आहेत ते जाणून घेऊया. आंब्याच्या झाडाची पाने वाळवून पावडर केली आणि ती विशिष्ट मात्रेत घेतली तर सर्वांसाठी फार उपयुक्त ठरू शकते. केस वाढण्यासाठी देखिल त्यांचा उपयोग होईल . डायबिटीस, तणाव या सगळ्यावर त्याचा चांगला उपयोग होतो.

Scanned with OKEN Scanner

आंबा पानाचे फायदे:-

आंब्याच्या झाडाची पाने वाळवून पावडर केली आणि ती विशिष्ट मात्रेत घेतली तर सर्वांसाठी फार उपयुक्त ठरू शकते. केस वाढण्यासाठी देखिल त्याचा उपयोग होईल. काही समाजात विवाहपूर्वी आंब्याचा झाडाला फेरी मारली जाते. त्यानंतरच पतिपत्नी विवाहबध्द होतात. आंब्याच्या झाडाची लाकडे पवित्र मानली जातात. होमहवनामध्ये ती वापरली जातात. चंद्राची पुजा देखिल आंब्याच्या फुलांनी करतात. याशिवाय सरस्वतीच्या पूजेत देखिल माणसाच्या अंतीम संस्काराच्या विधीमध्ये देखिल यांच्या लाकडाचा वापर होतो. आपण हौस म्हणून आंबा खातो, पण आंब्याच्या झाडापासून ते अगदी फळापर्यंत त्याच्या प्रत्येक अंगाचा औषधी गुणधर्म आहे. आपण आंबा खाल्यानंतर होय साल फेकून देतो. जुलाब, ताप अस्थमा, कफ, सर्दी या सगळयावर आंब्याचा पानांचा वापर करून काढा घेतल्यास उपयोगी पडतो. हे गुणधर्म जाणून घेतल्यानंतर आंब्याविषयीच तुमचं प्रेम द्विगुणीत झाल असेल यात शंका नाही घेऊ नका जे मिळतंय त्यात आनंदी रहा-

महत्वाची सुचना :-

सदर लेखातील माहिती विविध तज्ञांच्या अभ्यास व मतांनुसार तसेच सर्वसामान्य मनुष्याच्या आरोग्यास अनुसरून देण्यात आलेली आहे. ही माहिती देण्यामागे, या विषयाची प्राथमिक ओळख हा उद्देश आहे. वाचकांनी कोणताही निर्णय घेण्यास आधी, आपल्या आरोग्याला अनुसरून डॉक्टरांचा सल्ला घ्यावा.

१) कायम दुलक्षित केलेली आंब्याची ही सुध्दा खूप उपयुक्त आहे. आंब्याच्या असणा-या फॅट्समुळे त्यांचा उपयोग चॉकलेट बनवण्यात केला जातो. एखादया चॉकलेट तुम्हाला हे लिहिलेले दिसू शकतं (Seed kernel extract)

२) आंब्याच्या केसांचं गळण कमी केल जाऊ शकतं, केसातील कोंडा कमी करण्यास मदत होते.

३) आंब्याच्या सालीमध्ये व्हिटॅमिन A आणि C हे भरपूर प्रमाणात असते ज्यामुळे शरीराची रोग प्रतिकारक शक्ती वाढत असते.

४) आंब्याच्या साल ही वजन कमी करण्यास उपयुक्त असते. त्याचबरोबर शरीराची पचनशक्ती सुधारण्यास मदत करत असते.

५) फायटोन्यूट्रिंयंट्स आंब्याच्या सालीमध्ये भरपूर प्रमाणात आढळतात ज्यामुळे संसर्गजन्य रोगांपासून आपण लांब राहू शकतो.

६) हायटरप्रेन्स आणि हायटरपेनॅइटल हे आंब्याच्या सालीमध्ये असतात ज्यामुळे रक्तातील साखरेची पातळी संतुलित ठेवण्यास मदत होते.

७) आंब्याच्या सालीमध्ये मॅन्गीफेरीन, कॅम्फेरोन आणि ' anticocyanins आणि quercetin हे केमिकल्स असतात जेली आरोग्यासाठी अत्यंत उपयुक्त असतात.

८) यासोबतच आंब्याच्या सालीमध्ये ettcyl gallete हे केमीकल्स असतं जे की प्यमर ची वाढ होण्यापासून रोखण्यास शरीराला मदत करतं आणि हृदय विकारापासून सुध्दा आपल्याला लांब ठेवते. यकृत उत्तम राहण्यासाठी मदत करण्यास मदत करते

९) काही केमीकल्स या आपल्याला कॅन्सर, अल्झायमर आणि मोतीबिंदू या धोक्यापासून लांब ठेवतात.

Scanned with OKEN Scanner

बेल

बेल (शास्त्रिय नाव एगल मर्मेलास)

हा दक्षिण आशिया व आग्नेय आशिया या भूप्रदेयातआढळणारा एक वृक्ष आहे. फुलामुळे, फळामुळे, आढळणारा एक वृक्ष आहे. फुलामध्ये, फळामध्ये प्रसिध्द असलेले बरेच वृक्ष आह बेलाचे झाड १८ मिटरवंपो पर्यंत वाढते. भारताच्या बहुतेक भागाच्या जंगलात बेलाची झाडे नैसर्गिक रित्या वाढतात. पानासाठी ओळखले जाणारे थोडेच वृक्ष आहेत. बेल हा वृक्ष त्यापैकी एक आहे. बेल हे वृक्ष त्रिदल आहे. हिंदू धर्मीय भारतीयांच्या मनात उमटलेले आहे. भारतवर्षाचे अनांग संस्कृतीच्या काळापासून भशी शंकराचे नाते आहे. तसे बेलही. बेलाची जन्मभूमी भारत पण त्याचे शास्त्रिय नाव सगल या इजिप्तिशियन या देशाकडून ठेवले गेले. हा एगल प्रजातील एकमेव जातीचा वृक्ष आहे. शिवपूजेसाठी अत्यावश्यक मानली गेल्यामुळे गावोगावी देवळाजवळ, उद्यानांमध्ये वाढवली जातात. याच्या त्रिदल शिवाय पुर्णच होत नाही असा विश्वास देशभरात आहे. पानासोबत बेलाची फळेही महादेवाला पावली आहेत. रूचकर व गुणकारी असतात बेलफळाचा सोनेरी पिवळट हिरवा रंग असतो. अणि बेलफळाचा वापर आयुर्वेदीक औषधामध्ये भरपूर केला जातो.असे नाही त्या झाडाची पाने व खोडाचा गाभा याचाही औषधी उपयोग होतो. बेलफळाचा मुरब्बा, शरबत हेतयार केले जाते. हे रूचकर औषध भूक वाढवणारे टॉनिक या गुणवंत झाडाच्या खोडावर खालपासून वरपर्यंत तीक्ष्णकाटे असतात. बेलाची पाने औषधी असून खोकल्यावर व नेत्रविकारावर उपयुक्त आहेत.

बेलाचे फायदे :-

१) बेलाचा रस हलक्या कोमट पाण्यत मिसळा आणि त्यत मधाचे थेंब घाला या द्रावणाचे नियमित सेवन केल्यास रक्त साफ होण्यास मदत होते.

२) असे म्हणतात की बेलपत्राच्या साहाय्याने पांढरा डागही बरे होतात. बेल पत्रामध्ये सेरलीननावाचा घटक असतो जो त्वचेची सुर्यप्रकाश सहन करण्याची क्षमता वाढवतो तसेच त्यानध्ये ककरोटीन पण असत ज्यामुळे पांढरे डाग हलके होण्यास मदत होते.

३) बेलपत्र पित्त समस्या, खाज सुटणे आणि त्वचेचे डाग दूर करण्यास देखील उपयुक्त आहे. यासाठी द्राक्षांचा रस मिसळा.

४) बेलपत्राच्या साहाय्याने डोके व केसांच्या समस्येवरही मात करता येते. त्यासाठी निकलेल्या बेलपत्राची टरफले काढून साफ करून त्यामध्ये टीळ तेल व कापूर घालावे. आता हे तेल दररोज डोक्यावर लावा त्यामुळे डोके दुखी तसेच केसातील उवा कमी होण्यास मदत होते

५) अवेलस केस गळतीपासून बचाव करण्यासाठी उपयुक्त आहे. यासाठी दररोज बेलपत्र धुवून खावू शकतात. लवकर आपण फरक पाहू शकाल.

६) जर बेलाच पिकलेल फळ , मध आणि साखर मिसळून खाल्ले तर ते रक्त साफ करण्यास मदत करते.

७) शरीरातून येणारी दुर्गंधी दूर करण्यासाठी देखिल बेलपत्राचा उपयोग केला जाऊ शकतो. यासाठी पानाचा रस संपूर्ण शरीरात लावा आणि थोडा वेळ ठेवा तासभर नंतर आंघोळ करावी.

८) तोंडाचे फोड बरे होण्यासाठी पाण्यात बेलफळाचा गर टाकळा आणि थंड करा. आता या पाण्याने गुळण्या करा.

९) बेलपत्राचा काढा नियमित सेवन केल्याने ह्रदय मजबूत राहते. आणि ह्रदयविकाराचा झटका येण्याची आकांशा कमी होते.

१०) बेलपत्राचा रस नियमित घेतल्यास रोगात आराम मिळतो.

११) जर आपल्यास ताप येत असेल तर बेलपत्र रस पिल्याने आराम मिळतो.

Scanned with OKEN Scanner

करवंद

वेगवेगळ्या ऋतू मध्ये वेगवेगळ्या फळे येतात असचं म्हणजे अनेकांच्या आवडीच फळ म्हणजे करवंद होय. करवंद महाराष्ट्रातील पश्चिम व कोकण भागात खूपच प्रमाणात आढळतात. ऐप्रिल आणि मे हा करवंद लागण्याचा काळ तसेच करवंदाची चटणी करतात आणि शिवाय त्या पासून शरबत व लोणचं करतात. तसेच करवंद हे आरोग्यासाठी सुध्दा मोठे गुणकारी आहेत. आणि तसेच करवंदा मध्ये 'क' जीवनसत्व मोठ्या प्रमाणात आहे. त्यामुळे त्वचा विकारावर करवंद उपयुक्त आहे. करवंदाच्या चुलणाने मधुमेह आटोक्यात आणण्यात उपयुक्त होतो. करवंदामध्ये मोठ्या प्रमाणात सायट्रीक ॲसिड असते. त्यामुळे या दिवसात उष्णतेमुळे होणाऱ्या अनेक आजाराबरोबरकरवंद फायदेशिर आहेत. १ महिना दररोज करवंदाचे सेवन केल्यास किंवा ज्यूस पेल्यास शारिरीक ताकद वाढते. या दिवस उष्णतेमुळे शरिराची काहिली होते. तेव्हा करवंदाचे शरबत प्यायला देते अधिक आरोग्य देते.करवंदा मध्ये फॉयबर खुप प्रमाणात असते. त्यामुळे पोट साफ होण्यास खूप मदत होते. करवंदामध्ये कॅलशियम भरपूर प्रमाणात असल्याने हाडांसाठी देखिल करवंद अतिशय उत्तम फळ आहे.

पाने उपयोग-

करवंद हे काटेरी व सदापर्णी झुडूप ॲपोसायनेसी असून त्याचे शास्त्रिय नाव कॅरिसा कराडास असे आहे. ते भारतातील वनांत विशेषतः शुष्क व खडकाळ भागांत आढळते. याशिवाय श्रीलंका, जावा, तिमोर, येथेही आढळते. याची उंची सु. २ मी. पर्यंत असते. खोड आखूड असून फांदया व लांब काटे व्दिभक्त असतात. पाने साधी, समोरासमोर लंबगोलाकार, चिवट, गुळगुळीत आणि चकचकीत दिसतात. फुल किंवा फळ तोडल्यास पांढरा चीक येतो. फुले पांढरी अपछत्राकृती व लवदार असतात.

करवंदाचे कच्चे फळ स्वक्षीनाशक तसेच स्तंभक आहे. पिकलेली फळे शीतकारक व भूक वाढविण्यास असतात. मळ कडू व कृमिनाशक आहे. पाळीच्या तापावर पानांचा काढा गुणकारी ठरतो, असे आयुर्वेदात वर्णन आहे. करवंदाच्या कच्च्या फळापासून लोणचे तयार करतात. लाकूड कठीण व गुळगुळीत असते. त्यापासून चमचे फण्या व इतर किंमती वस्तू तयार करतात.

उपयोग-

पावसाळ्यात फळे- करवंद लागतात. सुंदर दिसतात करवंदाच्या फळाची भाजी, रायतो (लोणचे) चटणी, मुरब्बा करतात. कच्चेपण खातात. काहीजण वरणात टाकतात. चटणीने तोंडाला चव येते. करवंदे आंबट असतात. त्यामुळे बाळंतीण बाईला देत नाही कारण आई व लेकरू (बाळ) दोघांनाही खोकला होतो.

काळवंद हे उतार अन्न आहे. उतार म्हणजे हे खाल्याने इतर औषधांचा गुण जातो व इतर औषधी, गोळ्या, इंजेक्शन लागू पडत नाही. उतार अन्न म्हणून करवंद व जांभूळ या गुळया बहिणी आहेत. अन्न असल्यामुळे वर्ण किंवा जखम झाल्यास करवंद मुळीच खात नाही.

Scanned with OKEN Scanner

अडूळसा

प्रस्तावना-

अडूळसा ही ॲकॅन्थेसी कुलातील सदाहरीत झुडुप स्वरूपाची औषधी वनस्पती आहे. ही वनस्पती मलेशिया, भारत, श्रीलंका, म्यानमार या देशात ती आढळते. ही वनस्पती महाराष्ट्रात कोकण आणि दख्खनच्या पठारावर शेताच्या कडेने लावतात. अडूळसा सु. १.२-२.४ मी. उंच वाढतो. पाने साधी मध्यम आकाराची व लांबट असतात. ऑगस्ट- नोव्हेंबर दरम्यान फांदीच्या टोकास फुलोरा येतो. फुले पांढरट रंगाची असतात. फळ लांबट व टोकदार असते. अडुळसाची मुळे खोडाची साल, पाने, फुले व फळे औषधात वापरली जातात. साधारणपणे २००० वर्षांपुर्वी पासून या औषधी वनस्पतीचा उपयोग केला जात असावा. असे आयुर्वेदातील उल्लेखांवरून दिसते. अडुळसापासून आयुर्वेदीय पध्दतीने अनेक औषधे तयार केली गेली आहेत. पानांचा रस अतिसारात गुणकारी असतो. त्याचा रस, मधु,सुंठ, मिरी व पिंपळी याचे मिश्रण कफ व कास यावर देतात. पानात वासीसाईन हे अल्कनोइद आणि ॲडॅथॉडिक अम्ल असते. हृदयाच्या आजारावरही या वनस्पतीचा उपयोग केला जातो.

वर्णन :-

सदाहरित बहुशास्त्रीय तंच वा दाट क्षुप पाने भालाकृती, फुले छुण्या व लहान कणिशात, कणिशंश पानापेक्षा लहान कणिशावरील स्तपत्र पानासारखे, ठळक शिरांचे, दलपुंज (दलाचे मंडल) पांढरे आतील भागात जांभळया रेशा, फळे बॉड प्रकारचे व चार बिया असलेले झाड सुमारे २.५ ते ३ मिटर उंच वाढते.

फुले :-

कक्षस्थ कणिशात, फांदयांच्या टोकावर, नलिकाकृती, पांढरा गुलाबी रेषासहित.

फळ :-

बॉड गदाकृती अणकुचीदार, गोलाकार, आयताकृती, नलिकाकृती

गुणविशेष :-

मुळ गर्भ निष्क्रमणेमध्योगी, उन्हाळी लागणे, श्वेतपदर यात मुळ उपयोगी आहे. झाड कडु जहाल, गारवा उत्पन्न करणारे, वातकारक, श्वासनलिकेच्या दाहात उपयोगी आहे. कृष्ठरोग, रक्ताचा अशुध्दपणा हृदयविकार, तृषा, दमा, ताप, वांती, स्मृती ीरा, कोड, क्षय, कावीळ, अर्बुद, मुखरोग यात उपयोगी आहे. मुळे मुत्रवर्धक, खोकला, दमा पित्तप्रकोपवांती, नेत्रविकार, ताप, परमा यात उपयोगी आहे. अडुळसाच्या मुळा पाने फुले, औषधी साठी वापरतात.

वितरण

हे झाड भारतात मैदानी व डोंगराळ सर्वत्र सापडते. वस्तीच्या जवळपास हे झाड आढळून येते.

औषधी गुणधर्म :-

या झाडाची ताजी व वाळलेली पाने म्हणजेच टडुळसा औषध असते. पानामध्ये व्हॅसिसिन नावाचे ॲल्कलॉइड व तेलद्रव्य असते. कफविकारात प्रामुख्याने अडुळसाचा उपयोग होतो. अडुळसा काढा, सावत किंवा पानांचा रस या स्वरूपात देण्यात येते. यामुळे कफ पातळ होऊन बाहेर पडण्यास मदत होते. याने दम्याच्या रोग्यास त्वरीत आराम मिळतो. घशातील ग्रंथी यामुळे उत्तेजित होतात. म्हणून हे कफद्राक म्हणून काम करते. पण हे औषध जास्त प्रमाणात घेतल्याने वांती व चुरचुर होते. आनि खान सुटते. अगदी घशात केलेल्या प्रयोगांनी देखील अडुळसाच्या उपयुक्ततेची खात्री होते.

Scanned with OKEN Scanner

उपयोग :-

मुळे, पाने व फुले स्वदेशी औषधात सर्दी, खोकला, कफ, श्वासननलिकेचा दाह आणि दम्यात उपयोगी आहे. पानांचा रस आले किंवा मधाबरोबर चुनांट श्वासनलिकेचा दाह व दमा यात गुणकारी आहे. वाळलेली पाने सिगारेट बनवून दम्यात वापरतात. पानांचा रस अतिसार व आमांशात वापरतात. पानांची भुकटी दक्षिण भारतात हिवतापात वापरतात. पाने संधिवातात पोटिस म्हणून सांध्यावर तसेच सुज आणि तंत्रिकाशुलात वापरतात. क्षुद्र दर्जाच्या जिवांना पाने विषारी, पानांचा अल्कोहोलमध्ये बनविलेला अर्क माश्या, पिसु, गोम डास व इतर किटकांना विषारी (वेंट) ही भारतात उगवणारी एक आयुर्वेदीक औषधी वनस्पती आहे. आयुर्वेदात या वनस्पतींचा वापर खोकल्यावर होतो.

या झाडाची पाने हिरवे खत तयार करण्यासाठी व त्यातील पिवळा रंग काढण्यासाठी वापरतात. पानांत अल्कलॉईड्स असल्याने गुरशी व किटकांचे ते सहजासहजी भक्ष्य होत नाहीत. पानामधून दुर्गंधीयुक्त वास निघतो. आणि तो पाने कुरतडल्यामुळे सगळीकडे सरतो. म्हणून ओसाड जागा वापरात आणण्यासाठी तिथे हे झाड लावण्यात येते.

कोरफळ

प्रस्तावना-

आयुर्वेदातील अनेक प्रसिध्द औषधी वनस्पतींपैकी कोरफड म्हणजेच English मध्ये जिला Aloe Vera असेही म्हणतात. ही वनस्पती खुप महत्वाची आहे. कोर फडीला कुमारी असेही म्हणतात. कारण तरुण अशी राहणारी ही वनस्पती किंवा हे झाड जो ह्याचा वापर आपल्या दैनंदिन जिवनात करतो. त्या मनुष्यालाही कायम तरुण ठेवण्याचे काम करतो असे म्हणतात.

ह्या कोरफडीला म्हणजेच Aloe Vera ला कुमारी हे नाव असल्यामुळे स्त्रियांच्या आजारामध्ये व विशेषत: बाळंतीण स्त्रियासाठी असे उपयुक्त आयुर्वेदिक प्रसिध्द असे "कुमारी आसव" हे औषध याच वनस्पती पासून बनविले जाते. कोरफडीच्या गरापासून बनविलेला "काळा बोळ" हा स्त्रियांच्या आजारावर खुपच फायदेशिर ठरतो.

कोरफडीच्या ज्यूसच्या सेवनाने शरिरातील आतील अवयवांना नवसंजिवनी मिळते म्हणून पूर्वीच्या काळी कोर फडीला Aloe Vera अमरता प्रदान करणारी वनस्पती असेही काही जण म्हणत.

कोर फडीचे झाड हे हिरवेगार असून ते झाड मासंल व काटेरी अश्या प्रकारचे असते. कोरफडीचे Aloe Vera चे आपल्या दैनंदिन जीवनात खूप मोठे उपयोग होते असल्यामुळे बहूतेक घरांमध्ये कुंडीत ही वनस्पती लावलेली आपल्या आढळते.

अशा या आयुर्वेदिक वनस्पतीचे आपल्याला काय काय फायदे होऊ शकतात ते पुढीलप्रमाणे

कोरफडीचे फायदे :-

त्वचारोगावर फायदेशिर - कोरफडीचे एन्टीबॅक्टेरिअल व अँटीफंगल व अँटीमाक्रोबल गुणधर्म असल्यामुळे त्वचेवरील कोणत्याही आजारासाठी ही वनस्पती उपयोगी ठरते.

जळणे किंवा भाजल्यावर उपयुक्त- अचानक जर आपल्याला भाजले गेले किंवा गरम तेल उडाले आसल्यास तेल त्वरीत कोरफडीचा गर त्यावर लावल्यावर भाजल्यामुळे होणारा त्वचेचा दाह मकी होतो व भाजलेल्या ठिकाणी फोड येत नाहीत.

शेवगा

प्रस्तावना-

शेवगा ही एक शेंग भाजी आहे. दक्षिण भारतात आढळणारी ही वनस्पती खूप औषधी देखिल आहे. या शेवग्याचे फायदे आणि गुणधर्म ही मोरिंगेशिअम कुळातल्या मोरिंगा प्रजातील सर्वाधिक आढळणाऱ्या जातीची वनस्पती असून उष्ण कटिबंधीय व समशीतोष्ण कटिबंधीय प्रदेशात आढळणारा हा वृक्ष १० मी. उंचीपर्यंत वाढतो. याच्या फुले पाने तसेच शेंगाचा पाककृती बनवण्यासाठी वापर होतो. याला विदर्भातील झाडीप्रांतात मुंगना असे म्हणतात. दुधाच्या ४ पट -मटणाच्या १०० पट कॅल्शियम आणि फॉस्फरस असलेली तुरट असूनही चवीचा बादशहा ३०० विकांवर मात करणारी कुपोषण थांबविणारी पोषक शेवग्याच्या पानाची भाजी.

प्रमुख उपयोग-

शेवग्याच्या शेंगा कालवण , करी, आमटी किंवा सुकी भाजीत शिजवून खाल्या जातात.

या झाडाची पाने, फुले, फळ, साल आणि मुळे या सर्वांचा उपयोग आयुर्वेदिक औषधे आणि नैसर्गिक उपचारात केला जातो. बियापासून तेल सुध्दा काढले जाते. आणि पानापासून आपण भाजी बनवू शकतो.

शेवगा हाडांसाठी वरदान आहे. यामध्ये कॅल्शियम आणि जास्त प्रमाणात आढळतात. तसेच कार्बोहायड्रेट, पोटॅशियम, आयर्न, मॅग्नेशियम, व्हिटामिन, ए. सी. आणि बी अशी भरपूर जीवनसत्वे शेवग्यामध्ये असतात.

कोवळया पानांची भाजी महाराष्ट्रात मृग नक्षत्रात केली जाते. पावसाळ्याच्या सुरुवातीला शरीरातील वातदोष वाढलेला असतो म्हणून ही भाजी तेव्हा आवर्जून खाल्ली जाते.

शेवग्याचे आयुर्वेदिक गुणधर्म -

१) हाडे मजबूत आणि निरोगी राहण्याकरीता शेवग्याची भाजी नियमित सेवन करावी.

२) वजन जास्त वाढले असल्यास शेवग्याचे शेंगेचे सूप बनवून प्यावे. नियमित पिल्यास चरबीचे प्रमाण कमी झालेले दिसेल. याबरोबरच नियमित व्यायाम देखिल करावा.

३) शारिरीक दौर्बल्य असल्यास शेवग्याच्या शेंगा नियमित आहारात खाव्यात.

४) सांधेवात, नेत्ररोग, स्नायुंची कमजोरी या व्याधी देखिल बऱ्या होतात.

५) शेवगा हा उष्ण आहे म्हणून त्याचा वात आणि कफ या प्रकारच्या विकारावर उत्तम उपयोग होतो.

६) शेवगा हा उत्तम पाचक आहे. पोटातील पचनक्रिया व्यवस्थित होऊन रक्तप्रवाह सुधारतो.

७) शरीरावर किंवा शरीराच्या आतील भागात आलेली सुज शेवग्याच्या सालीच्या काढयाने कमी होते.

८) डोकेदुखी व जडपणा यावर शेवगा अत्यंत गुणकारी आहे.

९) शेवगा जंतनाशक असल्याने पोटातील कृमी विष्ठेवाटे बाहेर पडतात.

१०) रक्तदोष, मुतखडा, उच्च रक्तदाब, मधुमेह या आजारामध्ये शेवगा गुणकारी आहे.

सौंदर्य खुलण्यासाठी उपयोग-

अनेक जीवनसत्वांची कमतरता शेवगा भरून काढतो. जसे अन्न तसे मन आणि शरीर या उक्तीप्रमाणे तुम्ही शेवगा नियमित सेवन करत असाल तर तुमचे सौंदर्य खुलवण्यास नक्कीच सहयोग होईल. त्वचाविकार, थकवा आणि डोळयांचे विकार यामध्ये शेवगा नियमित सेवन करा. नक्कीच लाभ होईल व शारिरीक कांती उजळेल.

Scanned with OKEN Scanner

अमरवेल

प्रस्तावना :- अमरवेल ही एक औषधी वनस्पती आहे. अमरवेल ला इंग्रजी मध्ये Cuscuta असे म्हणतात. या वनस्पतीला तुम्ही अनेक वेळेला झाडाला गुंडाळलेले नक्कीच पाहीले असेल. अमरवेल वनस्पतीला तळापासूनच तिला अनेक शाखा फुटलेल्या असतात. अमरवेल (Dodder Plant) ही एक परावलंबी वनस्पती आहे. जी दुसऱ्या वनस्पतीवर अवलंबून असते. म्हणूनच ही वनस्पती आपले स्वतःचे अन्न स्वतः तयार करू शकत नाही. स्वतःचे अन्न मिळविण्यासाठी ती दुसऱ्यावर अवलंबून असते. यामध्ये धाग्या समान तुतु वृक्षांना गुंडाळलेले असतात आणि त्यातील रस ओढत असतात.

एकाच वनस्पती दरवर्षी येत असल्यामुळे या वनस्पतीला अमरवेल असे म्हटले जाते. ही वनस्पती झाडांच्या वरती पसरते. जमिनी शिवाय ही वनस्पतीला आकाशवेल (Cuscuta) असे म्हणतात.

अमरवेलही वनस्पती दरवर्षी फुलते परंतु ज्या वनस्पतीवर अमरवेल ही वनस्पती असते ती वनस्पती हळूहळू सुकून मरते.

अमरवेल वनस्पती ची फळे :-

अमरवेल ही वनस्पती जरी परावलंबी असली तरीही या वनस्पतीला फळे येतात. अमरवेल या वनस्पतीची फळे थोडस पिवळे आणि काळया रंगाची असतात. ज्यांना लॅटिन भाषेमध्ये (assytha fillformis) असे म्हणतात. अमरवेल वनस्पती ची फुले पिवळसर रंगाची असतात.

वेगवेगळया भाषेमध्ये अमरवेल ला काय म्हणतात.

(Amarvel called Different language)

अमरवेल या वनस्पतीला लॅटिन नाव कस्कुटा रिफ्लेक्सा (Cuscuta reflexa) आहे. अमरवेल या वनस्पतीला इंग्रजीमध्ये जायन्ट-डोडर (Giant-dodder)असे म्हणतात. अमरवेल या वनस्पतीला इंग्रजीमध्ये आकाश वेल किंवा अमरवेल म्हणतात.

अमरवेल चे फायदे काय आहेत.

(Advantages of Amarvel in)

१) प्रजनन शक्ती वाढवण्यासाठी मदत करते.
२) एका अभ्यासानुसार अमरवेल वनस्पती शरीराच्या हाडामधील खनिज घनता वाढवते. यामुळे हाडे मजबूत होण्यास मदत होते.
३) एका अभ्यासानुसार अमरवेल वनस्पती काही प्रकारच्या कॅन्सर कोशिका रोखण्याची क्षमता ठेवते. यामुळे कॅन्सर होण्याची संभावना कमी होते.
४) अमरवेल वनस्पतीच्या सेवन डोळ्यांसाठी लाभदायी असते.
५) अमरवेल वनस्पच्या सेवनाने डायबिटीस सुध्दा नियंत्रित ठेवता येते.
६) अमरवेल वनस्पती चे बारीक तुकडे करून त्यामध्ये तेलाचे तेल मिसळून त्याचे मिश्रण केसांना लावले तर केस गळण्याची समस्या कमी होऊ शकते.

Scanned with OKEN Scanner

अमरवेल वनस्पतीचे तोटे
(Disadvantage of Amarvel)

अमरवेल च्या सेवनाचा अर्क साधारणपणे सुरक्षित असतो. पण ही वनस्पती खूप शक्तिशाली आहे. म्हणून योग्य फायद्यासाठी आणि योग्य मात्रेमध्ये याचे सेवन करणे आवश्यक आहे. याच्या सेवनाने आतापर्यंत कोणत्याही दुष्परिणाम आढळला नाही. परंतु कोणत्याही वैद्याच्या निरीक्षणाखाली त्यांचे सेवन करणे चांगले आणि सुरक्षित राहील.

निष्कर्ष :-

आजच्या या पोस्टमध्ये आपण अमरवेल औषधी वनस्पती माहिती आणि अमरवेल वनस्पतीचे फायदे काय आहेत याविषयी जाणून घेतली.

येथे दिलेली माहिती तज्ञांच्या सल्ल्याशिवाय कोणत्याही आरोग्य समस्या किंवा रोगाच्या निदान किंवा उपचारासाठी वापरली जाऊ नये वैद्यकीय चाचणी आणि उपचारासाठी नेहमी एखादया पात्र डॉक्टरांचा सल्ला घ्यावा.

पानफुटी

पानफुटी म्हणजे काय-

पानफुटी हे सहज आढळणारे एक लहान रोपटे आहे आपल्यामधून अनेक लोकांनी याला आपल्या घराबाहेर व बागेत लावले देखील असेल पानफुटी वनस्पतीला हिन्दी भाषेत 'पत्थरचट्टा' म्हटले जाते. इंग्रजी भाषेत या रोपट्याला Bryophyllum Pinntum असे म्हटले जाते. Bryophyllum in Marathi म्हणजेच पानफुटी चे झाड होय. नावाप्रमाणेच हे रोपटे पानातून उगावे याचे कोणतेही बी नसून पानफुटी चे रोप त्याच्या पानाला मातीत लावल्यावर उगते.

पानफुटी वनस्पतीचे रोप आणि पाने आपणास सहज मिळून जातील व यानंतर आपण त्यांना आपल्या घरी कुंडीत लावू शकतो. फार कमी कालावधीत हे रोप वाढायला लागते व त्याला मोठ मोठाली पाने येऊ लागतात.

पानफुटींचे फायदे-

आयुर्वेदात पानफुटी च्या सेवनाचे विशेष नियम आहे जसे या झाडाचे फक्त दोन पाने तोडून पाण्याने स्वच्छ करून सकाळी खाली पोट गरम पाण्यासोबत खावे. तुम्ही पानफुटी च्या पानांना कच्चे बारीक चावून खाऊ शकतात. याशिवाय पानांना तोडून त्यांची भाजी व पकोडे देखील बनवता येऊ शकतात.

पानफुटी स्टोन :- (पानफुटी मुतखडा)

पानफुटी वनस्पती चे सेवन मुतखडा बरा करण्यासाठी मोठी प्रमाणात केल जातात. पानफुटी मुतखडा बरा करणारी संजीवनी म्हणून ओळखली जाते. या विकारात पानफुटी या जडीबुटीचा उपयोग केला जाऊ शकतो.

सामग्री:- 1) 5 मिली पानफुटी च्या पानांचा रस

2) 2 ग्रॅम मध

डोकेदुखी कमी करण्यसाठी-

1) डोकेदुखी पासून पीडीत असणा-या लोकांना पानफुटी लाभकारी सिध्द होते.
2) डोकेदुखी पासून मुक्ती मिळण्याकसाठी पानफुटी च्या पानांना बारीक कुटून घ्यावे
3) आता हा लेप माथ्यावर लावा.

Scanned with OKEN Scanner

4) पानफुटी वनस्पतीच्या हा लेप रात्रभर कपाळी लावून झोपल्याने डोकेदुखी आराम मिळतो.

शरीराच्या फोडांवर पानफुटी चे उपयोग-

1) पानफफुटी च्या पानांना हलके गरम करावे

2) गरम केलेल्या पानांचा लेप बनवावा

3) हा लेप फोडे, लाल झालेली त्वचा आणि सूजनवर लावतात.

4) पानफुटी चा लेप शरिरावर फोड तसेच सूजन वर लावल्याने जखम लवकर भरून निघते.

नपुंसकता:-

पानफुटीच्या पानांना खडिशोप सोबत मिसळून हे चुर्ण नियमित सेवन केल्याने नपुंसकता दुर होते.

डोळ्यासाठी पानफुटीचे फायदे:-

डोळयात जळजळ होणे, डोळयातून पाणी येणे, डोळे दुखणे इत्यादी समस्यासाठी पानफुटी च्या पानांचा रस काढून डोळयांच्या चारही बाजुंनी लावावा असे केल्याने डोळयाचे दुखणे लवकर चांगले होते. व अशा पध्दतीने आपण आपल्या डोळयांची काळजी घेऊ शकतात.

निवडुंग

निवडुंग ही फार दिव्य औषधी आहे. निवडुंग हा धारेचा निवडुंग असतो. त्याला तीन चार पाच धारा असतात. साधारण मनगटा एवढे जाड असते. याचा कंडावर काटे असतात. हा निवडुंग तोडला तर त्यातून पांढरा व दाट असा चिक निघतो. तो यातील मुख्य द्रव्य होय प्लेगच्या गाठीवर चीक लावुन व निवडुंग बांधत असतात. त्यामुळे प्लेग बरा झाला. निवडुंगाच्या वाढलेल्या चिकास पराली धून असे म्हणतात. यात

38 टक्के एड 18 टक्के डिंक 12 व 22 टक्के कॅलशियम हैडॉक्साईड वगैरे व 10 टक्के इतर द्रव्य व 22 टक्के निवडुंगाचे सत्व सापडते.

जुनाट तापावर पुष्कळ दिवस ताप लागून राहिला आहे- निवडुंगाच्या चिकाचे चार थेंब म्हणजे अंदाजे अर्धा ग्रेम चिक घेवून भाजलेल्या हरभ-याच्या डाळीचा भिज हा चिक घालुन गोळया करून त्या ताप झालेल्या व्यक्तिस खाण्यास द्याव्यात लगेच ताप उतरेल इतका प्रभावी निवडुंगाचा चिक आहे. शौचास उत्तम होऊन हलके वाटू लागेल . तीन चार दिवस हे औषध देताच ताप कमी होतो. भुक लागणे व रोगाच्या व रोग्याच्या हुशारी वाढणे निवडुंगाच्या चिकाने जास्त परसाकळे होण्याची भिती असते. म्हणून याचे प्रमाण हळूहळू वाढवावे.

उपयोग:- पोटात उजवीकडे प्लीहा वाढली असता पोटात डावीकडे प्लीहा वाढली आहे. निवडुंगाच्या चिकाचे सहा थेंब म्हणजे अंदाजे दीड ग्रॅम घेऊन भाजलेल्या हरभ-याच्या पिठात घालून गोळया करून त्या खाण्यास द्याव्यात असा अर्धा ग्रॅम चिक एका केला गोडीतून द्यावा.

यकृत वाढले असता पोटात उजवीकडे यकृत वाढले आहे अशावेळी निवडुंग चीक हरभ-याच्या पिठात कालवून गोडया कराव्यात व त्या दोनवेळा घ्याच्या भुक लागत नाही. निवडुंग चीक हरभ-याच्या पिठात कालवून गोडी करावी व ती घ्यावी.

पोट भारी जड पडते:-

पोटात भारी जड झाले आहे अशा वेळी हा विकार नाहीसा करण्यासाठी निवडुंगाच्या चिक वापरतात. निवडुंगाच्या चिकाचे पाच थेंब म्हणजे अंदाजे 1 ग्रॅम घेऊन भाजलेल्या हरभ-याच्या पिठात घालून गोळया करून त्या खाण्यास द्याव्यात असा अर्धा ग्रॅम चीक एका वेळेला द्यावा.

Scanned with OKEN Scanner

हृदयरोगात-

हृदयरोगात हे औषध फार उपयुक्त आहे. हृदय धडधडते हृदयात कळ येते अशा हृदयदुखीत निवडुंगाच्या चिकाचे अंदाजे 1 ग्रॅम तुपासोबत घालून त्याची गोळी करून घेतली असता हृदयाची कळ थांबते.

मूत्रविकारावर :-

लघवीसंबंधी विकारांवर सुध्दा निवडुंगाचा चिक देतात. लघवीतून पू जातो लघवी होण्यास अडथळा पडतोय शौचास साफ होत नाही अशा विकारात चण्याच्या पिठात एक ग्रॅम चिक घालून गोळया करून हा चीक घेतला असता बरे वाटते. यात मुख्यतः परसाकळे सतत होते. व बरे वाटते. लघवीची आग जळजळ थांबते.

डांग्या खोकल्यातही अतिशय परिणामकारक आहे.

Scanned with OKEN Scanner

प्रकरण ३ रे

संशोधन पध्दती

(Research Methedology)

'संशोधन' या संज्ञेस इंग्रजीमध्ये Research असे म्हणतात. याचा अर्थच पुन्हा पुन्हा शोध घेणे असा आहे. एखादी बाब की जी अज्ञात व अगम्य असते. ती शोधुन काढण्यासाठी सातत्याने परीश्रम करावे लागतात. इतकेच नव्हे तर त्याची चिकीत्सा अत्यंत पध्दतशिरपणे करणे अत्यंत गरज असते. म्हणून एल. व्हि. लेहमन व ए. व्ही एच. मोरी म्हणतात, " संशोधन म्हणजे नवीन ज्ञान मिळविण्यासाठी पध्दतशीर प्रयत्न होत" तेव्हा नविन ज्ञान मिळविणे हे संशोधनाचे उद्दिष्ट असतेच पण प्रयत्न पध्दशिरपणक करावे लागतात. कोलंबसाने अमेरिकेचा शोध लावला त्याला नवीन प्रदेशाचे ज्ञान लाभले. एका अज्ञात प्रदेशाची ओळख त्याने जगाला करून दिली. पण कोलंबसाच्या या नवीन प्रदेशाच्या संशोधन म्हणता येणार नाही. कारण संशोधनातील प्रयत्न व्यवस्थीत व पध्दतशीर असतात. काळजीपूर्वक शोध घेणे म्हणजे संशोधन होय. न्यु सेंच्युरी शब्दकोशात संशोधनाच्या याचं वैशिष्टयांवर भर दिलेला आहे. "एखाद्या विषयाचा विशेष काळजीपुर्वक शोध घेणे म्हणजे संशोधन होय." नवीन तत्व अगर बाब शोधुन काढण्यासाठी सातत्याने काळजीपुर्वक केलेली चिकित्सा म्हणजे संशोधन होय.

संशोधनाची परीभाषा :-

☞ ▸ "Systematized effort to gain knowledge we call research"

L.V. Lehman and A.V.Mory

☞ ▸ Asearching for something or somebody specially with care, also a continued careful enquiry or investigation into a subject in order to discovers facts or principles"

The New Century Disticnary

सामाजीक शास्त्रातील वैज्ञानिक अभ्यास पध्दतीशास्त्र हे वस्तुस्थितीचे केवळ चित्रण नसते तर वस्तुस्थितीच्या आधारावर केलेली काही रचना असते. अभ्यास विषय कोणताही जरी असला तरी अभ्यासाविषयी संबंधीची माहीती कोणत्या पध्दतीने अर्थ व अनुमान काढलेले आहे. इत्यांदीचे स्वरूप शास्त्रीय हवे, यात शंका नाही, ज्ञान मिळवीणे, सत्य शोधून काढणे यासाठी मानवाचे अव्याहतपणे प्रयत्न चालुच असते. पण तर्कशास्त्राच्या मुलभुत तत्वानुसार हे ज्ञान मिळवीले पाहीजे. कारण संशोधनाची बैठकही अधिक तार्कीक व वस्तूनिष्ठ असली पाहीजे. अभ्यास विषयासंबंधी शोधलेले

Scanned with OKEN Scanner

पुरावे, त्यातील क्रम, त्यांचा संबंध, कार्यकारण भाव इत्यादी लक्षात घेवुन अत्यंत तर्कशुध्द व वस्तुनिष्ठ पध्दतीने ज्या पध्दतीच्या साहाय्याने निष्कर्ष काढले जातात त्या पध्दतीला वैज्ञानीक अभ्यासपध्दती म्हणतात. कार्ल पियर्सन यांनी या पध्दतीचे योग्य वर्णन केले आहे. ते म्हणतात" वैज्ञानीक पध्दतीचे वैशिष्टे आहे(अ) पुराव्याची काळजीपुर्वक अचुक छानी व त्यातील क्रम व संबंध (ब) कल्पनात्मक अंतदृष्टीच्या साहाय्याने शास्त्रीय नियमांचा शोध (क) आत्म चिकीत्सा आणि शेवटी सर्व सामान्य प्रकृतीच्या लोकांसाठी खरेपणाची कसोटी" संशोधनामध्ये उपयोगात आणलेल्या पध्दती पुढील प्रमाणे आहेत.

अनुसुची पध्दती :-

अनुसुची स्वरूप पाहतांना या पध्दतीचे वैशिष्ट हे की, तथ्य मिळविण्याचे प्रत्यक्ष तंत्र आहे. केवळ प्रश्नावलीमध्ये अभ्यासक निवेदकांकडून प्रश्नावली भरून घेत नाही. निवेदकांकडे प्रश्नावली पाठविण्याचे काम केल्यानंतर अभ्यासक त्यांची भेट होत नाही. त्यामुळे प्रश्नावलीत अप्रत्यक्षरीत्याच माहीती मिळवलेली असते. पण अनुसुचीमध्ये प्रश्नांची यादी घेवून अभ्यासक निवेदकाकडे जातो. व त्यांना स्वतः प्रश्न विचारून त्या प्रश्नाची नोंद करून घेत असतो. तेव्हा निवेदकांशी संपर्क साधुन त्यांचेकडून तयार केलेल्या प्रश्नावलीतील प्रश्नांची यादी असते ही यादी अभ्यासक सामान्यपणे स्वतःकडेच ठेवतो व अभ्यविषयाच्या चौकशी बरोबरच या प्रश्नावलीतील प्रश्नांची उत्तरे भरत असतो.

अनुसुचीचे स्वरूप सखोल अभ्यासास पुरक :-

अनुसुची व प्रश्नावली यांच्यामधील भेद लक्षात अनुसुचीचे स्वरूप अभ्यासाला पुरक असल्याचे दिसून येते. जिथे शक्य आहे त्या भागात प्रश्नावली पाठवुन असंख्य निवेदकांकडे प्रश्नावली पाठवली जाते. साहजिकच कोणत्याही प्रश्नांचे सखोल अध्ययन यातुन साधतेच असे नाही.
पण अनुसुची अभ्यासक निवेदकांकडे जात असतो. सहाजिकच मानवी मर्यादेला भौगोलीक मर्यादेचेही बंधन पडते. मर्यादीत क्षेत्र व मर्यादीत निवेदक असल्याने स्वतः प्रश्न विचारून कोणत्याही प्रश्नासंबंधी सखोल माहीती घेवू शकतो.

शेकडेवारी पध्दतः-

घटकांचे प्रमाण शेकडयात मांडले जाते. एखाद्या घटकाची किंमत शंभर पैकी किती आहे. हे सांगणे म्हणजेच शेकडेवारी प्रमाण देणे होय.

गुणोत्तर, प्रमाण व शेकडेवारी यामुळे संख्यात्मक मापन करण्याचा या अंकगणीती पध्दती आहेत. त्यबरोबर दोन घटकांच्या प्रमाणातील तुलना करणे ही शक्य होते विशेषतःसापेक्ष तुलना करण्यास या पध्दती उपयुक्त ठरतात यात शंका नाही. एखाद्या समाजातील सलग पाच वर्षात गुन्हेगारीचे अगर आत्महत्तेचे प्रमाण काय होते हे तुलनात्मकरित्या विशद करण्यास अंकगणीती पध्दतीचे साहाय्य घ्यावे लागते.

संशोधन करतांना नमुद करण्यासाठी नांदगाव पेठ व परीक्षेत्रातील गावांची निवड करण्यात आली व त्यांच्या व्दारे संशोधनाशी संबधीत सर्व माहीती गृहअर्थशास्त्राच्या विद्यार्थीनींनी जाणुन घेतली.

Scanned with OKEN Scanner

प्रकरण 4 थे

सारणीकरण (Tabulation)

सारणीकरण व वर्गीकरण या दोन्ही प्रक्रीया परस्परांना पुरक आहेत. उपलब्ध सामग्री उभ्या आडव्या ओळीत म्हणजेच कोष्टकात विशिष्ट गुणधर्मानुसार योग्यरीतीने मांडणे म्हणजेच तथ्यांचे सारणी करणे होय. वर्गीकरणाप्रमाणे तथ्यांचे व्यवस्थिकरण करुन सारणीकरणाने साध्य होते. कारण तथ्यांची आकडेमोड करणे सारणीकरणाने सोपे जाते. हे काम कोष्टकात अभ्यासक स्वहस्ते किंवा यंत्राच्या साहाय्याने करू शकतो.

आशय विश्लेषणात सारणीकरण ही एक महत्वाची अवस्था आहे. त्यासाठी सारणी सुटसुटीत असावी. त्यामुळे आकडेवारी विषयाची माहीती चटकण ध्यानी आली पाहीजे. त्याच बरोबर सारणीतील मजकुराविषयी चटकण कल्पना येईल अशी अर्थपुर्ण शिर्षकही दिली पाहीजे.

औषधी वनस्पतींच्या उपयोगी संबंधी ग्रामीण जनतेची जागृतता तपासण्या विषयी सर्वेक्षण करताना विद्यार्थीनींनी ग्रामस्थांचे केलेले मुल्यमापन पुढीलप्रमाणे:-

शैक्षणिक स्थिती विषयी :

सर्वेक्षणादरम्यान ग्रामीण जनतेची शैक्षणीक स्थिती जाणुन घेणे आवश्यक आहे. एकुण १६० गावक-यांनी शैक्षणीक स्थिती खालील प्रमाणे आढळली.

सारणी क्र. १

१० वी पर्यंत शिक्षीत	१२ वी पर्यंत शिक्षित	उच्च शिक्षित	एकुण
२३	१७	२०	६०
३८%	२८%	३३%	१००%

वरील सारणी वरुन असे लक्षात येते की, ग्रामीण भागात १० वी पर्यंत शिक्षण घेणा-यांची संख्या २२ (३८%) आहे. १२ वी पर्यंतची १७ (२८%) आहे. तर उच्चशिक्षितांची संख्या २० (३३%) आहे. ज्यात पदवी आणि पदव्यूत्तर लोकांचा समावेश आहे. यावरुन असे लक्षात येते की, १० वी पर्यंत शिक्षण असणा-यांची संख्या अधिक आहे. कारण घरचा व्यवसाय किंवा शेती सांभाळताना शिक्षणाकडे अधिक दुर्लक्ष होत असल्याचे मत त्यांनी व्यक्त केले.

२) सर्वेक्षणातील रक्तगट माहीती असण्याविषयी:-

ग्रामीण सर्वेक्षणातील रक्तगट माहिती असण्याविषयी एकुण ६० ग्रामस्थाचा सर्वेक्षण केल्यानंतर रक्तगट माहिती असणा-या संबंधीची स्थिती खालील प्रमाणे आढळली.

Scanned with OKEN Scanner

सारणी क्र. २

रक्तगट माहीती असणा-या संख्या	रक्तगट माहीती नसणा-यांची संख्या	एकुण
५६	४	६०
९३%	७%	१००%

वरील सारणीवरून असे लक्षात येते की, रक्तगट माहिती असणा-या गावकरी प्रमाणे हे ५६ (९३.३ %) आहे. आणि रक्तगट माहित नसणा-या गावक-या प्रमाणे ४(७.६%) एवढे म्हणजे फारच कमी आढळले. यावरून असे लक्षात येते की, सर्व गावक-यांचे रक्तगट विषयी माहीती त्यांना चांगल्याप्रमाणे माहीती आहे. तसेच रक्तगट तपासणी विषयी अधिक गावकरी जागरूक दिसुन आले.

३) स्वत:ची शेती असण्याबाबत

ग्रामीण शेती व्यवसायाची सर्वेक्षण केल्यास स्वत:ची शेती असणा-यांची प्रमाण खालीलप्रमाणे आढळले.

सारणी क्र. ३

आहे	नाही	एकुण
२९	३१	६०
४८%	५२%	१००%

सारणी ३ वरून असे लक्षात येते की, स्वत:ची शेती असणा-यांची प्रमाण हे जास्त आहे म्हणजेच २९ (४८.३०%) एवढे असून स्वत:चे शेती नस-यांचे गावक-यांचे प्रमाण कमी म्हणजे ३१ (५१.६%) एवढे आहे. तसेच असणा-या गावक-यांची चांगल्या स्थितीत जीवन जगत असतांना समजते. तसेच त्या गावक-यांचे शेती विषयक दर्जा सुधारीत आहे. असे वरील सारणीवरून दिसून येते.

४) कौटुंबिक उपत्न विषयी :-

ग्रामीण भागातील उत्पन्नपची माहीती मिळविली तर त्यांचा राहणीमानचा दर्जा लक्षात येतो. याकरीता ग्रामीण भागातील एकुण ६० कुटुंबाचे उत्पन्नाविषयी सर्वेक्षण केले असता आर्थिक स्थिती खालील प्रमाणे आढळली.

Scanned with OKEN Scanner

सारणी क्र. ४

रु. ५०००० पेक्षा कमी	रु. ५१००० ते २००००० पर्यंत	रु. २ लाख पेक्षा अधिक	एकुण
१७	३१	१२	६०
२८%	५२%	२०%	१००%

वरील सारणीवरून असे लक्षात येते की, १७ (२८%) गावक-यांचे उत्पन्न ५०,००० पेक्षा कमी आहे. तर ३१ (५२%) लोकांचे उत्पन्न ५१००० ते २ लाखच्या दरम्यान असल्याचे आढळते. तर १२ (२०%) कुटूंबाचे उत्पन्न २ लाखापेक्षा अधिक असल्याचे आढळले. यावरून ग्रामिन भागात मुलभूत गरजा पूर्ण होऊ शकेल एवढे उत्पन्न असणा-यांची संख्या अधिक आढळते.

५) विविध प्रकारच्या औषधी वनस्पतींची माहिती असण्या विषयी

औषधी वनस्पती विषयीची जागृतता तपासतांना गावकरी व्यक्तींना किती प्रकारच्या औषधी वनस्पतींची माहिती आहे याविषयी जाणून घेतले असता मिळालेली माहिती खालील प्रमाणे-

सारणी क्र. ५

५ पेक्षा कमी	५ -१०	१० पेक्षा अधिक	एकुण
२१	२९	१०	६०
३५%	४८.३३%	१६.६६%	१००%

वरील सारणीवरून असे लक्षात येते की, ५ पेक्षा कमी औषधी वनस्पतीची माहिती असणा-यी संख्या २१ (३५%) एवढी असून २९ (४८%) लोकांना ५,१० औषधी वनस्पतींच्या उपयोगाची माहीती आहे. तसेच १० (१६.६६%) लोकांना १० पेक्षा अधिक औषधी वनस्पतींची माहीती आहे. यावरून ५-१० प्रकारच्या औषधी वनस्पतींची माहीती असणा-या ग्रामस्थांची संख्या अधिक आहे. यामध्ये गवती चहा, बेल, आवळा, तुळशी, अडूळसा, पुदीना, अॅलोवेरा, गोडलींब, शेवगा, पानफुटी यासारख्या सहज आंगणातही लागवड करता येणा-या वनस्पती विषयी अधिक जागृतता आढळली.

ग्रामिण भागात औषधी वनस्पतीविषयीची जागृतता तपासताना स्वत:उपचार करताना त्याचा उपयोग करतात का हे जाणून घेणे आवश्यक वाटल. तर स्थिती खालील प्रमाणे आढळली.

६) औषधी वनस्पतीचा उपचारातील उपयोगासंबंधी जागृतता तपासण्याविषयी

ग्रामिण जनतेमध्ये औषधी औषधीचे गुणधर्म त्याचा उपयोग व परिणाम कसा होतो हे तपासण्या संबंधीचे सर्वेक्षण केले असता स्थिती खालील प्रमाणे आढळली.

Scanned with OKEN Scanner

सारणी क्र. ६

होय	नाही	एकुण
४०	२०	६०
६६%	३३%	१००%

वरील सारणी वरून असे लक्षात येते की, सर्वेक्षणातील सहभागी ४० (६६%) गावकरी औषधी वनस्पतीचा उपचार करण्याकरीता उपयोग करतात. तसेच २० (३३.%) गावकरी औषधी वनस्पचा उपयोग उपचाराकरीता करण्याबाबत उदासिन आढळले. यावरून असे लक्षात येते की, अधिक प्रमाणात गावकरी उपचारा करीता औषधी वनस्पतीचा उपयोग करतात.

७) **औषधी वनस्पतीचे गुणधर्म त्यांच्या उपयोग व परिणाम करण्याविषयी**

ग्रामिण जनतेमध्ये उपचार करण्याकरिता प्रथम औषधी वनस्पतीचा उपयोगाला प्राधान्य देतात की दवाखाण्यातील तपासणीला हे जाणून घेतले असता स्थिती खालील प्रमाणे आढळली.

सारणी क्र. ७

होय	नाही	एकुण
४६	१४	६०
७६%	२३%	१००%

वरील सारणी वरून असे लक्षात येते की, सर्वेक्षणात सहभागी असलेल्या ६० गावकऱ्यांपैकी ४६ (७६%) गावकरी मंडळींना वनस्पतीच्या औषधी गुणधर्मांच्या परिणामा विषयी माहीत आहे. तर १४ (२३%) गावकरींना औषधी वनस्पतीच्या गुणधर्मांचा परिणाम माहीत नाही. यावरून असे लक्षात येते की अधिक संख्येने गावकरी वनस्पती औषधीच्या गुणधर्माबाबत जागृत असल्याचे दिसून येते.

८) **औषधी वनस्पतीच्या उपयोगाच्या पध्दतीला प्राधान्य देण्याविषयी**

ग्रामीण लोक औषधी वनस्पतीचा उपयोग करतात परंतु त्यांना या विषयीची माहीती कशी प्राप्त झाली याविषयी सर्वेक्षण केले असता खालील माहीती प्राप्त झाली.

सारणी क्र. ८

आंतर उपचार	बाहय उपचार	दोन्ही	एकुण
३०	२०	१०	६०
५०%	३३.३३%	१६.६६%	१००%

Scanned with OKEN Scanner

वरील सारणी वरून असे लक्षात येते की, सर्वेक्षणात सहभागी असलेल्या ६० गादक-यांपैकी ३० (५३%) मत औषधी वनस्पतीला अंतर्गत उपचाराला प्राधान्य देतात. तर २० (३३.३३%) मत औषधी वनस्पतीला केवळ, बाह्य उपचाराला प्राधान्य देतांना आढळतात. तसेच १०(१६.६६%) गादकरी औषधी वनस्पतीचा आंतर आणि बाह्य अशा दोन्ही प्रकारे उपयोग करताना आढळले यावरून असे लक्षात येते की गावक-यांचे आंतर उपचाराला प्राधान्य देणा-या गावक-यांची संख्या अधिक आहेत.

९) औषधी वनस्पतीची माहीती मिळवण्याबाबत.

ग्रामीण जनता औषधी वनस्पतींचा उपयोग करतात परंतू त्यांना त्याविषयींची माहीती / ज्ञान कसे प्राप्त झाले याविषयी सर्वेक्षण केले असता खालील माहीती प्राप्त झाली .

सारणी क्र. ९

प्रशिक्षण	पुस्तके	मोबाईल	एकुण
१६	२०	२४	६०%
२६%	३३%	४०%	१००%

वरील सारणी वरून असे लक्षात येते की, सर्वेक्षणातील औषधी वनस्पतीची माहीती १६(२६%) प्रशिक्षणाव्दारे मिळाली तसेच २०(३३%) पुस्तकाव्दारे माहीती प्राप्त केली तर गावक-यांना ही माहीती मोबाईल व्दारे मिळाली तर २४(४०%) यावरून असे लक्षात येते की गावक-यामध्ये मोबाईल व्दारे अधिक लोकांना वनस्पती औषधी विषयी माहीती प्राप्त होत असल्याचे आढळते.

१०) औषधी वनस्पतीची लागवन आणि संगोपण करण्याबाबत.

औषधी वनस्पतीचा उपयोग माहिती असून ती सहज उपलब्ध व्हावी याकरिता औषधी वनस्पतीची लागवड करण्याविषयीची स्थिती जाणून घेतली असता प्राप्त माहिती पुढील प्रमाणे

सारणी क्र. १०

होय	नाही	एकुण
४३	१७	६०
७१%	२८%	१००%

Scanned with OKEN Scanner

वरील सारणी वरुन असे लक्षात येते की, सर्वेक्षणातील सहभागी गावक-यापैकी ४३(७१%) गावकरी औषधी वनस्पतीची लागवन व संगोपन करण्यास सहमत आहेत. तसेच १७(२८%) गावकरी वनस्पती औषधीची लागवन करण्याबाबत उदास आहेत. यावरून असे लक्षात येते की, औषधी वनस्पतीचे लागवड व संगोपन करण्यास अधिक गावकरी जागृत आहे. व त्याच्यामध्ये याविषयी आवडही दिसून आली.

११)औषधी वनस्पतीची जनजागृती करण्यासंबंधी.

ज्या लोकांना औषधी वनस्पतीच्या उपयोगा संबंधी माहीती आहे. ते ग्रामस्थ असलेली माहीती दुस-यामध्ये जागृतता निर्माण करण्यास इच्छूक असण्याची संबंधी माहीती पुढीलप्रमाणे

सारणी क्र. ११

गटचर्चा	प्रसारमाध्यमाव्दारे	फोनव्दारे	माहीतीपत्र	एकुण
१७	१६	१४	१४	६०
२८%	२६%	२३%	२३%	१००%

वरील सारणी वरुन असे लक्षात येते की, सर्वेक्षणातील सहभागी असलेल्या ६० गावक-यापैकी १७ (२८%) गावक-यांनी वनस्पतीची जनजागृती करण्यासाठी गटचर्चा करण्यास सहमत दर्शविली. तर १६ (२३%) फोनव्दारे जनजागृती करण्यास सहमत आहे. व १४(२३%) माहीतीपत्राव्दारे जनजागृती करण्यास सहमत दर्शविली यावरुन गटचर्चा व्दारे जनजागृती करण्यास गावकरी अधिक जास्त सहमत आहे. कारण प्रत्यक्ष संवाद हे माध्यम अधिक प्रभावी असल्याचे त्यांनी सांगितले.

१२)औषधी वनस्पतीच्या शेतीला / प्रोजेक्टरला भेट देण्याविषयी

औषधी वनस्पतीची गुणधर्म व उपयोगी माहीती आहे. परंतू त्यासंबंधी कधी औषधी वनस्पतीच्या शेतीला किंवा प्रोजेक्टला भेट देण्यासंबंधीच्या सर्वेक्षणातील स्थिती पुढीलप्रमाणे

सारणी क्र. १२

होय	नाही	एकुण
२८	३२	६०
४६%	५३%	१००%

Scanned with OKEN Scanner

वरील सारणी वरून असे लक्षात येते की, सर्वेक्षणातील सहभागी असलेल्या ६० गावक-या पैकी वनस्पती शेतीला २८(४६%) तसेच ३२(५३%) गावक-यांनी शेती व प्रोजेक्टरला भेट दिली नसल्याचे दिसून येते. यावरून वनस्पती शेती / प्रोजेक्टरला भेट न देता आपल्याला शक्य होईल तेवढी औषधी वनस्पतीची लागवड आपल्याच शेतात किंवा अंगणात करून त्याचा उपयोग करण्यासंबंधीचे मत गावक-यांनी व्यक्त केले.

१३) ओषधी वनस्पतीची लागवड करून उत्पन्न मिळवता येते याबाबत.

औषधी वनस्पतीची लागवड करून केवळ कुटुंबापुरत्ता उपयोग मर्यादित न ठेवता उत्पन्नाचे साधन नाही टरू शकते याविषयी केलेल्या सर्वेक्षणातील स्थिती पुढीलप्रमाणे

सारणी क्र. १३

होय	नाही	एकुण
४७	१३	६०
७८%	२१%	१००%

वरील सारणी वरून असे लक्षात येते की, सर्वेक्षणात ४७ (७८%) गावकरी वनस्पती लागवड करुन उत्पन्न मिळविता येते. याविषयी त्यांना माहिती होती तर १३ (२१%) गावकरी याला सहमत नाही कारण त्या विषयी जागृतता नाही. यावरून लक्षात येते की औषधी वनस्पतीची लागवड करून उत्पन्न मिळविणे हा उत्तम पर्याय आहे. याविषयी गावक-यांमध्ये जागृतता आहे.

१४)शेती व्यवसाय पुरक औषधी वनस्पतीची लागवन करायला आवडण्याबाबत.

शेताच्या बांधावर किंवा मोकळ्या जागी वनस्पती औषधीची लागवड केल्यास ती शेतीच्या उत्पन्नाला पूरक ठरू शकते याविषयीच्या सर्वेक्षणामध्ये मिळालेली माहीती पुढीलप्रमाणे.

सारणी क्र. १४

होय	नाही	एकुण
५४	६	६०
९०%	१०%	१००%

वरील सारणी वरून औषधी वनस्पतीची लागवन करायला आवडणारे गावक-यांची संख्या ५४ (९०%) आहे. तसेच ६ (१०%) गावकरी औषधी वनस्पतीची शेती करण्याविषयी उदासीन आढळले. यावरून असे लक्षात येते की शेतीव्यवसायाची पुरक औषधी गावक-यांची संख्या अधिक आढळते.

Scanned with OKEN Scanner

१५) औषधी वनस्पतीची फळ आणि फुलांपेक्षा त्यांची पाने अधिक गुणकारी असतात ही माहीती असण्याबाबत.

काही औषधी वनस्पतीच्या फुलांपेक्षा त्याची पाने अधिक पोषक घटक युक्त असतात याविषयी ग्रामस्थांची जागृतता तपासणी असता खालील माहीती प्राप्त झाली.

सारणी क्र. १५

होय	नाही	एकुण
५२	८	६०
८६%	१३%	१००%

वरील सारणी वरून असे लक्षात येते की, औषधी वनस्पतीची फळा फुलांपेक्षा त्यांची पाने अधिक गुणकारी आहेत. यावर सहमत असलेले गावकरी ५२(८६%) तरी असहमत असलेले गावकरी ८(१३%) असे दिसून येते. यावरून औषधी वनस्पतीचे त्याची फळा फुलांपेक्षा पाने गुणकारी आहेत हे मान्यकरण्याविषयी गावक-यामध्ये जागृतता आढळुन येते.

१६) औषधी वनस्पतीमध्ये शेवगाच्या पानाचा उपयोग करण्याबाबत

औषधीयुक्त गुणधर्म असलेला शेवगा याच्या पानांचा उपयोग विविध पदार्थांमध्ये केला जातो याविषयीची जागृतता तपासताना खालील माहीती प्राप्त झाली.

सारणी क्र. १६

होय	नाही	एकुण
२०	४०	६०
३३%	६६%	१००%

वरील सारणीवरून लक्षात येते की, सर्वेक्षणात सहभागी ६० गावक-यापैकी औषधी वनस्पतीमध्ये शेवग्याच्या शेंगासोबत पानाचा उपयोग करणारी मंडळी २० (३३%) ऐवढी असून ४०(६६%) गावकरी शेवग्याचा पानांचा नाही तर केवळ शेंगाचा उपयोग करतात. यावरून असे लक्षात येते की, गावकरी शेवग्याच्या शेंगाचा उपयोग करण्यात जागृत आहे. परंतू अधिक पोषणमुल्य असलेल्या शेवग्याच्या पानांचा उपयोग करण्याविषयी मात्र जागृत नसल्याचे आढळले.

Scanned with OKEN Scanner

प्रकरण ५ वे

निष्कर्ष व गृहीतकांची पडताळणी

कोणत्याही संशोधनात तथ्य विश्लेषण हे एक महत्त्वाचे काम आहे, यात शंका नाही. तथ्य संकलन झाल्यानंतर तथ्यांचे आशयाचे व्यवस्थित, वस्तुनिष्ठ व परिणामकारक वर्णन करण्याचे हे एक महत्त्वाचे तंत्र आहे. साहजिकच तथ्यांचे वर्गीकरण, संकेतीकरण, स्तंभीकरण, सांख्यिकी, विश्लेषण कार्यकारण संबंध इत्यादी अवस्थातून आशय विश्लेषण कसे केले गेले आहे. याबाबत स्पष्टपणे अहवालात लिहीले असले पाहिजे, हे सर्व झाल्यानंतर सामाजिकरण करताना तर्कशास्त्रीय व संख्यात्मक पध्दतीचा वापर केला जातो. निष्कर्षात्मक विचारात पुरावा व त्याच्या आधारे काही विचार सिध्द केले जातात. साहजिकच अनुमान योग्य आहे की नाही हे शेवटी तथ्यांमधील सुसंगती, उचीतता, खरेपणा यावर अवलंबून असते. तेव्हा या संशोधनात तथ्यांचे विश्लेषण करून आलेले निष्कर्ष पुढील प्रमाणे आहेत.

१) ग्रामीण भागातील सर्वेक्षणात सहभागी जनतेचे शैक्षणिक सर्वेक्षण केले असता १० वी पर्यंत शिकलेल्या ग्रामस्थांचे प्रमाण अधिक २३ (३८%) आढळले. यावरून असे लक्षात येते की, घरचा व्यवसाय किंवा शेती सांभाळतांना शिक्षणाकडे अधिक दुर्लक्ष होत असल्याचे मत त्यांनी व्यक्त केले.

२) ग्रामीण भागातील ग्रामस्थांचे रक्तगट माहिती असण्याविषयी सर्वेक्षण केले असता रक्तगट माहीती असणाऱ्यांची संख्या ५६ (९३%) आढळली यावरून रक्तगट तपासणी करणे, स्वतःचा रक्तगट जाणून घेणे याविषयी अधिक गावकरी जागरूक दिसून आले.

३) ग्रामीण भागातील रहिवासींचे स्वतःची शेती असण्याविषयी सर्वेक्षण केले असता ३१ (५२%) जनतेकडे शेती नसल्याचे आढळले यावरून ग्रामीण भागातील विकास होत असताना नांदगाव पेठ परिसरातील शेती ही सरकार द्वारे ताब्यात घेतली जात आहे. तसेच शेत जमीनीचे वाढते दर यामुळे ग्रामीण भागातही भूमीहीन शेतकऱ्यांची संख्या वाढत आहे.

४) सर्वेक्षणात सहभागी ग्रामीण जनतेचे वार्षिक कौटुंबिक उत्पन्न जाणून घेण्याकरिता सर्वेक्षण केले असता अधिक म्हणजे ३१ (५२%) जनतेचे वार्षिक उत्पन्न हे ५१,००० ते २ लाख पर्यंत असल्याचे आढळले. यावरून ग्रामीण भागात मूलभूत गरजा पूर्ण होऊ शकेल एवढे उत्पन्न असणाऱ्यांची संख्या अधिक आढळते.

५) सर्वेक्षणात सहभागी ग्रामीण जनतेकडून सहज उपलब्ध होणाऱ्या औषधी वनस्पतींची माहीती असण्याविषयी जाणून घेतले असता २९ (४८.३३% जनतेला ५-१० प्रकारच्या औषधी वनस्पतींची माहीती असणाऱ्यांची

Scanned with OKEN Scanner

ग्रामस्थांची संख्या अधिक आढळली. यामध्ये गवती चहा, बेल, आवळा, तुळसी, अडूळसा, पुदीना, ॲलोवेरा, शेवगा, पानफुटी, निवडुंग यासारख्या वनस्पतींचा समावेश आढळला.

६) सर्वेक्षणात सहभागी ग्रामीण जनतेमध्ये औषधी वनस्पतींच्या उपयोगाबाबत जागृतता तपासण्याविषयी केलेल्या सर्वेक्षणामध्ये अधिक ४०(६६%) जनता औषधी वनस्पतींचा उपयोग उपचाराकरीता करताना आढळले.

७) सर्वेक्षणात सहभागी ग्रामीण जनतेमध्ये औषधी वनस्पतींचे गुणधर्म व परिणामाविषयी माहीती असण्याविषयींचे सर्वेक्षण केले असता, ४६(७६%) लोकांमध्ये वनस्पती औषधींचे गुणधर्म व परिणामाविषयी ज्ञान असल्याचे आढळले. म्हणजेच गावकरी या विषयी अधिक जागृत आढळले.

८) सर्वेक्षणात सहभागी लोकांमध्ये औषधी वनस्पतींचा उपयोग करण्याच्या पध्दतींमध्ये प्राधान्य देण्याविषयींचे सर्वेक्षण केले असता अधिक ३०(५०%) जनता आंतर आणि बाहय उपचाराला प्राधान्य देतांना आढळली. यावरून वनस्पतींचा उपयोग कसा करावा किंवा आजाराचे स्वरूप बघून आंतर किंवा बाहय अशा दोन्ही पध्दती उपयोगात आणल्या जातात.

९) सर्वेक्षणात सहभागी ग्रामीण जनता औषधी वनस्पतींचा उपयोग करतात. परंतू त्यांना याविषयीची माहिती / ज्ञान कसे प्राप्त झाले याविषयी सर्वेक्षणानंतर असे आढळले की, अधिकाअधिक २४(४०%) लोकांना मोबाईलव्दारे ही माहीती प्राप्त झाली. यावरून स्मार्ट मोबाईलचा उपयोग अशी माहिती मिळविण्याकरिता होत असल्याचे लक्षात येते.

१०) सर्वेक्षणात सहभागी ग्रामीण जनता औषधी वनस्पतींचा उपयोग माहिती असूनही ती सहज उपलब्ध व्हावी याकरीता लागवड करण्याविषयींची आवड/ईच्छा जाणून घेतली असता ४३(७१%) जनता लागवड करण्यासंबंधी आवड असणारे आढळली.

११) सर्वेक्षणात सहभागी असलेल्यांपैकी ज्या लोकांना औषधी वनस्पतींच्या उपयोगासंबधींचे ज्ञान आहे ते लोक ही माहिती इतरांपर्यंत पोहचविण्यास इच्छूक असेल तर कोणत्या माध्यमाव्दारे ही माहीती प्रसारीत केली जाईल यासंबंधी जाणून घेतले असता अधिक १७(२८%) लोकांना गटचर्चा तर त्याखालोखाल १६(२६%) प्रसारमाध्यमांव्दारे माहीती द्यायला आवडेल असे आढळले यावरून गटचर्चा तसेच प्रसारमाध्यमे हे प्रत्यक्ष संवाद साधण्याचे प्रभावी माध्यम असल्याने ते अधिक सोयीचे असल्याचे आढळले.

१२) सर्वेक्षणात सहभागी जनतेला औषधी वनस्पतींचे गुणधर्म व उपयोगासंबंधी माहीती असल्याने त्यांनी कधी औषधी वनस्पतींच्या शेतीला किंवा प्रोजेक्टला भेट देण्याविषयींची माहीती जाणून घेतली असता अधिक

Scanned with OKEN Scanner

३२(५३%) लोकांनी अजूनही अशा कुठल्याही शेतीला भेट दिली नसल्याचे आढळले. यावरून अंगणात किंवा जवळच्या शेतातच उपलब्ध असलेल्या वनस्पतींचा उपयोग अधिक केला जात असल्याचे आढळले.

१३) सर्वेक्षणात सहभागी असलेल्या ज्या लोकांकडे औषधी वनस्पतींची लागवड केली जाते अशा व्यक्तींनी केवळ कुटुंबापुरता उपयोग मर्यादीत न ठेवता त्यापासून उत्पन्न मिळविण्याचा विचार केला का? यासंबंधी जाणून घेतले असता असे आढळले की, ४७(७८%) व्यक्तींना हे माहीती आहे. परंतु कधी हा पर्याय वास्तविकतेमध्ये उपयोग आणला नसल्याचे लक्षात येते.

१४) सर्वेक्षणात सहभागी व्यक्तींमध्ये शेताच्या बांधावर किंवा मोकळया जागेवर वनस्पती औषधींची लागवड केल्यास ती शेती उत्पन्नाला पूरक ठरू शकते याविषयीचे मत जाणून घेतले असता अधिक ५४ (९०%) व्यक्तींनी असे करायला आवडेल असे मत व्यक्त केले. यावरून त्यांना याविषयी आवड असल्याचे लक्षात येते.

१५) सर्वेक्षणात सहभागी व्यक्तींना औषधी वनस्पतींची फळ आणि फुलांपेक्षा काही वनस्पतींची पान अधिक गुणकारी असतात याविषयी माहीती असण्याविषयी केलेल्या सर्वेक्षणात असे आढळून की, अधिकाअधिक ५२ (८६%) व्यक्तींना याविषयीची माहीती आहे. यावरून वाचन, निरीक्षण त्यांनाही माहीती मिळाल्याची लक्षात येते.

१६) सर्वेक्षणात सहभागी ग्रामस्थांना अधिक पौष्टीक व औषधीयुक्त गुणधर्म असलेला सर्वपरिचीत शेवगा याच्या शेंगापेक्षा पानांची परिणामकारकता, गुणधर्म अधिक प्रभावी असल्याने शेवग्याच्या पानांचा उपयोग करता का? याविषयी जाणून घेतले असता अधिकाअधिक ४०(६६%) ग्रामस्थांनी नाही असे उत्तर दिले. यावरून त्याचे प्रभावी गुणधर्मा विषयी माहीती असूनही प्रत्यक्षात मात्र उपयोग केला जात नसल्याचे आढळले.

गृहीतकांची पडताळणी :-

१) ग्रामीण जनतेला फार थोड्या औषधी वनस्पतींची माहीती असते.

ग्रामीण भागातील जनतेमध्ये औषधी वनस्पतीच्या माहीती विषयी केलेल्या सर्वेक्षणामध्ये अधिकाधिक (४८%) जनतेला ५-१० औषधी वनस्पतींच्या उपयोगाविषयीची संपूर्ण माहीती होती. संशोधना अंती हे गृहीतच खोटे ठरले.

Scanned with OKEN Scanner

२) सहज आणि सर्वा उपलब्ध औषधी वनस्पतींच्या उपयोगाकडे दुर्लक्ष केले जात नाही.

ग्रामीण जनतेमधील औषधी वनस्पतीच्या उपयोगासंबंधी सर्वेक्षण केले असता सज आणि सर्वत्र उपलब्ध औषधी वनस्पतीचा उपयोग अधिकाअधिक ४०(६६%) जनता करताना आढळली. यावरून औषधी वनस्पतीच्या उपयोगासंबंधी ग्रामीण भागात जागृतता आहे. संशोधनाअंती हे गृहीतक खरे ठरले.

३) औषधी वनस्पतींची माहीती मिळविणे किंवा उपयोग करणे याला ग्रामीण जनता प्राधान्य देताना आढळते.

औषधी वनस्पतींविषयी नवनवीन माहीती मिळविणे व त्याचा उपयोग करणे याविषयी केलेल्या सर्वेक्षणामध्ये अधिकाअधिक २४ (४०%) जनतेला याविषयीचे ज्ञान मोबाईलव्दारे प्राप्त झाले व ते त्याप्रमाणे उपचारही करताना आढळले. यावरून संशोधाअंती हें गृहीतक खरे ठरले.

४) शेवगा या वनस्पतीच्या केवळ शेंगाचाच वापर केला जातो. मात्र त्याच्या पानांच्या उपयोगासंबंधी जागृतता आढळत नाही.

शेवग्याचे पाने ही शेंगापेक्षा अधिक पौष्टीक असतात. परंतू त्याचा उपयोग किती प्रमाणात होतो याविषयी जाणून घेतले असता अधिकाअधिक ४०(६६%) जनतेला याविषयी माहीती नसल्याचे आढळले. यावरून संशोधनाअंती हे गृहीतच खरे ठरले.

५) जनजागृती करण्याकरीता आयोजित गटचर्चा आणि मेळावे यात सहभागी होण्यास जनतेमध्ये उदासिनता आढळते.

सर्वेक्षणात सहभागी ग्रामीण जनतेने त्यांकडे असलेली औषधी वनस्पतीसंबंधीची माहीती इतरांना देण्याकरिता गटचर्चा हे महत्वाचे आणि अधिक परीणामकारक माध्यम असल्याचे मत १७ (२८%) तर १६ (२६%) लोकांनी प्रसारमाध्यमे असे सांगितले. कारण गटचर्चेचे आयोजन केले तर त्यामध्ये सहभागी होण्यास जनता उत्सूक असते कारण ते प्रत्यक्ष संवादाचे माध्यम आहे. संशोधनाअंती हे गृहीत खोटे ठरले.

Scanned with OKEN Scanner

प्रकरण ६ वे

सूचना व शिफारसी

१) ग्रामीण जनतेला औषधी वनस्पतींच्या विषयी शास्त्रीय ज्ञान देण्याची गरज आहे.

२) औषधी वनस्पतींची लागवड करून त्यांच्या उपयोगासंबंधी अधिक जागृतता करण्याची गरज आहे.

३) औषधी वनस्पतींची लागवड करण्यासंबंधी शासन स्तरावर प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. ज्यामुळे आरोग्यासोबतच उत्पन्नही वाढू शकते.

४) औषधी वनस्पतींची लागवड करण्याकरिता प्रवृत्त करताना संबंधीत शेती / प्रोजेक्ट ला भेटी देणे याकरीता सामुहीक सहलींचे आयोजन व मार्गदर्शनाची गरज आहे.

५) तज्ञ व्यक्तींव्दारे वेळोवेळी जनजागृती पर कार्यशाळा, व्याख्यान, यांचे आयोजन करण्यात यावे.

६) प्रसार माध्यमांच्या व्दारे व्हिडीयो क्लीप, संवाद साधूनही संबंधीत माहीती जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत पोहचविणे शक्य होवू शकते.

७) गावातील शिक्षीत आणि तज्ञ व्यक्तींची अशा कार्यासाठी सेवाभावी वृत्तीने निवड करायला हवी. जेणेकरून आहार विषयक समस्या वेळेच्या वेळी सोडवून आरोग्याचा दर्जा उंचावण्यास मदत होईल, दुष्परिणाम कमी करण्यासही मदत होईल.

Scanned with OKEN Scanner

संदर्भग्रंथ सूची

१) औषधी वनस्पती : ताराराणी शिक्षणप्रवाह ; २०२०

२) आयुर्वेद ऊर्जा, Online; Amol Gurao ; २०१९

३) प्राचीन वनस्पती तंत्र आणि आयुर्वेदीक उपचार, विनोद रायपुरे ; ऑक्टो- २०२०

४) https;// Marathime.com

५) Vikaspedia. in >agriculture

६) वनौषधी-विकीपिडिया (mr.m.wikipedia.org)

७) https;// Marathiblog.co.in > aushadhe

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

प्रश्नावली

उपलब्ध होणा-या औषधी वनस्पतीच्या उपयोगासंबंधी ग्रामीण जनतेमधील जागृतता तपासणे.

१. नाव :- --

२. शिक्षण :--

३. रक्तगट :--

४. पत्ता :--

५. वय :--

६. स्वतःची शेती आहे का? - होय / नाही

असल्यास कीती :--

७. कुटूंबातील सदस्य संख्या - स्त्री- पुरुष- एकुण :- --

८. कुटूंबप्रमुखाचा व्यवसाय :--

९. गृहीणीचा व्यवसाय :--

१०. कुटूंबाचे उत्पन्न :- --

११. तुम्हाला माहित असलेल्या औषधी वनस्पतीची नावे सांगा. --

----

१२. उपचार करण्याकरीता तूम्ही उपलब्ध औषधी वनस्पतीचा उपयोग करता का?

होय / नाही / कधीकधी

१३. वनस्पती औषधीच्या कश्या पध्दतीने उपयोगास आपण प्राधान्य देता.

आंतरउपचार / बाह्य उपचार / दोन्ही

१४. औषधी वनस्पतीचे गुणधर्म आपल्याला माहित आहे का? म्हणजेच कोणत्या वनस्पतीचा उपयोग कधी व कीती प्रमाणात कसा करावा यविषयी :- अ) आंतरब) बाह्य क) दोन्ही प्रकारे

१५. आपणा या संबंधी माहीती कोणत्या माध्यमातून मिळाली :-

अ) प्रशिक्षण ब) पुस्तके क) टि. व्ही ड) युटयूब, गुगल

१६. तूमच्याकडे असलेल्या माहीतीची ईतरांमध्ये जनजागृती करायला आवडते का?

होय / नाही

Scanned with OKEN Scanner

१७. जनजागृती करण्यासाठी तुम्ही काय कराल.

अ) गट चर्चा ब) प्रसारमाध्यमांच्या माध्यमातून क) फोन व्दारे ड) माहीतीपत्रक तयार करुन

१८. तुम्ही स्वतः काही औषधी वनस्पतींची लागवड आणि संगोपण केली आहे का?

होय / नाही

१९. तुम्ही एखादया औषधी वनस्पतीच्या प्रोजेक्ट / शेतीला भेट दिली का?

होय / नाही

२०. औषधी वनस्पतीची लागवड करूनही आपल्याला उत्पन्न मिळविता येते याविषयी आपले मत काय? :--

२१. शेती व्यवसायाला पुरक औषधी वनस्पतीची लागवड करायला आवडेल का?

होय / नाही

२२. शेवग्याच्या शेंगासोबतच शेवग्याचे पाने अधिक गुणकारी असतात हे माहीती आहे का?

होय / नाही

मग त्याचा उपयोग कसा करता --

Scanned with OKEN Scanner

संशोधनात सहभागी विद्यार्थीनीं ची यादी

अ.क्र.	नाव	स्वाक्षरी
१.	कु. साक्षी पी. चादुरकर	Sakshi P. Chaudurkar
२.	कु. रुतुजा पी. वऱ्हेकर	RVarhekar
३.	कु. अर्पीता संतोश कांडलकर	A.S. Kundalkar
४.	कु. मृदुला जी. पाटील	Mrudula Patil
५.	कु. विदिता बी. जांदेकर	Wandekar
६.	कु. आरती एन. आमझरे	AAamzare
७.	कु. सोनाली आर. बावनेर	SBawaner
८.	कु. नयन एस. भालेराव	Nayan. S. Bhalerao
९.	कु. मिरा ए. भाकरे	MBhakre
१०.	कु. आचल बी. वऱ्हेकर	ABarhekar
११.	कु. मयुरी आर. खोपे	MKhope
१२.	कु. चंचल बी. गवई	Chanchal B. Gawai
१३.	कु. प्रिती एस. धुरंदर	P. S. Dhurandar
१४.	कु. प्रतिक्षा एस. चव्हाण	PChauhan
१५.	कु. मयुरी आर. ठाकुर	MThakur

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

RAMKRUSHNA MAHAVIDYALAYA DARAPUR

2021-2022

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

STUDENT RESEARCH PROJECT

"Awareness of Human Rights Among the Women of Scheduled Tribe (Pardhi) in Chandikapur"

STUDENT LIST

Sr.No.	Name of the Student	Class
1	Ku. Chanchal Sunil Matkar	B.A.III
2	Ku. Nisha Santosh Nawalkar	B.A.III
3	Kunal Gajanan Nitnaware	B.A.III
4	Ku. Salshi Sanjay Bharkar	B.A.III
5	Abhishek Sanjay Shejao	B.A.III
6	Vishal Nana Wankhade	B.A.III
7	Darmpal Bhojraj Mondhe	B.A.III
8	Ku. Ruchita Dipak Gade	B.A.III
9	Ku. Dipali Umesh Kusatkar	B.A.III
10	Ku. Sanika Dipak Khedkar	B.A.III
11	Asif Rehan Abdul Anis Patel	B.A.III
12	Pratik Diliprao Lakade	B.A.III
13	Ku. Priti Raju Kukatkar	B.A.III
14	Vikas Hiralal Wath	B.A.III
15	Saurabh Santosh Tokase	B.A.III
16	Prashant Narayanrao Chahakar	B.A.III
17	Roshan Amol Malokar	B.A.III
18	Praful Pramodrao Thakare	B.A.III
19	Ku. Shreya Nanrayanrao Bhusari	B.A.III
20	Sumit Narayanrao Bhusari	B.A.III
21	Ku. Sonali Baburao Ravekar	B.A.III
22	Ku. Shweta Ganesh Ghurade	B.A.III
23	Ku. Dhanashri Ramdas Lande	B.A.III
24	Ku. Nilima Gajanan Wankhade	B.A.III
25	Chetan Pramodrao Indurkar	B.A.III

RAMKRUSHNA MAHAVIDYALAYA DARAPUR

2020-2021

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

STUDENT RESEARCH PROJECT

"Awareness of Human Rights Among the Women of Scheduled Tribe (Pardhi) in Chandikapur"

STUDENT LIST

Sr.No.	Name of the Student	Class
1	Prashant Narayanrao Chahakar	B.A.III
2	Roshan Amol Malokar	B.A.III
3	Prafill Pramodrao Thakare	B.A.III
4	Ku. Shreya Nanrayanrao Bhusari	B.A.III
5	Sumit Narayanran Bhusari	B.A.III
6	Ku. Sonali Bulurao Ravekar	B.A.III
7	Ku. Shweta Ganesh Ghurade	B.A.III
8	Ku. Dhanashri Ramdas Lande	B.A.III
9	Ku. Nilima Gajanan Wankhade	B.A.III
10	Ku. Chanchal Sunil Matkar	B.A.III
11	Ku. Nisha Santosh Nawalkar	B.A.III
12	Kunal Gajanan Nimaware	B.A.III
13	Ku. Sakshi Sanjay Bhatkar	B.A.III
14	Abhishek Sanjay Shejao	B.A.III
15	Vishal Nana Wankhade	B.A.III
16	Dampal Bhojraj Mondhe	B.A.III
17	Chetan Pramodrao Indurkar	B.A.III
18	Ku. Ruchira Dipak Gade	B.A.III
19	Ku. Dipali Umesh Kusatkar	B.A.III
20	Ku. Sanika Dipak Khedkar	B.A.III
21	Asif Rehan Abdul Anis Patel	B.A.III
22	Pratik Diliprao Lakade	B.A.III
23	Ku. Priti Raju Kukatkar	B.A.III
24	Vikas Hiralal Wath	B.A.III
25	Saurabh Santosh Tokase	B.A.III

RAMKRUSHNA MAHAVIDYALAYA DARAPUR

2021-2022

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

STUDENT RESEARCH PROJECT

"Awareness of Human Rights Among the Women of Scheduled Tribe (Pardhi) in Chandikapur"

STUDENT LIST

Sr.No.	Name of the Student	Class
1	Prashant Narayanrao Chahakar	B.A.III
2	Roshan Amol Malokar	B.A.III
3	Praful Pramodrao Thakare	B.A.III
4	Ku. Shreya Nanrayanrao Bhusari	B.A.III
5	Sumit Narayanrao Bhusari	B.A.III
6	Ku. Sonali Baburao Ravekar	B.A.III
7	Ku. Shweta Ganesh Ghurade	B.A.III
8	Ku. Dhanashri Ramdas Lande	B.A.III
9	Ku. Nilima Gajanan Wankhade	B.A.III
10	Ku. Chanchal Sunil Matkar	B.A.III
11	Ku. Nisha Santosh Nawalkar	B.A.III
12	Kunal Gajanan Nitnaware	B.A.III
13	Ku. Sakshi Sanjay Bhatkar	B.A.III
14	Abhishek Sanjay Shejao	B.A.III
15	Vishal Nana Wankhade	B.A.III
16	Darmpal Bhojraj Mondhe	B.A.III
17	Ku. Ruchita Dipak Gade	B.A.III
18	Ku. Dipali Umesh Kusatkar	B.A.III
19	Ku. Sanika Dipak Khedkar	B.A.III
20	Asif Rehan Abdul Anis Patel	B.A.III
21	Pratik Diliprao Lakade	B.A.III
22	Ku. Priti Raju Kukatkar	B.A.III
23	Vikas Hiralal Wath	B.A.III
24	Saurabh Santosh Tokase	B.A.III
25	Chetan Pramodrao Indurkar	B.A.III

Shri Dadasaheb Gawai Charitable Trust, Amravati's

RAMKRUSHNA MAHAVIDYALAYA DARAPUR

2023-2024

STUDENT RESEARCH PROJECT

"Awareness of Human Rights Among the Women of Scheduled Tribe (Pardhi) in Chandikapur"

Organize by

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

Scanned with CamSca

RAMKRUSHNA MAHAVIDYALAYA
DARAPUR

2023-2024

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

STUDENT RESEARCH PROJECT

"Awareness of Human Rights Among the Women of Scheduled Tribe (Pardhi) in Chandikapur"

STUDENT LIST

Sr.No.	Name of the Student	Class
1	ShubhamBabanraoRawaskar	B.A. III
2	Ku. ShitalVidyadharKhandare	B.A. III
3	Karan KailasraoBhorkhade	B.A. III
4	Ajay DevidasJadhav	B.A. III
5	ShyamUmeshKusatkar	B.A. III
6	Ku. VidituBalkrushnaNandekar	B.A. III
7	Ku. Arati Narayan Amzare	B.A. III
8	Ku. SakshiPramodChandurkar	B.A. III
9	Ku. RutujaPurushottamVarhekar	B.A. III
10	Ku. PranitaSureshraoKhandare	B.A. III
11	Ku. Nikita SureshraoKhandare	B.A. III
12	Ku. SonaliRajendraBawaner	B.A. III
13	Ku. MeeraAshokraoBhakare	B.A. III

Scanned with CamSca

14	Ku. ChanchalBabaraoGawai	B.A. III
15	VishwanathNivruttinathChaturbhuj	B.A. III
16	Ku. JankiPramodJad	B.A. III
17	Ku. AchalBharatraoWarhekar	B.A. III
18	Ram AshokraoArole	B.A. III
19	SopanRaghunath Aware	B.A. III
20	AnkushNarendraraoArole	B.A. III
21	Ram SubhashGondchor	B.A. III
22	ShashikantBhashkar Ingle	B.A. III
23	Sopan Ganesh Dahatonde	B.A. III
24	SumitRajendraDhawale	B.A. III
25	Manish Mangrulkar	B.A. III
26	AnkitRajkumarSardar	B.A. III
27	Nikhil NarendraTondare	B.A. III
28	Ku. Darshana Gajananrao Ingole	B.A. III
29	Ku. Samiksha Chakradhar Bhongale	B.A. III
30	SiddharthNilesh Ingle	B.A. III
31	AniketRaosahebBansod	B.A. III
32	SamyakBabaraoNaik	B.A. III
33	SaurabhNilesh Ingle	B.A. III
34	Ku. Arpita Santosh Kandalkar	B.A. III
35	Anup Ramesh Shrikhande	B.A. III

Scanned with CamSca

36	Ku. Pooja Ramesh Shrikhande	B.A. III
37	VikasShyamraoChourpagar	B.A. III
38	Roshan Kadar Shaha	B.A. III
39	Ku. MayuriRamsing Thakur	B.A. III

RAMKRUSHNA MAHAVIDYALAYA RMD DARAPUR - 444814

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with CamSca

युनिट-५

प्रास्ताविक :-

मानवाधिकाराच्या सार्वभौम घोषणेच्या अनुसार मानव-अधिकार ते अधिकार आहेत, जे मानवाचे जीवन, आत्मसन्मान आणि स्वातंत्र्याकरिता आवश्यक आहे. या दृष्टीने मानवाधिकाराची परिभाषा याप्रमाणे करता येईल :-

मानवाधिकारप्रती अभिप्राय त्या अधिकारांनुसार आहे, जे मानव समाजाच्या विकासाकरिता मुलभूत आहेत, तथा ते मानवाला या आधारावर मिळायला पाहीजे की ते मानव आहेत. मानवाप्रती जे नैतिक, मौलिक आणि असंक्राम्य अधिकार धारण केले जात आहेत- त्यांना मानवी अधिकार असे म्हणता येईल.

४ जुलै १७७६ ला 'अमेरिकी स्वातंत्र्याची घोषणा' यामध्ये मानवी अधिकारांना सर्वोच्च स्थान देत असे स्विकार केले आहे की, 'आम्ही या सत्यांना स्वयंसिध्द मानतो की, सर्व मनुष्य जन्मतः समान आहेत, सर्व मनुष्यांना ईश्वराने काही असे अधिकार प्रदान केले आहेत, ज्यांना कोणीही हिसकावुन घेऊ शकत नाही, आणि या अधिकारांमध्ये जीवन,स्वतंत्रता आणि आपली समृध्दी याकरिता प्रयत्नशिल राहण्याचे अधिकार देखिल सम्मिलीत आहेत.'

विश्वामधिल नागरिकांकरिता हे मानवी अधिकार त्यांना आपले जीवन चांगल्याप्रकारे जगता यावे याकरिता आवश्यक आहेत. ते अशा बाह्य स्थितीचे निर्माण करतात जे व्यक्तिच्या व्यक्तित्व विकासाकरिता आवश्यक आहेत. राज्य मानव-व्यक्तिमत्वाला समृध्द करण्याकरिताच बनलेले आहे. हे सर्वकाही आपल्यामध्ये समायोजीत करण्याचाला ' लिवियाथन' नाही आहे, तर मानव-विकासाला सम्भव बनविणारी एक आवश्यक युक्ती आहे. बऱ्याच विचारवंताचे असे मानने आहे की, यथार्थमध्ये कोणतीही संस्था राज्य म्हणण्याची अधिकारी तेव्हाच आहे जेव्हा ती आपल्या नागरिकांना काही न्युनतम अधिकार, उपलब्ध करुन देईल.

वास्तवात: अधिकार काही करारांप्रती प्रकट होत असतात, परंतू सर्व करारांना वैध ही संज्ञा नाही दिली जाऊ शकत. अधिकार वस्तुतः ते करार असतात, ज्यांना समाजाची मान्यता असते आणि ज्यांना राज्याद्वारे स्विकृती प्राप्त झालेली असते. अशा मान्यतेच्या अभावामुळे हे अधिकार केवळ एक फालतु करार सिध्द होवु शकतो.

Scanned with CamSca

वास्तवत: उपरोक्त परिभाषांनुसार मानवी अधिकाराची उत्पत्ती मानवी जीवनाच्या प्रारंभापासुनच झाली होती, कारण मानवी अधिकाराचा सम्बन्ध फक्त मानवासोबतच आहे. परंतू समाजाच्या प्रारंभिक काळामध्ये सत्ता आणि पितृसत्ता यांची व्यवस्था असल्यामुळे मानवी समाजामध्ये सेवक, दलित, आणि महिलांना दुसऱ्या दर्जाचे नागरिक समजले जाऊ लागले. आणि त्यासोबतच शोषन आणि अन्यायाचा सिलसीला चालु झाला. संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या गठनानंतर मानवी अधिकारांची आवाज मजबूत होऊ लागली आणि या पिडित वर्गामध्ये त्यांच्या अधिकाराप्रती चेतना निर्माण झाली.

या संशोधन अहवालामध्ये महिलांमध्ये विशेषत: अनुसुचित जमातीतील महीलांमध्ये मानवाधिकाराप्रती जागृती याविषयी माहीती संकलीत करावयाची आहे.

अनुसुचित जमातीतील महिलांमध्ये शिक्षणाचे प्रमाण कमि असते तरीच अनुसुचित जमातीतील महिलांच्या अनेक समस्या आहेत. या समस्यांमध्ये शैक्षणिक, आरोग्यविषयक, कौटुंबिक, सामाजिक व सांस्कृतिक, राजकिय अशा विविध प्रकारच्या समस्या आहेत. अनुसुचित जमातीतील महिलांमध्ये त्यांच्या अधिकाराबद्दल पूर्णत: अज्ञान आहे. या महिलांमध्ये सजगता निर्माण व्हावी त्यांना त्यांच्या जीवनामध्ये सन्मानाने जगता यावे या उद्देशाने अनुसुचीत जमातीतील महिलांमध्ये (पारधी) मानवाधिकार जागृती ग्राम चंडिकापूर, हा विषय संशोधनासाठी घेण्यात आला.

२) <u>संशोधनाचा उद्देश</u> :-

चंडिकापूर येथील अनुसुचीत जमातीतील महिलां (पारधी) मध्ये मानवाधिकार जागृती हा विषय घेण्यामागे जो उद्देश आहे तो पुढील प्रमाणे :-

चंडिकापूर येथील अनुसुचित जमातीतील (पारधी) महिलांमध्ये आजच्या काळातही शैक्षणिक दृष्ट्या अज्ञानता आहे. त्यांना रोजगार मिळतो पण तो पुरेशाप्रमाणात मिळत नाही. त्यांच्या अज्ञानतेचा पूर्णपणे फायदा घेतल्या जातो. अनुसुचित जमातीतील महिलांमध्ये त्यांना मिळणाऱ्या शासनाच्या सुविधा :- शैक्षणिक, राजकिय, कायदयात्मक इ. यांचीही माहीती राहत नाही. याशिवाय या महिलांना त्यांच्या मुलभूत अधिकारांचीही जाणीव नाही. सोबतच या महिलांच्या कुटूंबातील पुरुषांकडून केव्हाच त्यांच्यामध्ये यासंबंधी जागृती निर्माण करण्याचा प्रयत्न केल्या जात नाही.

चंडिकापूर येथील अनुसुचित जमातीतील (पारधी) महिलांमध्ये शैक्षणिक विकास व्हावा, सामाजिक व सांस्कृतिक विकास व्हावा, रोजगार विषयी पुर्ण सुविधा मिळाव्यात, राजकिय व कायदयात्मक तरतूदींची त्यांना जाणीव व्हावी अशा विविध उद्देशांनी "चंडिकापूर येथील अनुसुचित जमातीतील (पारधी) महिलांमध्ये मानवाधिकार जागृती" हा विषय संशोधन अहवाला करिता निवडण्यात आला. या संशोधनाचा उद्देश या महिलांमध्ये जागृती व्हावी. त्यांना संपूर्ण सुविधा प्राप्त व्हाव्या आणि त्यांचा सर्वांगीण विकास व्हावा हा आहे.

Scanned with CamSca

गृहीतकृत्ये :-

सामाजिक संशोधनात सामाजिक घटकांचे वैज्ञानिक पध्दतीने अध्ययन केले जाते म्हणुन कोणत्याही सामाजिक घटनेचे अध्ययन करतांना, वैज्ञानिक पध्दतीचा अवलंब करने आवश्यक असते. संशोधनाच्या समस्येचे निर्धारण केल्यानंतर या समस्येच्या संदर्भात काही अनुमान किंवा संभाव्य उत्तरे काढली जातात. या संभाव्य उत्तरामुळे संशोधनकर्ता आपले लक्ष काही निश्चित व आवश्यक तथ्यांवरच केंद्रीत करतो. त्यामुळे संशोधनाला एक निश्चित दिशा प्राप्त होते. या संभाव्य उत्तरे आणि अनुमानासद गृहितकृत्ते किंवा उपकल्पना असे म्हणतात.

गृहीतकृत्ये किंवा उपकल्पनेची व्याख्या :-

१) **पी.व्ही.यंग :-** "तथ्यांच्या विषयाबाबत सामान्य ज्ञानाच्या आधारावर एक वैज्ञानिक प्रयत्न व चुकभूलाची किंवा परिक्षणाद्वारा चुक सुधारण्याच्या पध्दतीद्वारा त्या विशिष्ट घटकांना निवडतो की, जे अध्ययन समस्येवर प्रकाश टाकू शकतील, काल्पनिक विचार किंवा धुर्त कल्पनांद्वारे तो तथ्यांच्या विभिन्न वर्गामध्ये कारणात्मक संबंध प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न करतो. ही सुक्ष्म कल्पना, तात्पुरता मध्यवर्ती महत्वपुर्ण विचार, जो फलयुक्त संशोधनाचा एक आधार बनतो, त्या कार्यवाहक विचाराला गृहीतकृत्ये असे म्हणतात."

२) **गुडे आणि हॅट :-** " गृहीतकृत्ये म्हणजे असे विधान आहे की, ज्याची सप्रमाणता ठरविण्यासाठी परिक्षण केले जाते आणि ते पुढील संशोधनासाठी उपयुक्त असते."

३) **ई.एस.बोगार्डस् :-** "परिक्षण केल्या जाणाऱ्या विधानास गृहीतकृत्ये असे म्हणतात."

संशोधनात्मक गृहीतकृत्ये :-

"चंडिकापुर येथील अनुसुचीत जमातीतील (पारधी) महीलांमध्ये मानवाधिकार जागृती." या संशोधन प्रबंधाकरिता संशोधन कर्त्याद्वारा ज्या उपकल्पनांचा उपयोग केला आहे, त्या खालीलप्रमाणे आहेत-

१) अनुसुचित जमातीतील महिलांमध्ये मानवाधिकार विषयी कोणतीही माहीती नाही.

२) अनुसुचित जमातीतील महिलांमध्ये शिक्षणांचे प्रमाण अत्यंत अल्प आहे.

३) मानवाधिकार संबंधी जागृती करिता त्या जमातीतील सामाजिक, आर्थिक , आणि राजकीय कारक उत्तरदायी असतात.

वरिल गृहीतकृत्यांच्या आधारावर संशोधकांनी आपले संशोधन कार्य सुरवात केले व पूर्णत्वास नेले. या गृहीतकृत्यांची संपुर्ण माहीती संकलीत करण्याचे कार्य संशोधन कर्त्यांनी केले.

Scanned with CamSca

४) अध्ययनाची मर्यादा :-

उपरोक्त संशोधन हे अनुसुचित जमातीतील महिला विशेषत: फक्त चंडिकापुर येथील अनुसुचित जमातीतील महिला (पारधी महिला) संदर्भात मानवाधिकार जागृती हा संशोधनाचा विषय निश्चित करण्यात आला. आणि त्या आधारावरच "चंडिकापूर येथील अनुसुचीत जमातीतील (पारधी) महीलांमध्ये मानवाधिकार जागृती." हा विषय अध्ययनाकरिता घेण्यात आला.

संशोधनाचा विषय हा चंडिकापूर या गावाकरिता मर्यादीत असल्यामुळे यामध्ये फक्त चंडिकापुर येथील अनुसुचित जमातीतील (पारधी) महिलांचाच अध्ययनामध्ये समावेश करण्यात आला आहे. त्यामुळे उपरोक्त संशोधनाला चंडिकापूर हे गांव अध्ययनाचे क्षेत्र आहे. व या व्यतिरिक्त कोठेही हे संशोधने होत नाही. म्हणून अध्ययनाची मर्यादा या संशोधनाला आली आहे. आणि फक्त चंडिकापूर हेच गांव अध्ययनाचे क्षेत्र आहे.

Scanned with CamSca

१) संशोधन संरचना :-

अ) अनुसुची ची व्याख्या :-

१) बोगार्डस :- "अनुसुची ही अशी तथ्ये प्राप्त करणाऱ्या औपचारिक पध्दतीचे प्रतिनिधित्व करते की, जे वस्तुनिष्ठ स्वरुपात आणि सहजतेने ओळखण्यासारखे आहेत. संशोधनकर्ता स्वतः अनुसुची भरतो."

२) लुण्डबर्ग :- "अनुसुची एकावेळी एक तत्व वेगळे करते आणि अशाप्रकारे आपल्या निरिक्षणात सखोलता आणण्याची एक पध्दती आहे."

ब) अनुसुचीचे प्रकार :-

१) निरिक्षण अनुसुची
२) मुलाखत अनुसुची
३) मुल्यांकन व अनुसुची
४) संस्था सर्वेक्षण अनुसुची
५) प्रलेखीय अनुसुची

संशोधन कर्त्याद्वारा या संशोधन कार्यामध्ये "मुलाखत अनुसुचीचा" प्रयोग केला गेला आहे.

❖ मुलाखत अनुसुची :-

मुलाखत तंत्रामध्ये मुलाखत अनुसुचीचा उपयोग केला जातो. मुलाखत व्यवस्थित व क्रमबध्द रुपात संचालीत व्हावी म्हणून या प्रकारची अनुसुची वापरली जाते. सहाय्यक माहीतीची प्राप्ती करण्याकरिता आणि संकलीत माहितीच्या संकलनाकरिता ही अनुसुची विशेष उपयुक्त आहे. प्रत्यक्ष उत्तरदात्यांना भेटून संबंधीत प्रश्नांची उत्तरे मिळविणे हा या अनुसुचिचा प्रमुख उद्देश असतो. मुलाखतीच्या दरम्यान उत्तरदात्यांकडून वर्णनात्मक माहिती संकलित न करता वर्गीकरण व सारणीकरिता उपयुक्त माहिती संकलन करण्यासाठी या अनुसुचीचा विशेष लाभ होतो.

Scanned with CamSca

२) अध्ययनाचे क्षेत्र :-

अमरावती जिल्ह्यातील, दर्यापूर तालुक्यातील ग्राम चंडिकापूरची निवड अध्ययनाकरिता संशोधन कर्त्याद्वारा केल्या गेले आहे. चंडिकापूर गांव हे जवळपास ३००० लोकसंख्येचे गाव आहे. या गावामध्ये प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षणाची पूर्णपणे व्यवस्था आहे. या गावामध्ये तीन भाग आहेत मुळचे गांव, पुनर्वसन आणि पारधी बेडा, अशा तिन भागात विभागलेले हे गांव आहे. या गावामध्ये वैदयकिय सेवा, औषधी दुकाने, मार्केट हया सर्व सुविधांबरोबरच "बँक ऑफ महाराष्ट्र" आहे.

३) संशोधन पध्दती :-

संशोधकांनी आपल्या अध्ययनाकरिता चंडिकापूर गावाची निवड केली आहे. या गावामध्ये तिन भाग आहेत. मुळचे गांव, पुनर्वसन, आणि पारधी बेडा यापैकी संशोधकांनी आपल्या अध्ययनाकरिता पारधी बेडयातील महिलांची विवाहीत व अविवाहीत निवड केली आहे. आणि मुलाखत अनुसुचीद्वारा या महिलांकडून माहिती प्राप्त केली आहे.

"समग्रातील एकुन एककांपैकी काही प्रतिनिधी एककांची निवड करणे म्हणजे नमुना निवड होय" पुढील व्याख्यांवरुन नमुना निवड पध्दती स्पष्ट केली जाऊ शकते.

१) गुडे आणि हॅट :- "नमुना त्यातील नावाप्रमाणेच एक विस्तृत समुहाचा प्रतिनिधी आहे."

२) फ्रांक यादन :- "नमुना शब्दाचा उपयोग केवळ कोणत्याही समग्राच्या एककारा किंवा एका भागाकरिता केला पाहीजे. ज्या भागास या विश्वासाने निवडलेले असते की, तो समग्राचे प्रतिनिधीत्व करिल."

३) बोगार्डस् :- "एका पुर्वनिर्धारित योजनेनुसार एककांच्या एका समुहामधून एक निश्चित प्रतिशत निवडणे म्हणजे नमुना निवड होय."

Scanned with CamSca

युनिट-३

१) मानवाधिकार :-

अधिकांश लोकं मानवाधिकार आणि मानवाधिकार आयोगाराम्बन्धी अज्ञानी आहेत. वास्तविक मानवाधिकार काय आहे? याचे काय महत्त्व आहे? का मानवाधिकारावर एवढे वजन दिल्या जाते ? हे जाणुन घेणे उचित होईल.

❖ अर्थ :-

मानवाधिकाराला कोठेही परिभाषीत नाही केले गेले. मानवाधिकाराचा अर्थ त्या अधिकारांसोबत जोडल्या जातो जे मानवजातीच्या विकासाकरिता मुलभूत आहेत. तथा मानविय गरिमाच्या पोषणाकरिता आवश्यक आहे. मानवअधिकार मानवाच्या विशेष अस्तित्वाच्या कारणानेच त्यांच्याशी संबंधीत आहेत. यामुळेच हे जन्मतःच प्राप्त होतात, आणि यांच्या प्राप्तीमध्ये जाती, लिंग, धर्म, भाषा, रंग तथा राष्ट्रीयता बाधक होत नाही. मानव अधिकारांना मुलाधिकार, आधारभूत अधिकार, अन्तर्निहीत अधिकार तथा नैसर्गिक अधिकारही म्हटल्या जाते.

मानवाधिकार असे अधिकार आहेत, जे प्रत्येक मानवाला जन्मतः प्राप्त होतात आणि हे अधिकार मानवाच्या जीवनाचे अभिन्न अंग बनतात. हे अधिकार मानव जीवन आणि विकास याकरिता आधारभूत आहेत. अशा अधिकारांच्या उपयोगाकरिता उचित सामाजिक परिस्थिती.

तथ्य संकलन पध्दती :-

सामाजिक संशोधनात तथ्य संकलन ही एक महत्वाची पायरी आहे. कारण तथ्य संकलनाच्या अभावी संशोधन समस्येविषयीची माहिती गोळा करता येत नाही व त्यामुळे संशोधनाचे निष्कर्ष काढता येत नाही. म्हणजे संशोधन उपयोगी करण्यासाठी तथ्य व तथ्य संकलन विशेष महत्वाचे ठरते.

❖ व्याख्या :-

१. "तथ्य म्हणजे अशी घटना की जीचे अवलोकन व मापन हया बाबतीत सर्वांचे सहमत होते."

२. **गुडे आणि हँट :-** "तथ्य म्हणजे एक अनुभवसिध्द सत्यापनिय अवलोकन होय."

❖ **तथ्य संकलनाच्या दोन पध्दती आहेत :-**

१. **प्राथमिक स्त्रोत :-** निरिक्षण, मुलाखत, अनुसुची, प्रश्नावली

२. **दुय्यम स्त्रोत :-** प्रकाशित, अप्रकाशीत कागदपत्रे, दैनंदिनी

Scanned with CamSca

❖ तथ्य विश्लेषण :-

समाजशास्त्रीय संशोधन प्रक्रियेतील एक महत्वाची पायरी विना प्रक्रिया म्हणजे तथ्यांचे विश्लेषण होय. अध्ययनाचे निष्कर्ष तथ्यांच्या विश्लेषण व निर्वचनाशिवाय निघु शकत नाही. म्हणुन सामाजिक संशोधनात तथ्यांचे विश्लेषण व निर्वचन ह्या प्रक्रियेत विशेष महत्व आहे. हे सर्व प्रकारच्या संशोधनाचे एक अविभाज्य अंग आहे.

❖ मास्टर चार्ट :-

सांकेतीकरणाची पायरी म्हणजे मास्टर चार्ट होय. मुलाखत अनुसुचीगतिल उत्तरदात्यांनी दिलेल्या उत्तराला देण्यात आलेल्या संकेताचा आधारावरुन मास्टर चार्टची निर्मिती करण्यात आली.

❖ सारणीयन :-

संशोधकाने संबंधीत समस्येच्या क्षेत्रात जावून संकलीत केलेल्या तथ्यांना सुव्यवस्थित व सरळ स्वरुपात प्रस्तुत करणे आवश्यक असते कारण याशिवाय तथ्यांची वर्गवारी ठरविता येत नाही. तेव्हा तथ्यांना सरळ व सुव्यवस्थीत स्वरुपात प्रस्तुत करणे म्हणजे सारणीयन होय. असणे अनिवार्य आहे. हे अधिकार मानवाच्या मुलभूत भौतिक गरजांची पूर्ती करतात. या अधिकारांना प्रत्येक राज्याने आपल्या संविधानामध्ये संम्मिलित करुन घेतले पाहीजे.

❖ "मानवाधिकार आणि भारताचे संविधान" :-

भारत प्राचीन काळापासुनच मानवता आणि मानवाधिकारांचा संरक्षक राहीला आहे. भारतामध्ये मानवाधिकार हनन ब्रिटीशांच्या आगमना अगोदर पासुनच प्रारम्भ झाले आहे. परंतु इंग्रजांच्या गेल्यानंतर भारतामध्ये मानवाधिकाराप्रति आदरयुक्त सन्मान व्यक्त केला गेला. ज्याचे सर्वात मोठे प्रमाण "भारताचे संविधान " आहे.

भारताच्या संविधानामध्ये सर्व व्यक्तिंना, धर्म, मुलवंश, जाती, लिंग, रंग आणि वर्ग असुनही समान मानल्या गेले आहे, आणि सर्व व्यक्तिंना राजनैतिक, सिविल, आर्थिक, सामाजिक, आणि सांस्कृतिक अधिकार प्रदान केल्या गेले आहेत. या अधिकारांना संविधानाच्या भाग-३ मध्ये मुलाधिकार शिर्षकाच्या अंतर्गत ठेवले आहे. ज्याचे उल्लंघन कोणीही करु शकत नाही. या अधिकारांचे उल्लंघन करणाऱ्यांवर न्यायालयीन कार्यवाही केली जाते आणि अधिकारांना परत घेतल्या जाते. येथपर्यंत की संसदही संविधानामध्ये संशोधन करुन या अधिकारांचे अधिहरण नाही करु शकत. आपल्या

Scanned with CamSca

संविधानामध्ये अनुच्छेद :- १४, १५ (१), १६(१), १९(१) (क)] १९(२) (ख), २०, २१, २५ असे आहेत ज्यामध्ये मानवाधिकाराच्या संदर्भात उल्लेख आहेत.

मानवाधिकारांच्या संदर्भात ज्या प्रश्नांवर संयुक्त राष्ट्र घोषणा-पत्र आणि प्रस्तावाचा स्विकार केला गेला आहे. आणि विश्व जनमताची निर्मिती केली पाहीजे ते याप्रमाणे आहेत-

१) स्त्रियांचे अधिकार

२) बालकांचे अधिकार

३) आत्मनिर्णयाचे अधिकार

४) विकासाचा अधिकार

५) प्रत्येक प्रकारची धार्मिक असहिष्णुता समाप्त करण्याचा अधिकार

६) तकनिकी आणि प्राविधिक विकास संबंधी मानवाधिकार

७) प्रवासी कामगारांच्या सुरक्षेचे अधिकार

८) अन्याय आणि अन्य प्रकारच्या अमानवीय व्यवहारांपासुन सुरक्षा

९) अल्पसंख्यांकांच्या सुरक्षेचा अधिकार

१०) मुळ नागरिकांप्रती भेदभाव दूर करण्याचा अधिकार

२) अनुसुचित जमातीतील महिला :-

अनुसुचित जमातीतील महिलांप्रती शैक्षणिक दृष्टया विचार करता असा निष्कर्ष निघता की या महिलांमध्ये निरक्षतेचे प्रमाण सर्वात जास्त म्हणजे ९३ ते ९४ % आहे. परंतू आजच्या काळामध्ये अनुसुचित जमातीच्या लोकांच्या शिक्षणावर सरकारचे विशेष लक्ष आहे. त्याकरिता गावोगावी शालेय शिक्षणाची व्यवस्था सरकारने केली आहे. म्हणुन आजच्या परिस्थितीत म्हणजे २००५ नंतरच्या काळात या महिलांमध्ये शिक्षणाचे प्रमाण थोडया फार प्रमाणात वाढलेले दिसून येते.

अनुसुचित जमातीतील महिला बहूतांश राजकिय आणि आर्थिक दृष्टया पिछाडलेल्या आहेत. व्यावहारिक ज्ञान त्यांना नाही. त्यामुळे कोणी आपली फसवणूक करते काय? कि, कोणी आपला फायदा घेते काय या विषयी या महिला पुर्णतः अनभिज्ञ आहेत. या महिलांमध्ये धार्मिक दृष्टया भावना प्रबळ असल्याचे जाणवते. या महिलांना सामाजिक, शैक्षणिक, सांस्कृतिक, राजकिय, आर्थिक, धार्मिक सुविधा प्राप्त व्हाव्यात व ह्या महिल्यांमध्ये सुध्दा सभ्य समाजातील महिलांप्रमाणे काही प्रमाणात जागरुकता यावी. यासाठी सरकार वेळोवेळी प्रयत्नरत आहे.

Scanned with CamSca

चंडिकापूर येथील अनुसुचित जमातीतील महिलांमध्ये शिक्षणाचे प्रमाण कमी आहे म्हणजेच अत्यल्प आहे. परंतू आज शिक्षणाचा प्रसार गावोगावी झाल्याकारणाने या गावातील अनुसुचित जमातीतील आणि अविवाहीत मुलींना शिक्षणाची उचित संधी मिळाली आणि त्या शैक्षणिक दृष्टया काही प्रमाणात विकासनशिल आहेत. राजकिय, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक या क्षेत्रामध्ये या महिलांना फार मोलाचा वाटा मिळत नाही, कारण पुर्णतः गावकऱ्यांच्या भरवश्यावर जीवन जगणारे हवा (पारधी) महिला, कोठे शिळे अन्न मागुन खाणे, लोकांच्या घरी भांडे धासुन पोट भरने, लग्न आणि अन्य कार्यप्रसंगी खरकटे भांडे उचलने व मिळेल ते शिळे अन्न खाने ही या महिलांची दैनंदिनी आहे. या महिलांना स्वतः कसे जगावे याचेच ज्ञान नाही तर मानवाधिकार तर यांच्यापासून कोसो दूर आहे. खऱ्या अर्थाने या अनुसुचित जमातीतील महिलांचा विकास होण्याच्या दृष्टीने या महिलांना मानवाधिकाराची जाणीव जागृती होणे आवश्यक आहे. मुलतः हाच विचार लक्षात घेवून अनुसचित जमातातील महिलांमध्ये मानवाधिकार जागृती, ग्राम चंडिकापूर या विषयाच्या अध्ययनाला विद्यार्थ्यांनी प्रतिसाद दिला.

Scanned with CamSca

युनिट-४

१. उत्तरदात्यांची पृष्ठभुमी :-

उत्तरदात्यांनी दिलेल्या उत्तरांना सारणी नुसार प्रस्तुत केले आहे.

सारणी क्रं. १

उत्तरदात्यांची शिक्षण दर्शक सारणी

अ.क्रं.	शिक्षण	एकुण संख्या	शेकडा प्रमाण
१.	अशिक्षित	१३	६५%
२.	प्राथमिक	०४	२०%
३.	माध्यमिक	०३	१५%
४.	उच्च माध्यमिक	-	-
५.	पदविधर	-	-
	एकुण	२०	१००%

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण २० उत्तरदात्यांपैकी ६५% उत्तरदाते अशिक्षित, २० % उत्तरदाते प्राथमिक शिक्षित आणि १५% उत्तरदाते माध्यमिक शिक्षित आहेत. या उत्तरदात्यांमध्ये उच्च माध्यमिक व पदविधर कोणीच नाही.

Scanned with CamSca

सारणी क्र.२

उत्तरदात्यांची वैवाहीक स्थिती दर्शविणारी सारणी

अ.क्रं.	वैवाहीक स्थिती	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१.	अविवाहीत	०४	२०%
२.	विवाहीत	१६	८०%
३.	विधवा	-	-
	एकुण	२०	१००%

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण उत्तरदात्यांपैकी २० % उत्तरदाते अविवाहीत आहेत, आणि ८० % उत्तरदाते विवाहीत आहेत, विधवांमध्ये कोणीही नाही.

सारणी क्र.३

उत्तरदात्यांच्या कुटुंबाचा प्रकार दर्शविणारी सारणी

अ.क्रं.	कुटुंबाचा प्रकार	एकुण संख्या	शेकडा प्रमाण
१.	संयुक्त	१८	९०%
२.	विभक्त	०२	१०%
	एकुण	२०	१००%

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, ९० % उत्तरदाते संयुक्त कुटुंबात राहतात आणि १० % उत्तरदाते विभक्त कुटुंबात राहतात.

Scanned with CamSca

सारणी क्रं.४

उत्तरदात्यांची शिक्षणानुसार मानवाधिकार विषयी माहीती दर्शक सारणी

अ.क्रं.	शिक्षण	एकुण संख्या	मानवाधिकार विषयी माहीती होय/नाही	शेकडा प्रमाण
१.	अशिक्षित	१३	नाही	६५%
२.	प्राथमिक	०४	नाही	२०%
३.	माध्यमिक	०३	नाही	१५%
	एकुण	२०	-	१००%

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण उत्तरदात्यांपैकी ६५% अशिक्षित उत्तरदात्यांना, २०% प्राथमिक शिक्षित आणि १५% माध्यमिक शिक्षित उत्तरदात्यांना मानवाधिकार विषयी कोणतीही माहीती नाही.

सारणी क्रं.५

उत्तरदात्यांची कौटूंबीक दृष्टया मानवाधिकार माहिती दर्शक सारणी

अ.क्रं.	कुटुंबाचा प्रकार	एकुण संख्या	मानवाधिकार विषयी माहीती होय/नाही	शेकडा प्रमाण
१.	संयुक्त	१८	नाही	९०%
२.	विभक्त	०२	नाही	१०%
	एकुण	२०	-	१००%

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण उत्तरदात्यांपैकी ९०% संयुक्त कुटुंबात राहणारे १०% विभक्त कुटुंबात राहणारे कोणालाही कौटुंबीक दृष्टया मानवाधिकार विषयी माहीती नाही.

Scanned with CamSca

सारणी क्रं.६

उत्तरदात्यांचा शिक्षणानुसार राजकिय दृष्टया मानवाधिकार विषयी माहिती दर्शक सारणी

अ.क्रं.	शिक्षण	एकुण संख्या	मानवाधिकार विषयी माहीती होय/नाही	शेकडा प्रमाण
१.	अशिक्षित	१३	नाही	६५%
२.	प्राथमिक	०४	नाही	२०%
३.	माध्यमिक	०३	नाही	१५%
	एकुण	२०	-	१००%

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण उत्तरदात्यांपैकी ६५% अशिक्षित, २०% प्राथमिक शिक्षित, १५% माध्यमिक शिक्षित उत्तरदात्यांना कोणालाही राजकीयदृष्टया मानवाधिकाराची माहीती नाही.

सारणी क्रं.७

उत्तरदात्यांची वैवाहीक स्थितीनुसार अन्यायाविरुध्द मानवाधिकार विषयी माहीती दर्शक सारणी

अ.क्रं.	वैवाहीक स्थिती	एकुण संख्या	मानवाधिकार विषयी माहीती होय/नाही	शेकडा प्रमाण
१.	विवाहीत	१६	नाही	८०%
२.	अविवाहीत	०४	नाही	२०%
	एकुण	२०	-	१००%

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण उत्तरदात्यांपैकी ८०% विवाहीत, २०% अविवाहीत अशाप्रकारे १०० % उत्तरदात्यांना कोणालाही अन्यायविरुध्द मानवाधिकाराची माहीती नाही.

Scanned with CamSca

सारणी क्र. ८

उत्तरदात्यांची शिक्षणानुसार वडिलोपार्जीत संपत्तीच्या अधिकारविषयी माहीती दर्शक सारणी

अ.क्र.	शिक्षण	एकुण संख्या	संपत्ती अधिकारी माहीती होय/नाही	शेकडा प्रमाण
१.	अशिक्षित	१३	नाही	६५%
२.	प्राथमिक	०४	नाही	२०%
३.	माध्यमिक	०३	नाही	१५%
	एकुण	२०	-	१००%

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण उत्तरदात्यांपैकी ६५% अशिक्षित, २०% प्राथमिक शिक्षित १५% माध्यमिक शिक्षित अशा १००% उत्तरदात्यांना वडिलोपार्जीत संपत्तीच्या अधिकाराविषयी माहीती नाही.

सारणी क्र.९

उत्तरदात्यांमध्ये सामाजिक व सांस्कृतिक दृष्टया अधिकाराची शिक्षणानुसार माहीती दर्शक सारणी

अ.क्र.	शिक्षण	एकुण संख्या	मानवाधिकार विषयी माहीती होय/नाही	शेकडा प्रमाण
१.	अशिक्षित	१३	नाही	६५%
२.	प्राथमिक	०४	नाही	२०%
३.	माध्यमिक	०३	नाही	१५%
	एकुण	२०	-	१००%

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण उत्तरदात्यांपैकी ६५% अशिक्षित, २०% प्राथमिक शिक्षित, १५% माध्यमिक शिक्षित अशा १०० % उत्तरदात्यांना कोणत्याही सामाजिक व सांस्कृतिक दृष्टया मानवाधिकाराची माहीती नाही.

Scanned with CamSca

सारणी क्रं. १०

उत्तरदात्यांची कौटूंबीक माहीतीनुसार आर्थिक दृष्टया मानवाधिकाराची माहीती दर्शक सारणी

अ.क्रं.	कौटूंबीक स्थिती	एकुण संख्या	मानवाधिकार विषयी माहीती होय/नाही	शेकडा प्रमाण
१.	संयुक्त	१८	नाही	९०%
२.	विभक्त	०२	नाही	१०%
	एकुण	२०	-	१००%

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण उत्तरदात्यांपैकी ९०% संयुक्त कुटूंबात राहणारे उत्तरदाते आणि १०% विभक्त कुटूंबात राहणारे उत्तरदाते अशा एकुण १००% उत्तरदात्यांना कोणालाही आर्थिक दृष्टया मानवाधिकार विषयी माहीती नाही.

सारणी क्रं. ११

उत्तरदाते कृषी मजुरीशिवाय अन्य कामे करतात किंवा नाही दर्शविणारी सारणी

अ.क्रं.	विवरण	एकुण संख्या	शेकडा प्रमाण
१.	होय	२०	१००%
२.	नाही	-	-
	एकुण	२०	१००%

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण उत्तरदात्यांपैकी १००% उत्तरदाते कृषी मजुरीशिवाय सर्व अन्य कामेच करतात.

Scanned with CamSca

सारणी क्रं. १२

उत्तरदात्यांचे कुटूंबाचे वार्षिक उत्पन्न दर्शविणारी सारणी

अ.क्रं.	वार्षिक उत्पन्न	एकुण संख्या	शेकडा प्रमाण
१.	५०००	१४	७०%
२.	५००० ते १००००	०६	३०%
३.	१०००० ते १५०००	-	-
	एकुण	२०	१००%

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, एकुण उत्तरदात्यांपैकी ७०% उत्तरदात्यांच्या कुटूंबाचे वार्षिक उत्पन्न ५०००/- आहे. व ३० % उत्तरदात्यांच्या कुटूंबाचे वार्षिक उत्पन्न ५००० ते १००००/- आहे.

Scanned with CamSca

उत्तरदात्यांची पृष्ठभूमी

१. एकुण उत्तरदात्यांपैकी ०७ उत्तरदात्या महिला प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षीत आहेत.

२. एकुण उत्तरदात्यांपैकी १६ उत्तरदात्या महिला विवाहीत आहेत व ०४ अविवाहीत आहेत.

३. सर्वात महत्वपूर्ण गोष्ट म्हणजे आजच्या २१ व्या शतकातही उत्तरदात्या महिलांपैकी ९०% महिला संयुक्त कुटूंबात राहतात.

४. उत्तरदात्या महिलांमध्ये अशिक्षित महिलांचेच प्रमाण जास्त आहे व प्राथमिक आणि माध्यमिक शिक्षित महिलांचे प्रमाण कमी आहे. उच्च माध्यमिक आणि पदविधर कोणीच नाही.

५. उत्तरदात्या महिलांमध्ये (शिक्षित व अशिक्षित) मानवाधिकाराविषयी कोणत्याही प्रकारची माहीती नाही. मुळात मानवाचा अधिकार काय आहे. हेच त्यांना माहीती नाही.

६. उत्तरदात्या महिलांमध्ये सर्वच महिला कृषी मजुरीशिवाय कामे करतात. यामध्ये लोकांच्या घरी धुनी, भांडी करणे, लग्न समारोहप्रसंगी खरखटे उचलने, झाडणे व तुटपूंज्या मजुरीसोबतच जे काही शिळपातं मिळेल ते घरी घेऊन जाणे आणि आपल्या कुटुंबाचे भरण पोषणामध्ये सहकार्य करणे.

Scanned with CamSca

उत्तरदात्यांमध्ये मानवाधिकार जागृती

संपुर्ण अध्ययनावरुन असे निदर्शनास आले की, अनुसुचित जमातीतील (पारधी) महिला, (ग्राम-मंडिकापूर) जास्तीत जास्त अशिक्षित आहेत त्यांच्यामध्ये शिक्षणाचे अति अल्प प्रमाण आहे. आणि त्यांचा महत्वाचा व्यवसाय म्हणजे दुसऱ्यांच्या घरच्या धुनी धुने व भांडी घासने, लग्न व अन्य समारोहप्रसंगी झाडणे, आणि खरखटे उचलने, सामाजिक बाबतीत ह्या महिला फारच पिछाडलेल्या आहेत. स्वजागरुकता या महिलामध्ये नाहीच. त्यामुळे केवळ राजकिय स्वार्थ यांच्याकडून मतदानाच्या स्वरुपात साधून घेतल्या जातो परंतु कोणत्याही प्रकारची मदत यांना दिली जात नाही.

मंडिकापूर येथील अनुसुचित जमातीतील (पारधी) महिलांमध्ये मानवाधिकाराविषयी वैयक्तिक, सामाजिक, राजकिय, धार्मिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, शैक्षणिक कोणत्याच बाबतीत जागरुकता नाही.

गृहीकृत्यांची पडताळणी :-

उपरोक्त अध्ययनावरुन ज्या गृहीतकृत्यांच्या आधारावर हे अध्ययन कार्य सुरवात झाले ते कार्य पूर्णत्वास गेल्यानंतर या गृहीतकृत्याची पडताळणी करने अनिवार्य आहे.

गृहीतकृत्याची पडताळणी :-

१. अनुसुचित जमातीतील महिलांमध्ये मानवाधिकारा विषयी कोणत्याही प्रकारची माहिती नाही.
२. अनुसुचीत जमातीतील महिलांमध्ये शिक्षणाचे अति अल्प प्रमाण आहे. अशिक्षित जास्त आहेत.
३. मानवाधिकार संबंधी जागृती करिता त्या जमातीतील सामाजिक, आर्थिक आणि राजकिय कारक उत्तरदायी आहेत.

ही सर्व गृहीकृत्ये सत्यतेवर आधारीत आली आहेत.

Scanned with CamSca

युनिट -५

निष्कर्ष :-

उपरोक्त चंद्रिकापुर येथील अनुसुचीत जमातीतील (पारधी) महिलांमध्ये मानवाधिकार जागृती या विषयावर अध्ययन आणि संशोधनावरुन पुढील निष्कर्ष स्पष्ट होता-

१. चंद्रिकापूर येथील अनुसुचित जमातीतील (पारधी) महिलांमध्ये मानवाधिकार जागृती कोणत्याही प्रकारची नाही.

२. या महिलांमध्ये शिक्षणाचे प्रमाण अतिअल्प आहे.

३. या महिलांना रोजगारासंबंधी कोणत्याही प्रकारची जाणीव नाही.

४. राजकीय दृष्टया त्यांना मिळणाऱ्या सुविधांपासुनही ह्या महिला कोसो दूर आहेत.

Scanned with CamSca

उपाय :-

१. चंडिकापूर येथील अनुसुचित जमातीतील महिलांमध्ये मानवाधिकार विषयी जागृती होण्याकरिता या विषयातील तज्ञ महिलांचे वेळोवेळी कार्यशाळा घेऊन मार्गदर्शन करणे.

२. या महिलांना त्यांच्या भाषेत समजेल अशा पध्दतीने त्यांच्या अधिकारांविषयी विविध लोककलांच्या ,पथनाट्यांच्या माध्यमातून जागृती करणे.

३. या महिलांमध्ये शिक्षणासंबंधी महत्व वाढवून शिक्षणाच्या फायद्याविषयी त्यांना जाणीव करुन देणे.

४. वर्षभरात कमितकमी तिन ते चार वेळा वेगवेगळे कार्यक्रम घेवुन या महिलांना शिक्षण आणि मानवाधिकार विषयी जागृत करणे.

Scanned with CamSca

परिशिष्ट :-

१. संदर्भ ग्रंथ सुची

१. मानवाधिकार एवं महिलाये - राजबाला सिंह
२. मानवाधिकार एवं सामाजिक न्याय - मानचंद खंडेला
३. सामाजिक संशोधन पध्दतीशास्त्र व तंत्रे - डॉ. प्रदिप आगलावे
४. भारतीय सामाजिक संरचना व सामाजिक समस्या - रा.ज. लोटे
५. आदिवासी समाजाचे समाजशास्त्र - डॉ. प्रदिप आगलावे

Scanned with CamSca

मुलाखत- अनुसुची

विषय :- चंडिकापूर येथील अनुसुचित जमातीतील (पारधी) महिलांमध्ये मानवाधिकार जागृती :

अ. उत्तरदात्याची वैयक्तिक माहीती :-

१. नांव : ________________

२. पत्ता : ________________

३. शिक्षण : ________________

४. वय : ________________

५. व्यवसाय : ________________

६. वार्षिक उत्पन्न : ________________

७. विवाहीत/अविवाहीत : ________________

८. विवाहीत असल्यास :

८.१पतिचा व्यवसाय : ________________

८.२ मुले किती : ________________

८.३ मुलांचे शिक्षण : ________________

ब. विवाहीत महिलांमध्ये मानवाधिकार जागृती :

१. तुम्ही मानवी अधिकाराचे नांव ऐकले आहे काय? होय/नाही

२. तुम्हाला मानवाधिकार विषयी माहीती आहे काय? होय/नाही

३. तुम्हाला कौटूंबीक दृष्टया मानवाधिकाराची माहीती आहे काय? होय/नाही

४. तुम्हाला तुमच्या कुटूंबाकडून किंवा पतिकडून कोणत्याही प्रकारच्या अधिकाराची माहिती मिळाली काय? होय/नाही

५. तुम्हाला राजकिय क्षेत्रात तुमचे अधिकार माहीत आहेत काय? होय/नाही

६. तुम्हाला आर्थिक दृष्टया अधिकाराची माहिती आहे काय? होय/नाही

७. तुम्हाला शैक्षणिक दृष्टया अधिकाराची माहीती आहे काय? होय/नाही

८. तुम्हाला अन्यायाविरुध्द अधिकाराची माहीती आहे काय? होय/नाही

९. तुम्हाला वडिलोपार्जीत संपत्तीच्या अधिकाराची माहीती आहे काय? होय/नाही

१०. तुम्हाला सामाजिक व सांस्कृतिक दृष्टया अधिकाराची माहीती आहे काय? होय/नाही

Scanned with CamSca

क. अविवाहीत मुलींमध्ये मानवाधिकार जागृती :-

१. तुम्हाला शैक्षणिक दृष्टया अधिकाराची माहीती आहे काय? होय/नाही

२. तुम्हाला कौटुंबीक दृष्टया अधिकाराची माहिती आहे काय? होय/नाही

३. तुम्हाला मानवाधिकार विषयी माहीती आहे काय? होय/नाही

४. महिलांकरिता असलेल्या कायद्याची तुम्हाला माहीती आहे काय? होय/नाही

५. तुम्हाला तुमच्या शाळेतून महिलांविषयी असणाऱ्या अधिकाराची माहिती मिळते काय? होय/नाही

६. तुम्हाला राजकिय क्षेत्रात तुमच्या अधिकारांविषयी माहीती आहे काय? होय/नाही

७. तुम्हाला आर्थिक दृष्टया अधिकराची माहीती आहे काय? होय/नाही

८. तुम्हाला अन्यायाविरुध्द अधिकाराची माहीती आहे काय? होय/नाही

९. तुम्हाला वडिलोपार्जीत संपत्तीच्या अधिकाराची माहीती आहे काय? होय/नाही

१०. तुम्हला सामाजिक व सांस्कृतिक दृष्टया अधिकराची माहीती आहे काय? होय/नाही

RMD

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with CamSca

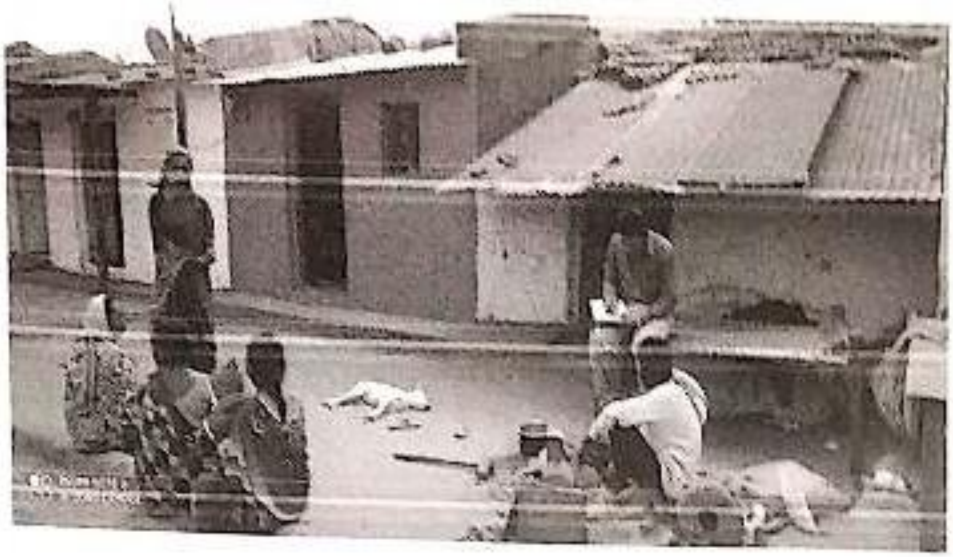

Scanned with CamSca

Scanned with CamSca

Scanned with CamSca

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with CamSca

Shri. Dadasaheb Gawai Charitable Trust (Regd. No E- 275 Amt) Amravati
NAAC Accredited with 'B' Grade
RAMKRUSHNA MAHAVIDYALAYA, DARAPUR
TQ. DARYAPUR, DIST. AMRAVATI - 444802 (MAHARASHTRA)
Ph : (07224) 275231, Fax : (07224) 275231, (07224) 2333349 - 91 9767698763(Pri)
- President -
Mrs. Kirti R. Arjun
- Principal-
Dr. Mallu Padwal
Website :- www. rmvdar.com
E- mail :-rmvdar@gmail.com

Project Completion Certificate

This is certify that Dr. Sandeep Mahadeorao Hadole, Assist. Prof. in Sociology, He has Completed Student Research Project on **"Awareness of Human Rights Among the Women of Scheduled Tribe (Pardhi) in Chandikapur"** in the Period of 2020-2021 to 2023-2024

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with CamSca

RAMKRUSHNA MAHAVIDYALAYA DARAPUR

2022-2023

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

STUDENT RESEARCH PROJECT

"Awareness of Human Rights Among the Women of Scheduled Tribe (Pardhi) in Chandikapur"

STUDENT LIST

Sr.No.	Name of the Student	Class
1	Sandeep Ravindra Athawale	B.A. III
2	Rohan Sudhakar Kalaskar	B.A. III
3	Aniket Dilip Indurkar	B.A. III
4	Sanket Ravindra Burghate	B.A. III
5	Satyapal Subhashrao Khandare	B.A. III
6	Ku. Nikita Ashok Mendhe	B.A. III
7	Ku. Sneha Gajanan Kevate	B.A. III
8	Karan Kisan Khadse	B.A. III
9	Amol Pramodrao Telgote	B.A. III
10	Pratik Vinayak Nawathale	B.A. III
11	Ku. Gouri Vitthal Ghurade	B.A. III
12	Ku. Pragati Pramod Jamodkar	B.A. III
13	Ku. Vaishanavi Vilas Chahakar	B.A. III
14	Amol Babarao Umale	B.A. III
15	Rajesh Ganesh Burghate	B.A. III

16	Ku. Radhika Ganesh Burghate	B.A. III
17	Ku. Dakshata Vilas Khandare	B.A. III
18	Ku. Priti Ganeshraoi Umbarkar	B.A. III
19	Dhiraj Sahebrao Babhulkar	B.A. III
20	Ku. Vaishnavi Santosh Kaware	B.A. III
21	Aslam Sultan Shah	B.A. III
22	Ku. Kiran Ravidra Athawale	B.A. III
23	Karan Subhash Rane	B.A. III
24	Aditya Rajeshwar Mohod	B.A. III
25	Akash Ramesh Bhusari	B.A. III
26	Datta Sureshrao Dahake	B.A. III
27	Ku. Chanchal Prafull Mahure	B.A. III
28	Ku. Mrunali Rajesh Bahadure	B.A. III
29	Chandrashekhar Nandu Bhongale	B.A. III
30	Kunal Diliprao Deshmukh	B.A. III
31	Dhiraj Suresh Gajbhiye	B.A. III
32	Ku. Radhika Vijay Jawajal	B.A. III
33	Ankush Sudhakar Awaghad	B.A. III
34	Ashish Manoharrao Gedam	B.A. III
35	Ku. Divya Kashinath Thorat	B.A. III
36	Swapnil Bhaurao Jamnik	B.A. III
37	Ku. Padma Vijay Indurkar	B.A. III
38	Saurabh Vilas Mohod	B.A. III
39	Sanket Dinesh Jawanjal	B.A. III

40	Sumit Gajananrao Belokar	B.A. III
41	Tejas Kailas Babhulkar	B.A. III
42	Vishal Chhatrapati Mohod	B.A. III
43	Suraj Santosh Mohod	B.A. III
44	Ku. Payal Manish Sarde	B.A. III
45	Mahesh Gopalsing Gehlod	B.A. III

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

श्री.दादासाहेब गवई चॅरिटेबल ट्रस्ट अमरावती
रामकृष्ण महाविद्यालय, दारापूर
ता.दर्यापूर, जि. अमरवती

ग्रामीण विकासामध्ये ग्रामपंचायतची भूमिका एक विश्लेषणात्मक अध्ययन
(दारापूर ग्रामपंचायत विशेष संदर्भात)

बी.ए. भाग.1 मधिल संशोधकांचा कृतिसंशोधन अहवाल

सत्र 2023–24

अभ्यास केंद
राज्यशास्त्र विभाग
रामकृष्ण महाविद्यालय दारापूर

मार्गदर्शक

प्रा.डॉ.प्रशांत वामनराव खेडकर

Scanned with CamSca

अध्ययनार्थिचे निवेदन

आंम्ही सर्व स्वाक्षरी करणारे असे जाहिर करतो की, रामकृष्ण महाविद्यालय, दारापूर येथील बी.ए. भाग.1 सत्र 2023 – 2024 चे राज्यशास्त्र विभागाचे संशोधन विद्यार्थी ग्रामीण विकासामध्ये ग्रामपंचायतची भूमिका एक विश्लेषणात्मक अध्ययन (दारापूर ग्रामपंचायत विशेष संदर्भात) या विषयावरील प्रकल्प कृतीसंशोधन अहवाल मी प्रा.डॉ.प्रशांत खेडकर ह्यांच्या मार्गदर्शनाखाली पूर्ण केलेला असून सदर प्रकल्प कृती अहवालामध्ये दिलेली माहीती आंम्ही सर्वांनी स्वतः केलेली कृती, वाचन, मनन, चर्चा आणि प्रत्यक्ष भेटीतून संकलित केलेली आहे. प्रकल्प अहवाल तयार करतांना योग्य त्य संदर्भस्त्रोतांचा योग्य त्या ठिकाणी उचित नामनिर्देश केलेला आहे.

Sr.No.	Student Name	Class	Singnature
1	Kartik D. Kavitkar	B.A.I	[illegible]
2	Najuka S. Hole	B.A.I	N.S. Hole
3	Sejal S. Sakalkar	B.A.I	[illegible]
4	Jayesh G. Bhujade	B.A.I	J.G. Bhujade
5	Anjali S. Gudade	B.A.I	[illegible]
6	Harshada R. Kale	B.A.I	H.R. Kale
7	Achal P. Sewatkar	B.A.I	A.P. Sewatkar
8	Jaykumar S. Sewatkar	B.A.I	J.S. Sewatkar
9	Anjali R. Deshmukh	B.A.I	[illegible]
10	Kartik R. Gurade	B.A.I	K.R. Gurade
11	Abhisekh S. Saradar	B.A.I	[illegible]
12	Rehan S. Jakir	B.A.I	[illegible]
13	Rushali D. Dahatonde	B.A.I	[illegible]
14	Priti S. Chakre	B.A.I	[illegible]
15	Akansha V. Kaware	B.A.I	[illegible]
16	Pratik D.Dongre	B.A.I	[illegible]

17	Sufiyan Khan	B.A.I	[illegible]
18	Piush P. Mohal	B.A.I	[illegible]
19	Rushab C. Ugale	B.A.I	[illegible]
20	Tejesh U. Ujjenkar	B.A.I	[illegible]
21	Darshan D. Deulkar	B.A.I	D.D.Deulkar
22	Sujata G. Waghamare	B.A.I	SG. waghamare
23	Ankita B. Chorpagar	B.A.I	AB chorpagar
24	Swapnil a. Khandare	B.A.I	[illegible]
25	Sandesh A. Wasnik	B.A.I	[illegible]
26	Paddma D. Dhole	B.A.I	[illegible]
27	Mayur P. Kurwale	B.A.I	M.P. Kurwale
28	Santanu N. Burghate	B.A.I	[illegible]
29	Prany B. Warale	B.A.I	[illegible]
30	Tejes p. Bundile	B.A.I	[illegible]
31	Shard H. Puri	B.A.I	[illegible]
32	Yuwaraj S. Gade	B.A.I	[illegible]
33	Harivijay N. Sendre	B.A.I	[illegible]
34	Rohit G. Gawai	B.A.I	[illegible]
35	Prem P. Ingale	B.A.I	[illegible]
36	Yesh K. Dhoke	B.A.I	Y.K.Dhoke
37	Kallyani I. Sawane	B.A.I	[illegible]
38	Prajwal B. Chakre	B.A.I	[illegible]
39	Abhisekh S. Bhoyer	B.A.I	[illegible]
40	M. Shoyeb A.Hamid	B.A.I	[illegible]
41	Abhisekh S. Bhtkar	B.A.I	[illegible]
42	Shahbag khan	B.A.I	A.S Bhtkar
43	A.Samir a. Salim	B.A.I	[illegible]
44	Leena G. Malaha	B.A.I	[illegible]
45	Anuradha V. Mundane	B.A.I	[illegible]
46	Pratiksha A. Kavitkar	B.A.I	[illegible]

Scanned with CamSca

47	Shahjad A. Afasar	B.A.I	[illegible]
48	Sayama A. Kalim	B.A.I	[illegible]
49	Asama P. a. Najim	B.A.I	SA. Kalim
50	Rushikesh G Puri	B.A.I	[illegible]
51	Gaori a. Kharad	B.A.I	[illegible]
52	Manoj P. Bhisekar	B.A.I	M.P. [illegible]
53	Pranay S. Bansod	B.A.I	P.S. Bansod
54	Rushabh V. Shahakar	B.A.I	[illegible]
55	Sushil S. Wankhade	B.A.I	S.S. [illegible]

Scanned with CamSca

मार्गदर्शक तज्ञाचे प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, रामकृष्ण महाविद्यालय, दारापूर येथील बी.ए.भाग.1 सत्र 2023 – 2024 चे राज्यशास्त्र विभागाचे संशोधन विद्यार्थी ग्रामीण विकासामध्ये ग्रामपंचायतची भूमिका एक विश्लेषणात्मक अध्ययन (दारापूर ग्रामपंचायत विशेष संदर्भात) या विषयावरील प्रकल्प कृतीसंशोधन अहवाल माझ्या मार्गदर्शनाखाली पूर्ण केलेला असून सदर प्रकल्प कृती अहवालामध्ये आवश्यक ती माहिती संकलित केलेली असून, सदर प्रकल्प अहवालाचा आशय तांत्रिकदृष्टया परिपूर्ण आहे. प्रकल्प अहवाल तयार करतांना सर्व संदर्भस्त्रोतांचा योग्य निर्देश या प्रकल्प अहवालात करण्यात आलेला आहे.

स्थळ– दारापूर

दिनांक – 06/04/2024

मार्गदर्शकाचे नाव,स्वाक्षरी

प्रा.डॉ.प्रशांत वा.खेडकर

Scanned with CamSca

अनुक्रमणिका

प्रकरण	अ.क.	पृष्ठ क.
1	प्रस्तावना	०१
2	संशोधनाचे क्षेत्र व मर्यादा	०२
3	संशोधनाचे उद्देश	०२
4	ग्रामपंचायतीचा रचना व कार्य	३ ते ६
5	दारापूर ग्रामपंचायतीची रचना व कार्य	७ ते ८
5	निष्कर्ष	९ ते १०
7	संदर्भ	१०

Scanned with CamSca

प्रस्तावना -

भारताला प्राप्त झालेल्या स्वातंत्र्याचा उपभोग तळागाळातील लोकांना घेता यावा हा उद्देश डोळ्यासमोर ठेऊन पंचायतराजची निर्मिती करण्यात आली. भारतामध्ये जवळजवळ ७० टक्के लोक ग्रामीण आहेत. जर देशाचा विकास करायचा असेल तर ग्रामीण भागाच्या विकासाशिवाय शक्य नाही. राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांनी गाव हे स्वयंपूर्ण असावे यावर भर दिला आहे. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांनी सुध्दा ग्रामगीतेमध्ये गावाचे महत्व स्पष्ट केले तसेच संत विनोबा भावे यांनी सुध्दा गावातील पंचायतीचे महत्व सांगितले आहे. या महान विचारवंतांच्या विचारापासून प्रेरणा घेऊन संविधानकर्त्यांनी संविधानाच्या ४० व्या कलमामध्ये गावामध्ये ग्रामपंचायतीची स्थापना सरकारने करावी असे स्पष्ट केले आहे. लोकशाही बळकट करण्याकरीता सत्ता विकेंद्रीकरण हे आवश्यक असते. भारताला स्वातंत्र्य प्राप्त झाल्यानंतर पहिल्या पंचवार्षिक योजनेची सुरवात झाली तेव्हा १९५१ मध्ये भारताच्या एकुण लोकसंख्येपैकी शेकडा ८२.७ टक्के लोक ग्रामीण भागात म्हणजे खेडेगावात वास्तव्य करणारे होते अशा स्थितीमध्ये ग्रामीण सामान्य सर्वांगीण विकासाकरीता सामुहिक विकास कार्यक्रम सुरू करण्यात आला. २ ऑक्टोबर १९५२ या महात्मा गांधी जयंतीच्या दिवसापासून भारत समाज विकास कार्यक्रमाला प्रारंभ झाला. राष्ट्रीय विकास परिषदेने १९५७ मध्ये बलवंतराय मेहता समिती नियुक्त केली या समिती नुसार तीन स्तरावर पंचायतराजची निर्मिती करण्यात आली. १९५९ मध्ये पंचायत राजचा स्वीकार राजस्थान मधील नागौर येथे करण्यात आला. त्यानंतर इतर घटक राज्यांनी पंचायतराजचा स्विकार केला. वसंतराव नाईक समितीच्या शिफारशी नुसार महाराष्ट्रामध्ये १ मे १९६२ पासून अंमलबजावणी सुरू झाली.

ग्रामीण भाग स्वयंपुर्ण बनविने, ग्रामीण विकास करणे, ग्रामीण नेतृत्व निर्माण करणे हे उद्देश ठेवून पंचायत राजची निर्मिती करण्यात आली होती. परंतु अर्ध एवढा कालावधी लोटला असतांना सुध्दा ग्रामीण भागाची स्थिती अपेक्षे प्रमाणे सुधारलेली दिसुन येत नाही. आजही गाव हे प्राथमीक गरजेसाठी शुन्य आहे. गावातील लोक स्थलांतरीत होत आहेत पर्यायाने शहरांची संख्या वाढत आहे आणि गावे ही ओस पडत आहेत. नेमका याच गोष्टीचा शोध घेणे हा या शोधनिबंध प्रस्तुत करण्याचा उद्देश आहे.

Scanned with CamSca

संशोधनाची उद्दिष्टे-

१. ग्रामपंचायतीची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी जाणून घेणे.
२. धारापूर ग्रामपंचायतीच्या रचनेचा अभ्यास करणे.
३. धारापूर ग्रामपंचायतीच्या कार्यांचा अभ्यास करणे.
४. धारापूर ग्रामपंचायतीच्या ग्रामसभेचा अभ्यास करणे.
५. धारापूर ग्रामपंचायतीमधिल महिला प्रतिनिधींच्या कार्यांचे अध्ययन करणे.

संशोधनाची व्याप्ती -

धारापूर ग्रामपंचायत मधित कार्याचे अध्ययन २०२३ ते २०२४ या कालखंडात झालेल्या कार्याचे वर्णन करणे ही ग्रामीण विकासामध्ये ग्रामपंचायतची भूमिका एक विश्लेषणात्मक अध्ययन (धारापूर ग्रामपंचायतच्या विशेष संदर्भात) या संशोधन विषयाची मर्यादा व व्याप्ती आहे.

संशोधन प्रणाली -

१. सामुग्री संकलनाची साधने- प्रश्नावली, प्रश्नावली, अनुसुची व साक्षात्कार पद्धती, मतदार व जनप्रतिनिधिंची प्रत्यक्ष भेट.
२. विश्लेषण पद्धती - वैज्ञानिक, सांख्यिकीय, गुणात्मक व तुलनात्मक, विश्लेषण पद्धती.

संशोधन कार्यात तथ्य संकलन करीत असतांना संशोधकांनी संशोधन क्षेत्रात जाऊन तथ्य संकलन केलेले आहे या अंतर्गत प्रत्यक्ष निरीक्षण, मुलाखत, या प्राथमिक स्त्रोताचा वापर केलेला आहे. तसेच संबंधीत ग्रंथ, ग्रामपंचायती दस्तावेज या दुय्यम स्त्रोताचाही वापर संशोधनामध्ये करण्यात आलेला आहे.

Scanned with CamSca

प्रकरण – 2

ग्रामपंचायतीचा रचना व कार्य

ग्रामपंचायत

ग्रामपंचायतीचा कारभार महाराष्ट्रात लागू असणारा मुंबई ग्रामपंचायत कायदा १९५८ कलम ५ अन्वये चालतो. नवीन ग्रामपंचायत स्थापन करण्याचा अधिकार राज्य सरकार आयुक्तांना असतो. ग्रामपंचायत निर्मितीसाठी किमान ६०० लोकसंख्या असणे आवश्यक असून डोंगरी भागात हे प्रमाण ३०० आहे. ग्रामपंचायत सदस्यांची संख्या कमीत कमी ७ व जास्तीत जास्त १७ असून ते लोकसंख्येवर निश्चित होते. सरपंच, उपसरपंच, ग्रामसेवक ह्यांच्या मदतीने हा कारभार पाहिला जातो. पंचायतराजमधील सर्वात खालच्या पण महत्त्वाच्या टप्प्याला ग्रामपंचायत म्हणतात.

ग्रामपंचायत कायद्यातील कलमे

महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियम १९५८ कलम ५ अन्वये प्रत्येक खेड्यासाठी एक ग्रामपंचायत असावी.

1. ग्रामपंचायतीचे कार्य चालविण्यास गावातील लोक आपले प्रतिनिधी लोकसंख्येच्या प्रमाणात खालीलप्रमाणे प्रत्यक्ष मतदानाने निवडतील.
2. सदर सदस्यांचे मतदान हे प्रौढ व गुप्त मतदान पद्धतीने होईल.
3. आरक्षण :-
1. ग्रामपंचायतीमध्ये महिलांसाठी एकूण जागा पैकी ५०% जागा राखीव ठेवण्यात आल्या आहेत.
2. अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमातीकरिता लोकसंख्येच्या प्रमाणात राखीव जागा ठेवण्यात आल्या आहेत.
3. इतर मागासवर्गीय घटकामध्ये मोडणाऱ्यांसाठी लोकांकरीता २७ % जागा आरक्षित आहेत.
4. सदस्यांची पात्रता:-
1. तो गावातील ग्रामसभेचा सदस्य असावा.
2. त्याचे नाव मतदार यादीत असणे आवश्यक आहे.
3. त्याने वयाची २१ वर्षे पूर्ण केलेली असावीत.
5. कृषी व पतपुरवठा क्षेत्रातील सहकार सोसायटीच्या अध्यक्षांना सहयोगी सदस्य म्हणून घेता येते. मात्र त्यास ग्रामपंचायतीची परवानगी लागते, आता ही पद्धत बंद झाली आहे.
6. मुदत – ग्रामपंचायतीची मुदत ५ वर्षांसाठी आहे. ग्रामपंचायत बरखास्तीनंतर ६ महिन्यात निवडणूक घेणे बंधनकारक आहे व कोणत्याही परिस्थितीत मुदतवाढ मिळत नाही. ग्रामपंचायत बरखास्त करण्याचा अधिकार राज्यशासनास आहे. पर

Scanned with CamSca

निम्म्यापेक्षा जास्त सदस्यांनी राजीनामा दिला तर पोटनिवडणूक घेण्याचा निर्देश किंवा बरखास्तीचा निर्णय राज्यशासन घेते. त्या संदर्भातील अहवाल जिल्हाधिकारी शासनाकडे पाठवितो.

7. डोंगरी भागातील ३०० ते १५०० लोकसंख्येत सात सदस्य असतात.

सरपंच व उपसरपंच

ग्रामपंचायतीचा कार्यकारी प्रमुख हा सरपंच असतो. ग्रामपंचायतीमधून निवडून आलेले सभासद आपल्यातून सरपंचांची व उपसरपंचाची निवड करतात. (२०१७ सालापासून सरपंचाची निवडणूक थेट जनतेमधून होत आहे). सरपंच हे पद आरक्षित तर उपसरपंच हे पद खुले असून आरक्षणाची सोडत निवडणूक होण्याअगोदर जिल्हाधिकारी कार्यालयात करण्यात येते. निवडणुकीनंतर ग्रामपंचायतीची पहिली बैठक बोलाविण्याची अधिसूचना तेथील जिल्हाधिकारी काढतो. जिल्हाधिकाऱ्यांनी नियुक्त केलेला अधिकारी या बैठकीचे अध्यक्षस्थान भूषवितो.

ग्रामसेवक

ग्रामसेवकाला ग्रामपंचायतीचा सचिव, मुख्य कार्यकारी अधिकारी वा चिटणीस या नावाने ओळखतात. ग्रामसेवकाची निवड जिल्हा परिषदेकडून होते, व त्याची नेमणूक मुख्य कार्यकारी अधिकारी करतात. हा जिल्हा परिषदेचा सेवक असतो. त्याचे वेतन जिल्हा निधीतून होते.त्याच्यावर गटविकास अधिकारी यांचे नजीकचे नियंत्रण असते.

ग्रामसेवकाचे काम

ग्रामपंचायतीचे अंदाजपत्रक तयार करणे.

1. ग्रामपंचायतीचे दप्तर सांभाळणे.
2. गावातील लोकांना आरोग्य, शेती, ग्रामविकास, शिक्षण इत्यादीबाबत सल्ला देणे.
3. लोकांना ग्रामविकासाच्या वेगवेगळ्या शासकीय योजनांची माहिती देणे.
4. करवसुल करणे.
5. जनतेला विविध प्रकारची दाखले देणे
6. जन्म-मृत्यू,उपजतमृत्यू नोंदणी निबंधक अधिकारी म्हणून काम पाहणे.
7. बालविवाह प्रतिबंध अधिकारी म्हणून कामकाज करणे.
8. मजूर नोंदणी अधिकारी म्हणून कामकाज करणे.
9. बांधकाम कामगार यांची नोंदणी करणे.
10. जनमाहिती अधिकारी कामकाज करणे.
11. जैव विविधता समिती सचिव म्हणून काम करणे.
12. विवाह नोंदणी निबंधक कामकाज करणे.

Scanned with CamSca

13. आपत्कालीन समिती सचिव म्हणून कामकाज करणे.

14. झाडे लावणे,शौचालय बांधून ते वापरायला शिकविणे.

15. ग्रामसभेचा सचिव म्हणून कामकाज करणे...

ग्रामपंचायतीच्या उत्पन्नाची साधने

16. ग्रामपंचायत हद्दीतील घरे व मोकळ्या जागा यांवरील कर

17. व्यवसाय कर, यात्रा कर, जनावरांच्या खरेदी-विक्रीवरील कर

18. जमीन महसुलाच्या प्रमाणात राज्य सरकारकडून मिळणारे अनुदान

19. विकासकामांसाठी जिल्हा परिषदेकडून मिळणारे अनुदान.

ग्रामपंचायतीची कामे

20. गावात रस्ते बांधणे.

21. गावातील रस्त्यांची दुरुस्ती करणे.

22. दिवाबत्तीची सोय करणे.

23. जन्म, मृत्यू व विवाह यांची नोंद ठेवणे.

24. सार्वजनिक स्वच्छता ठेवणे.

25. सांडपाण्याची व्यवस्था करणे.

26. पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा करणे.

27. शिक्षण तसेच आरोग्य विषयक सोयी पुरवणे.

28. शेती विकासाच्या व पशुधन सुधारणेच्या योजना अंमलात आणणे.

29. गावाचा बाजार, जत्रा, उत्सव, संदल , उरुस यांची व्यवस्था ठेवणे.

30. ग्राम पंचायत हद्दीतील येणारे कर व शासना कडून येणारी निधी यांचा योग्य त्या ठिकाणी वापर करावा.

बैठका

ग्रामपंचायतीची प्रत्येक महिन्यास एक अशा वर्षातून बारा बैठका बोलावल्या जातात. गावामध्ये नैसर्गिक आपत्ती किंवा इतर कोणतेही कारण देऊन बैठक बोलवता येते .

अर्थसंकल्प

येणाऱ्या वर्षाचा गावाच्या जमाखर्चाचा अंदाज बांधणे, म्हणजे अर्थसंकल्प करणे. महाराष्ट्र शासनाने त्यासाठी आराखडा तयार केलेला आहे. त्यानुसार विविध १२८ मार्गांनी गावात निधी जमा केला जाऊ शकतो व त्याचा विनियोग करणारी ढोबळ

Scanned with CamSca

गानाने मुख्यतः १२२ बाबी शासनाने नमूद केलेली आहेत. त्या त्या मार्गाने व खात्यानुसार आर्थिक अंदाज बनवून तो ग्रामसभेतून मंजूर करून घ्यावा लागतो.

ग्रामसभा

मुंबई ग्रामपंचायत अधिनियम १९५८ कलम ७ अ अन्वये प्रत्येक गावासाठी एक ग्रामसभा अस्तित्वात आली.. खेड्यामधील मतदानाचा हक्क प्राप्त असणारी प्रत्येक व्यक्ती ही ग्रामसभेचा सदस्य असते. ग्रामपंचायत ही ग्रामसभेची कार्यकारिणी असल्याने ती ग्रामसभेला जबाबदार आहे. बॉगीरवाल नावाच्या एका समितीने ग्रामसभेला बळकटी प्राप्त करून दिली. ७३ व्या राज्यघटनादुरुस्तीनुसार १९९३ साली ग्रामसभेला संवैधानिक दर्जा प्राप्त झाला. असे असले तरीही, गावसंबंधीत कामे मंजूर करण्याचा अधिकार ग्रामसभेला नसतो.पण या सभेस नैतिक अधिकार जास्त असतो.ग्रामसभेचे गावाच्या विकासात महत्त्वाचे योगदान असते.हे तळागाळातील लोकांचा आवाज स्पष्ट करण्याचे एक माध्यम आहे.

ग्रामसभेच्या बैठका

ग्रामसभेच्या चार बैठका होतात. २६ जानेवारी, १ मे, १५ ऑगस्ट व २ ऑक्टोबर या दिवशी या बैठका बोलविल्या जातात.(2018 पासुन 2 ऑक्टोबर ची ग्रामसभा रद्द करण्यात आली असून ती ग्रामसभा नवीन आर्थिक वर्ष सुरू होण्यापूर्वी घेतली जाईल.

अध्यक्ष

ग्रामपंचायतीचा सरपंच ग्रामसभेच्या बैठकीचा अध्यक्ष असतो. त्याच्या अनुपस्थित उपसरपंच असतो आणि दोन्ही पण अनुपस्थित असतील तर सदस्यांमधून एकाची निवड अध्यक्ष म्हणून केली जाते

31. ग्रामसभा करीत असलेली कामे
32. कर आकारणीसाठी मान्यता देणे.
33. ग्रामपंचायतीच्या विकास कामांना मंजुरी देणे.
34. ग्रामपंचायतीचा प्रत्यक्ष खर्च व काम यांच्या पाहणीसाठी दक्षता समिती नेमणे.
35. ग्रामपंचायतीचे सदस्य निवडणे.
30. ग्रामसभा ठरावाचे माध्यमातून सर्व विभागांना सूचना व मत पाठवू शकते.

Scanned with CamSca

प्रकरण – ३

दारापूर ग्रामपंचायतीची रचना व कार्य

दारापूर ग्रामपंचायत ही महाराष्ट्रातील अमरावती जिल्ह्यामध्ये दर्यापूर तालुक्यात १९६६ ला स्थापन करण्यात आलेली आहे. गावाची लोकसंख्या ३६७० एवढी आहे. दर्यापूर पंचायत समिती अंतर्गत ७४ ग्रामपंचायत आणि १३२ गावांचा समावेश आहे. ग्रामपंचायत पदाधिकाऱ्यांची माहिती पुढील प्रमाणे आहे.

अ.क्र.	नाव	पद
१	श्रीमती प्रमिलाबाई रामराव सवई	सरपंच
२	कु. वैशाली प्र. अविंद पटेल	उपसरपंच
३	सौ. वर्षा सो. ईसा	सदस्य
४	शेखराज एरबीन खाटीक शाह	सदस्य
५	श्री राजेंद्र भगुजी सवई	सदस्य
६	सौ. कांचन दिनेश मुरहे	सदस्य
७	श्री प्रमोद रामकृष्ण सेवलकर	सदस्य
८	सौ. सुनंदा रामेश्वर भुसारी	सदस्य
९	श्री संतोष महादेवराव बिरडकार	सदस्य
१०	सौ. काजल गिरीश राठर	सदस्य
११	सौ. सुनिता निवृत्ती डोरवडे	सदस्य

कर्मचारी वर्ग

अ.क्र.	नाव	पद
१	श्री डी.पी. इंगळे	सचिव
२	नंदकिशोर साहेबराव इंगळे	लिपिक
३	अविनाश विनोदराव खडसे	कर्मचारी
४	श्री नंदकिशोर आठवड	रोजगार सेवक
५	श्री राहुल भा. वानखडे	संगणक परिचालक

Scanned with CamSca

दारापूर ग्रामपंचायतीचे कार्य-

१. दारापूर गावामध्ये मरक्युरी लाईटची व्यवस्था केलेली आहे.

२. दारापूर गावामध्ये नवीन ग्रामपंचायत भवनाची निर्मिती करण्यात आलेली आहे.

३. गावामध्ये सपुर्ण रस्त्यांचे कॉंगरेटीकरणकरण्यात आलेले आहे.

४. गावामध्ये नरेगाच्या मदतीने मोठ्या प्रमाणात वृक्षारोपन करण्यात आलेले आहे.

५. गावामध्ये स्वच्छतेच्या संबधित कार्य ग्रामपंचयतीव्दारे करण्यात आल्याचे दिसून येते.

६. गावातील आठवडी बाजारामध्ये नवीन सेडची निर्मिती करण्यात आलेली आहे.

७. गावामध्ये हिंदु व मुस्लीम स्मशान भुमिची निर्मीती करण्यात आलेली आहे.

अशाप्रकारे गावाच्या विकासाच्या दृष्टिने अनेक कार्य दारापूर ग्रामपंचायती मार्फत करण्यात आल्याचे दिसून येते.

(स्त्रोत ग्रामपंचायत सदस्य व संरपंच यांची मुलाखत दि. २८ मार्च २०१८)

Scanned with CamSca

प्रकरण -४

निष्कर्ष

Scanned with CamSca

निष्कर्ष

दारापूर ग्रामपंचायती द्वारा गावाच्या विकासाच्या दृष्टिने अनेक कामे करण्यात आलेली दिसून येते. असे असले तरी अजुनही गावामध्ये अनेक कार्य करण्याचे बाकी असल्याचे निदर्शनास येते जसे कचरा व्यवस्थापना करीता कार्य, गावामध्ये मुख्य चौकामध्ये सी.सी.टी.व्ही. पी-पाणी व्यवस्था करणे, गावामध्ये स्वच्छतेच्या संदर्भात अजुन उपाय योजना करणे. या अभ्यास दौरा मध्ये आम्हा विद्यार्थ्यांना ग्रामपंचायतीच्या रचने संबंधी तसेच कार्यकारीणी संबंध व निर्णय निर्धारण संबंधी तसेच ग्रामपंचायतीच्या कामांची माहिती प्राप्त झाली.

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

संदर्भ सूची :-

१. प्रा. पाटिल की. बी., महाराष्ट्रातील पंचायतराज व नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्था, के. सागर प्रकाशन पुणे, जानेवारी २०११.
२. डॉ. गवई मागन, भारतीय राजकारणाची संवैधानिक मिमांसा, विश्व पब्लिशर्स अॅण्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स, नागपूर, प्रथमावृत्ती ऑगस्ट, २००८.
३. शर्मा रामशरण, प्राचिन भारत मे राजनितिक विचार एवं संस्थाएं, राजकमल प्रकाशन प्रा. लि. १बी, नेताजी सुभाष मार्ग नयी दिल्ली ११०००२., प्रथमावृत्ति २००३.
४. प्रा. शिरसाट, प्रा. वैराळे, भारतातील स्थानिक स्वराज्य संस्था, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद, २००६.
५. डॉ. दर्शनकार अर्जुन, स्थानिक स्वराज्य संस्था कैलास प्रकाशन, औरंगाबाद, १९८६.
६. भोळे भा. ल., भारतीय गणराज्याचे शासन आणि राजकारण, पिंपळापूरे अॅण्ड पब्लिशर्स, नागपूर.
७. ग्रामपंचायत सदस्य व सरपंच यांची मुलाखत
८. ग्रामसेवक यांची मुलाखत
९. ग्रामपंचायतीचे दस्तावेज

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with CamScanner

दारापूर ग्रामपंचायत येथे विद्यार्थ्यांची भेट दिनांक 06 एप्रिल 2024

PRINCIPAL
Rankrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with CamSca

॥ ग्रामसमृद्धी ॥

ग्रामपंचायत कार्यालय, दारापूर

पंचायत समिती, दर्यापूर जि. प. अमरावती

श्रीमती आशा था. गवई
सरपंच
मो. 9730089876

[illegible]
उपसरपंच
मो. 8668224322
E-mail :- gpdarapur1@gmail.com

[illegible]
सचिव
मो. 9665935110

जा. क्र. [illegible]

दि. [illegible]

प्रति,

प्राचार्य,
रामकृष्ण महाविद्यालय,दारापूर

विषय – महाविद्यालयातील राज्यशास्त्र विभागाच्या विद्यार्थ्यांनी ग्रामपंचायत दारापूर येथे भेट दिल्याबाबत.......

महोदय,

उपरोक्त विषयान्वये आपणास सादर करते की, आपल्या महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांनी दि. 06/04/2024 ला ग्रामपंचायत दारापूर येथे शैक्षणिक भेट दिली. या वेळी विद्यार्थ्यांनी ग्रामपंचायत सरपंच, उपसरपंच, सचिव व सदस्य यांच्या कडून ग्रामपंचायत कामकाजा बद्दल माहिती जाणून घेतली. त्यांना आवश्यक ती माहिती कार्यालयाद्वारे प्रदान करण्यात आली. या माहितीचा उपयोग विद्यार्थ्यांना होईल ही अपेक्षा.

धन्यवाद.

Scanned with CamScanner

Shri Dadasaheb Gawai Charitable Trust (Regd. No. F-275/Amt.) Amravati's

RAMKRUSHNA MAHAVIDYALAYA

Darapur, Tq. Daryapur, Dist. Amravati.- 444 814 (MAHARASHTRA)
Ph. : (07224) 275231, Fax : (07224) 275231, (0721) 2382249

(NAAC Accredited with 'B' Grade)

- President -
Hon'ble Kirtikumar R. Arjun

- Principal -
Dr. Mallu A. Padaval
Mob. 9518769219, 9423425319

Website : www.rmvdar.co.in
E-mail : rmvdar@gmail.com

प्रती,

मा. सरपंच,
ग्रामपंचायत दारापूर, ता. दर्यापूर, जि. अमरावती

विषय – ग्रामपंचायत दारापूर येथे शैक्षणिक भेट देण्याकरीता परवानगी मिळण्याबाबत........

महोदय,

उपरोक्त विषया नुसार सविनय सादर असे की, राज्यशास्त्र विषयाच्या विद्यार्थ्यांना स्थानिक स्वराज्य संस्थेची माहिती अवगत व्हावी या उद्देशाने दि. 21/04/2023 ला सकाळी ठिक 11.00 वाजता शैक्षणिक भेटीला परवानगी द्यावी ही विनंती.

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

RMD

Scanned with CamSca

Shri Dadasaheb Gawai Charitable Trust Amravati (E-275)

Ramkrushna Mahaidyalaya Darapur

Certificate course on Household Industries

Time Table

2020-21

Sr No.	Date	Time
1	27/11/20	5.30 pm to 6.30pm
2	4/12/20	5.30 pm to 6.30pm
3	11/12/20	5.30 pm to 6.30pm
4	18/12/20	5.30 pm to 6.30pm
5	24/12/20	5.30 pm to 6.30pm
6	1/1/21	5.30 pm to 6.30pm
7	8/1/21	5.30 pm to 6.30pm
8	15/1/21	5.30 pm to 6.30pm
9	22/1/21	5.30 pm to 6.30pm
10	29/1/21	5.30 pm to 6.30pm
11	5/2/21	5.30 pm to 6.30pm
12	12/2/21	5.30 pm to 6.30pm
13	19/2/21	5.30 pm to 6.30pm
14	26/2/21	5.30 pm to 6.30pm
15	5/3/21	5.30 pm to 6.30pm
16	12/3/21	5.30 pm to 6.30pm
17	19/3/21	5.30 pm to 6.30pm
18	26/3/21	5.30 pm to 6.30pm
19	2/4/21	5.30 pm to 6.30pm
20	9/4/21	5.30 pm to 6.30pm
21	16/4/21	5.30 pm to 6.30pm
22	23/4/21	5.30 pm to 6.30pm
23	30/4/21	5.30 pm to 6.30pm
24	7/5/21	5.30 pm to 6.30pm
25	14/5/21	5.30 pm to 6.30pm
26	21/5/21	5.30 pm to 6.30pm
27	28/5/21	5.30 pm to 6.30pm
28	5/6/21	5.30 pm to 6.30pm
29	12/6/21	5.30 pm to 6.30pm
30	19/6/21	5.30 pm to 6.30pm

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur. Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

Certificate course on Household Industries

STUDENT LIST 2020-2021

Sr. No.	Name of the Student	Class
1	Tushar Gawaner	B.A. II
2	Akash Ingle	B.A. II
3	Ku. Achal Gopnarayan	B.A. II
4	Ku. Sonu Wardhe	B.A. II
5	Ku. Komal Chimankar	B.A. II
6	Ku. Arati Bhuskat	B.A. II
7	Ku. Bhagyashri Ingle	B.A. II
8	Ku. Komal Wardhe	B.A. II
9	Ku. Madhuri Pawar	B.A. II
10	Ku. Snehal Patil	B.A. II
11	Ku. Rutuja Guldhe	B.A. II
12	Ku. Ashvini Kakade	B.A. II
13	Ku. Snehal Dhore	B.A. II
14	Ku. Snehal Dhurandhar	B.A. II
15	Ku. Purnima Bansod	B.A. II
16	Ku. Darshana Dhandar	B.A. II
17	Ku. Punam Babhulkar	B.A. II
18	Ku. Punam Wakpanjar	B.A. II
19	Anand Dhandar	B.A. II
20	Ku. Neha Shaha	B.A. II

CERTIFICATE OF COMPLETION

This is to Certify that above **20 (Twenty)** students completed Six month **certificate course on Household Industries** .

In Academic year 2020-21.

Course Coordinator

certificate course on Household Industries

Principal

Ramkrushna Mahavidyalaya Darapur

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

Attendance Sheet

Six Month Certificate Course

Name of the Course: Certificate Course on Household Industries (Academic Year: 2020-21)

Sr. No.	Student Name	Lecture No.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
		Date	[illegible]	[illegible]	11	15	26	[illegible]	8	15	22	29	[illegible]	12	19	26	[illegible]	[illegible]	19	26	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	15	21	25	[illegible]	17	15
1	Tushar Gosavi		P	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P
2	Akash Ingle		P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
3	Ku. Achal Gopnarayan		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
4	Ku. Sona Wankhe		P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
5	Ku. Komal Chirankar		A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	P	A	P	P	P
6	Ku. Arti Bhaskar		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
7	Ku. Bhagyashri Ingle		P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	P	A	P	P	P
8	Ku. Komal Wankhe		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P
9	Ku. Madhuri Pawar		P	P	A	P	A	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	A	P	P	P	P	P
10	Ku. Snehal Patil		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
11	Ku. Rutuja Gaiche		P	P	P	P	P	A	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	A	P	A	P	P	P	P	P	P
12	Ku. Ashwini Kakade		P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
13	Ku. Snehal Bhore		P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
14	Ku. Snehal Dhoranilkar		P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P
15	Ku. Pornima Hanwat		P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P
16	Ku. Darshana Dhandar		P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	P
17	Ku. Punam Hablekar		P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
18	Ku. Punam Wakpanjar		P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P
19	Anand Dhandar		A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P
20	Ku. Neha Shaha		P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P

Sign/-/.

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

Shri.Dadasaheb Gawai Charitable Trust Amravati (E-275)

Ramkrushna Mahaidyalaya Darapur

Certificate course on Household Industries

2020-21

Syllabus

Unit 1 Meaning, importance, examples and need of Household industries. 10 hours

Unit -2 Prospects of household industries at Darapur. 10 hours

Unit 3 Actual Status of household Industries at Darapur. 10 hours

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

Shri.Dadasaheb Gawai Charitable Trust Amravati (E-275)

Ramkrushna Mahaidyalaya Darapur

Certificate course on Household Industries

Course Outcome

2020-21

1. understand the concept of household industries
2. to understand and evaluate need of household industry
3. to evaluate and to understand present status of household industries in local area
4. assessment of prospects of household industries in local area

2/2/22

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

श्री दादासाहेब गवई चॅरिटेबल ट्रस्टअमरावती

रामकृष्ण महाविद्यालय दारापूर

सहकार विभाग

संशोधन प्रकल्प (विद्यार्थ्यांसाठी)

विषय- दारापूर येथील कुटीर उदयोग

(Household Industries at Darapur)

संशोधक मार्गदर्शक

डॉ. यशवंत हरणे

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dadasaheb Gawai Charitable Trust Amravati (E-275)

Ramkrushna Makaidyalaya Darapur

Certificate course on Household Industries

Time Table

2021-22

Sr No.	Date	Time
1	19/11/21	5.30 pm to 6.30pm
2	26/11/21	5.30 pm to 6.30pm
3	3/12/21	5.30 pm to 6.30pm
4	10/12/21	5.30 pm to 6.30pm
5	17/12/21	5.30 pm to 6.30pm
6	24/12/21	5.30 pm to 6.30pm
7	31/12/21	5.30 pm to 6.30pm
8	7/1/22	5.30 pm to 6.30pm
9	14/1/22	5.30 pm to 6.30pm
10	21/1/22	5.30 pm to 6.30pm
11	28/1/22	5.30 pm to 6.30pm
12	4/2/22	5.30 pm to 6.30pm
13	11/2/22	5.30 pm to 6.30pm
14	18/2/22	5.30 pm to 6.30pm
15	25/2/22	5.30 pm to 6.30pm
16	4/3/22	5.30 pm to 6.30pm
17	11/3/22	5.30 pm to 6.30pm
18	18/3/22	5.30 pm to 6.30pm
19	25/3/22	5.30 pm to 6.30pm
20	1/4/22	5.30 pm to 6.30pm
21	8/4/22	5.30 pm to 6.30pm
22	15/4/22	5.30 pm to 6.30pm
23	22/4/22	5.30 pm to 6.30pm
24	29/4/22	5.30 pm to 6.30pm
25	6/5/22	5.30 pm to 6.30pm
26	13/5/22	5.30 pm to 6.30pm
27	20/5/22	5.30 pm to 6.30pm
28	27/5/22	5.30 pm to 6.30pm
29	3/6/22	5.30 pm to 6.30pm
30	10/6/22	5.30 pm to 6.30pm

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

Certificate course on Household Industries

STUDENT LIST 2021-2022

Sr. No.	Name of the Student	Class
1	Ku. Vaishnavi Vilas Chahakar	B.A. II
2	Suraj Santosh Mohod	B.A. II
3	Ku. Priti Ganeshrao Umbarkar	B.A. II
4	Vishal Chhatrapati Mohod	B.A. II
5	Ku. Mrunali Rajesh Burghate	B.A. II
6	Amol Babarao Umale	B.A. II
7	Aditya Rajeshwarrao Mohod	B.A. II
8	Aakash Ashok Thorat	B.A. II
9	Rutvik Subhash Rane	B.A. II
10	Ku. Pragati Pramod Jamodkar	B.A. II
11	Karan Subhash Rane	B.A. II
12	Ku. Gauri Vitthalrao Ghurade	B.A. II
13	Ku. Priti Bhimrao Thorat	B.A. II
14	Ku. Payal Manish Sarade	B.A. II
15	Kunal Diliprao Deshmukh	B.A. II
16	Sanket Ravindra Burghate	B.A. II
17	Aslam Sultan Shah	B.A. II
18	Amol Pramodrao Telgote	B.A. II
19	Ku. Nikita Ashokrao Mendhe	B.A. II
20	Ku. Padma Vijay Indurkar	B.A. II

CERTIFICATE OF COMPLETION

This is to Certify that above **20 (Twenty)** students completed Six month **certificate course on Household Industries .**

In Academic year 2021-22.

2/2/22

Course Coordinator

certificate course on Household Industries

2/2/22

Principal

Ramkrushna Mahavidyalaya Darapur

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

Attendance Sheet

Six Month Certificate Course (Academic Year: 2021-22)

Name of the Course: Certificate Course on Household industries

Sr. No	Student Name	Lecture No. / Date	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
1	Ku. [illegible]		P	A	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
2	[illegible] Mohd		P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P
3	Ku. [illegible]		P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P
4	[illegible] Mohd		P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
5	Ku. [illegible]		P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
6	[illegible]		P	P	P	P	P	A	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
7	[illegible] Mohd		P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	A	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
8	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
9	[illegible]		P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A
10	Ku. [illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	A	P	P	D	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P
11	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
12	Ku. [illegible]		P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P
13	Ku. [illegible]		P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
14	[illegible]		P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
15	[illegible]		P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
16	[illegible]		A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
17	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
18	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P
19	Ku. [illegible]		P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P
20	Ku. [illegible]		P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P

PRINCIPAL
[illegible] Mahavidyalaya
Daryapur Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

Shri.Dadasaheb Gawai Charitable Trust Amravati (E-275)

Ramkrushna Mahaidyalaya Darapur

Certificate course on Household Industries

2021-22

Syllabus

Unit 1 Meaning, importance, examples and need of Household industries. 10 hours

Unit -2 Prospects of household industries at Darapur. 10 hours

Unit 3 Actual Status of household Industries at Darapur. 10 hours

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

Shri.Dadasaheb Gawai Charitable Trust Amravati (E-275)

Ramkrushna Mahaidyalaya Darapur

Certificate course on Household Industries

Course Outcome

2021-22

1. understand the concept of household industries
2. to understand and evaluate need of household industry
3. to evaluate and to understand present status of household industries in local area
4. assessment of prospects of household industries in local area

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

श्री दादासाहेब गवई चॅरिटेबल ट्रस्टअमरावती

रामकृष्ण महाविद्यालय दारापूर

सहकार विभाग

संशोधन प्रकल्प (विद्यार्थ्यासाठी)

विषय- दारापूर येथील कुटीर उद्योग

(Household Industries atDarapur)

संशोधक मार्गदर्शक

डॉ. यशवंत हरणे

Scanned with OKEN Scanner

Shri.Dadasaheb Gawai Charitable Trust Amravati (E-275)

Ramkrushna Mahaidyalaya Darapur

Certificate course on Houschold Industries

Time Table

2022-23

Sr No.	Date	Time
1	5/11/22	12.30 pm to 1.30 pm
2	12/11/22	12.30 pm to 1.30 pm
3	19/11/22	12.30 pm to 1.30 pm
4	26/11/22	12.30 pm to 1.30 pm
5	3/12/22	12.30 pm to 1.30 pm
6	10/12/22	12.30 pm to 1.30 pm
7	17/12/22	12.30 pm to 1.30 pm
8	23/12/22	12.30 pm to 1.30 pm
9	31/12/22	12.30 pm to 1.30 pm
10	7/1/23	12.30 pm to 1.30 pm
11	14/1/23	12.30 pm to 1.30 pm
12	21/1/23	12.30 pm to 1.30 pm
13	28/1/23	12.30 pm to 1.30 pm
14	4/2/23	12.30 pm to 1.30 pm
15	11/2/23	12.30 pm to 1.30 pm
16	18/2/23	12.30 pm to 1.30 pm
17	25/2/23	12.30 pm to 1.30 pm
18	4/3/23	12.30 pm to 1.30 pm
19	11/3/23	12.30 pm to 1.30 pm
20	18/3/23	12.30 pm to 1.30 pm
21	25/3/23	12.30 pm to 1.30 pm
22	1/4/23	12.30 pm to 1.30 pm
23	8/4/23	12.30 pm to 1.30 pm
24	14/4/23	12.30 pm to 1.30 pm
25	22/4/23	12.30 pm to 1.30 pm
26	29/4/23	12.30 pm to 1.30 pm
27	6/5/23	12.30 pm to 1.30 pm
28	13/5/23	12.30 pm to 1.30 pm
29	20/5/23	12.30 pm to 1.30 pm
30	25/5/23	12.30 pm to 1.30 pm

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

Certificate course on Household Industries

STUDENT LIST 2022-2023

Sr.No.	Name of Student	
Sr. No.	Name of the Student	Class
1	ManishaManoharMohod	B.A. I
2	ShravaniRajendraHarne	B.A. I
3	KomalMarutiWankhade	B.A. I
4	KomalMadhusudanRaurale	B.A. I
5	MinalPramodRaurale	B.A. I
6	Ashwini Rajesh Kolhe	B.A. I
7	ShrutiDipakKantale	B.A. I
8	SamikshaIshwarChakre	B.A. I
9	VaishnviTulashidasGhurde	B.A. I
10	Pranita Sunil Dhurandhar	B.A. I
11	Dhanshri Ramesh Dhandar	B.A. I
12	RohiniGokulAkode	B.A. I
13	PratikshaArunKavitakr	B.A. I
14	RadhikaDhammpalGawai	B.A. I
15	AditiSomanIngale	B.A. I
16	SrushtiShrikrushnaHambarde	B.A. I
17	ShitalRameshraoAmzare	B.A. I
18	Minal Ramesh Wankhade	B.A. I
19	VaishaliRavindraAthwale	B.A. I
20	RakhiSharadMakeshwar	B.A. I
21	Divya Narayan Kalsaskar	B.A. I
22	Arati Santosh Taksale	B.A. I
23	PoojaVinodDurge	B.A. I
24	Sakshi Narayan Gayakwad	B.A. I
25	Sanika Dinesh Kuchare	B.A. I
26	RajeshwariRajkumarRane	B.A. I
27	PallaviGajananMendhe	B.A. I
28	ShivaniGiridharMalokar	B.A. I
29	ViditaBalkrushnaNandekar	B.A. II
30	Arati Narayan Amzare	B.A. II
31	SakshiPramodChandukar	B.A. II
32	RutujaPurushottamVarhekar	B.A. II

Scanned with OKEN Scanner

33	SonaliRajendraBawner	B.A. II
34	Miru Ashok Bhakare	B.A. II
35	ChanchalBaburaoGawai	B.A. II
36	AnchalBharatraoVarhekar	B.A. II
37	Priti Sanjay Dhorandhar	B.A. II
38	DarshnaGajananIngole	B.A. II
39	KomalGautamChakre	B.A. II
40	Arpita Santosh Kandalkar	B.A. II
41	RadhaDilipChimankar	B.A. II
42	MayuriRamsingh Thakur	B.A. II
43	MayuriRajkumarKhope	B.A. II
44	NAyan Sanjay Bhalerao	B.A. II
45	KhushiGajananKAvitkar	B.A. II
46	MrudulaGajananPatil	B.A. II
47	Ku. Supriya Ramesh Gawai	B.A. II
48	Ku. SamikshaRavindraBurghate	B.A. II
49	Ku. SakshiShankarraoTidke	B.A. II
50	Ku. BhagyashriRajkumarIngale	B.A. II
51	Ku. SnehaGajananKewate	B.A. II
52	Ku. KomalDilipChimankar	B.A. II
53	Ku. Vaishnavi Vilas Chahakar	B.A. II
54	Ku. Dakshata Vilas Khandare	B.A. II
55	Ku. Lakshmi GopalsingLodhi	B.A. II
56	Ku. Komal Sanjay Wardhe	B.A. II
57	Ku. KiranRavindraAthawale	B.A. II
58	Ku. PranotiShrikrushnaYawale	B.A. II
59	Ku. ChanchalPrafulMahure	B.A. II
60	Ku. Vaishnavi Santosh Kaware	B.A. III
61	Aslam Sultan Shah	B.A. III
62	Ku. KiranRavidraAthawale	B.A. III
63	Karan SubhashRane	B.A. III
64	Aditya RajeshwarMohod	B.A. III
65	Akash Ramesh Bhusari	B.A. III
66	DattaSureshraoDahake	B.A. III
67	Ku. ChanchalPrafullMahure	B.A. III
68	Ku. Mrunali Rajesh Bahadure	B.A. III
69	ChandrashekharNanduBhongale	B.A. III
70	KunalDiliprao Deshmukh	B.A. III
71	Dhiraj Suresh Gajbhiye	B.A. III

Scanned with OKEN Scanner

72	Ku. Radhika Vijay Jawajal	B.A. III
73	AnkushSudhakarAwaghad	B.A. III
74	Ashish ManoharraoGedam	B.A. III
75	Ku. DivyaKashinathThorat	B.A. III
76	SwapnilBhauraoJamnik	B.A. III
77	Ku. Padma Vijay Indurkar	B.A. III
78	Saurabh Vilas Mohod	B.A. III
79	Sanket Dinesh Jawanjal	B.A. III
80	SumitGajananraoBelokar	B.A. III

CERTIFICATE OF COMPLETION

This is to Certify that above **80 (Eighty)** students completed Six month **certificate course on Household Industries** .

In Academic year 2022-23.

Course Coordinator

certificate course on Household Industries

Principal

Ramkrushna Mahavidalaya Darapur

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

Attendance Sheet

Six Months Certificate Course — Academic Year: 2021-22

Name of the Course: Certificate course on Household Industries

Sr. No.	Student Name	Lecture No.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
		Date																														
1	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
2	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P
3	[illegible]		P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
4	[illegible]		P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P
5	[illegible]		A	P	P	P	P	P	P	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P
6	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	A	P	P	A	P	P	P	P
7	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
8	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P
9	[illegible]		P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
10	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P
11	[illegible]		P	P	P	A	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
12	[illegible]		P	P	A	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	A	P	P	P	P	P	P	P	A
13	[illegible]		P	P	P	P	P	A	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P
14	[illegible]		P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	P	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P
15	[illegible]		P	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
16	[illegible]		P	P	A	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	A	P	A	P	P	P	A	P	A	P	P	P	A	P	P	P
17	[illegible]		P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A
18	[illegible]		P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	A
19	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	A	P	A	P	P	A	P
20	[illegible]		P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	A	P	P	A	P	P	P	A	P	A	P	A
21	[illegible]		P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	P	P	A	P	P	P	A	P	A	P
22	[illegible]		P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	A	P	P	A	P	P	P	A	P	A	P
23	[illegible]		P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P
24	[illegible]		P	P	P	P	A	P	P	A	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P
25	[illegible]		P	P	P	P	A	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P
26	[illegible]		P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P
27	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	P	A
28	[illegible]		P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	A	P	P	A	P	P	P	P	P	P
29	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	A
30	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	A
31	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	A	P	P	P	P	P	P	P
32	[illegible]		P	P	P	P	P	P		P	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
33	[illegible]		A	P	P	P		P	P	A	A	A	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P

PRINCIPAL
Ramkrishna Mahavidyalaya
[illegible]

Scanned with OKEN Scanner

34	Mira Ashok Bhakare		[illegible]
35	ChanchalBaburaoGawai		[illegible]
36	AnchalBharatraoVarhekar		[illegible]
37	Priti Sanjay Dhurandhar		[illegible]
38	DarshnaGajananIngole		[illegible]
39	KomalGautamChakre		[illegible]
40	Arpita Santosh Kandalkar		[illegible]
41	RadhaDilipChimankar		[illegible]
42	MayuriRamsingh Thakur		[illegible]
43	Mayur RajkumarKhope		[illegible]
44	NAyan Sanjay Bhaleran		[illegible]
45	KhushiGautamKAvlikar		[illegible]
46	MrudulaGajananPatil		[illegible]
47	Ku. Supriya Ramesh Gawai		[illegible]
48	Ku. SamikshaRavindraBurghate		[illegible]
49	Ku. SakshiShankarraoTidke		[illegible]
50	Ku. BhagyashriRajkumarIngale		[illegible]
51	Ku. SnehaGajananKewate		[illegible]
52	Ku. KomalDilipChimankar		[illegible]
53	Ku. Vaishnavi Vilas Chahakar		[illegible]
54	Ku. Dakshata Vilas Khandare		[illegible]
55	Ku. Lakshmi GopalsinLodhi		[illegible]
56	Ku. Komal Sanjay Wandhe		[illegible]
57	Ku. KiranRavindraAthawale		[illegible]
58	Ku. PranetiShrikrushnaYawale		[illegible]
59	Ku. ChanchalPratulMahure		[illegible]
60	Ku. Vaishnavi Santosh Kaware		[illegible]
61	Aslam Sultan Shah		[illegible]
62	Ku. KiranRavindraAthawale		[illegible]
63	Karan SubhashRane		[illegible]
64	Aditya RajeshwarMohod		[illegible]
65	Akash Ramesh Bhusari		[illegible]
66	DattaSureshraoDaluke		[illegible]
67	Ku. ChanchalPratulMahure		[illegible]
68	Ku. Mrunali Rajesh Bahadure		[illegible]
69	ChandrashekharNandalBengale		[illegible]
70	KunalDiliprao Deshmukh		[illegible]
71	Dhiraj Suresh Gaibhiye		[illegible]
72	Ku. Radhika Vijay Jamajal		[illegible]
73	AnkushSudhakarAwaghad		[illegible]

PRINCIPAL

Scanned with OKEN Scanner

74	Ayush Manoharrao Gaikar		P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
75	Ku. Divya Kashinath Bursu		P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
76	Swapnil Bhaurao Karale		A	P	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	A	P	P	P	P	P	P
77	Ku. Padma Vinay Indurkar		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
78	Saurabh Vilas Mohod		P	P	P	P	P	P	P	A	P	A	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P
79	Sanket Dinesh Jawanjal		A	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
80	Samir Gajanan Gholap		P	P	P	P	P	P	A	A	A	P	A	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya
Darapur, Tq. Daryapur

Shri.Dadasaheb Gawai Charitable Trust Amravati (E-275)

Ramkrushna Mahaidyalaya Darapur

Certificate course on Household Industries in Darapur

2022-23

Syllabus

Unit 1 Meaning, importance, examples and need of Household industries. 10 hours

Unit -2 Prospects of household industries at Darapur. 10 hours

Unit 3 Actual Status of household Industries at Darapur. 10 hours

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

Shri.Dadasaheb Gawai Charitable Trust Amravati (E-275)

Ramkrushna Mahaidyalaya Darapur

Certificate course on Household Industries

Course Outcome

2022-23

1. understand the concept of household industries
2. to understand and evaluate need of household industry
3. to evaluate and to understand present status of household industries in

   local area
4. assessment of prospects of household industries in local area

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

श्री दादासाहेब गवई चॅरिटेबल ट्रस्टअमरावती

रामकृष्ण महाविद्यालय दारापूर

सहकार विभाग

संशोधन प्रकल्प (विद्यार्थ्यांसाठी)

विषय- दारापूर येथील कुटीर उद्योग

(Household Industries atDarapur)

संशोधक मार्गदर्शक

डॉ. यशवंत हरणे

Scanned with OKEN Scanner

Shri Dadasaheb Gawai Charitable Trust Amravati (E-275)

Ramkrushna Mahaidyalaya Darapur

Certificate course on Household Industries

Time Table

2023-24

Sr No.	Date	Time
1	25/11/23	12.30 pm to 1.30 pm
2	2/12/23	12.30 pm to 1.30 pm
3	9/12/23	12.30 pm to 1.30 pm
4	13/12/23	12.30 pm to 1.30 pm
5	21/12/23	12.30 pm to 1.30 pm
6	28/12/23	12.30 pm to 1.30 pm
7	6/1/24	12.30 pm to 1.30 pm
8	13/1/24	12.30 pm to 1.30 pm
9	20/1/24	12.30 pm to 1.30 pm
10	26/1/24	12.30 pm to 1.30 pm
11	3/2/24	12.30 pm to 1.30 pm
12	10/2/24	12.30 pm to 1.30 pm
13	17/2/24	12.30 pm to 1.30 pm
14	24/2/24	12.30 pm to 1.30 pm
15	2/3/24	12.30 pm to 1.30 pm
16	9/3/24	12.30 pm to 1.30 pm
17	16/3/24	12.30 pm to 1.30 pm
18	23/3/24	12.30 pm to 1.30 pm
19	30/3/24	12.30 pm to 1.30 pm
20	6/4/24	12.30 pm to 1.30 pm
21	13/4/24	12.30 pm to 1.30 pm
22	20/4/24	12.30 pm to 1.30 pm
23	27/4/24	12.30 pm to 1.30 pm
24	4/5/24	12.30 pm to 1.30 pm
25	11/5/24	12.30 pm to 1.30 pm
26	18/5/24	12.30 pm to 1.30 pm
27	25/5/24	12.30 pm to 1.30 pm
28	1/6/24	12.30 pm to 1.30 pm
29	8/6/24	12.30 pm to 1.30 pm
30	15/6/24	12.30 pm to 1.30 pm

Scanned with OKEN Scanner

Certificate course on Household Industries

STUDENT LIST 2023-2024

Sr.No.	Name of Student
1	AnishaNarayanraoSagane
2	Ankita Santosh Kolhe
3	ArpitaSudhakarKavatkar
4	Gaurav RajendraAdgokar
5	GopalPramodraodKaware
6	KrunalSatishGadve
7	Prakash BalkrushnaMohod
8	PunamChandrakantBhuskat
9	RutikDipakrao Aware
10	SamikshaShankarraoSarode
11	SamruddhiDevendraYawale
12	SanketGajananKusatkar
13	SejalPyarelalKurmi
14	ShejalGajananYawale
15	TanushriVinodBawner
16	TejaswiniGangadharInagle
17	TurptiRavindraBawner
18	VaishaliNarendraWath
19	VaishanviAvinashWankhade
20	Wasique Ahmad GulamNabi
21	VaishnaviArunpantZade
22	PoojaKeshavSomvanshi
23	Nikita DipakDhoke
24	RutikaPunjabraoWath
25	GobareShivamBhimrao
26	GawaiTusharSudhir

Scanned with OKEN Scanner

27	DhurandharAniketBabulal
28	BarbadeRushikeshPrabhakar
29	AaroleAnkushNarendra
30	Aware SopanRaghunath
31	Aarole Ram Ashok
32	VyavhareSwapnilBhashkar
33	Gondchor Ram Subhash
34	KusatkarShaymUmesh
35	JadJankiPramod
36	ChandurkarSakshiPramod
37	VarhekarRutujaPurushottam
38	KundalkarArpita Santosh
39	PatilMrudulaGajanan
40	NandekarViditaBalkrushna
41	AmzareAarti Narayan
42	BawnerSonaliRajendra
43	Kalskar Rohan Sudhkar
44	Ingle RutujaPrashant
45	HarneNayanaVasant
46	BhongaleSamikshaChakardhar
47	BhandeBhagyashriRavindra
48	NeharKomalRajendra
49	BansodAniketRaosaheb
50	BhatkarMamta Sunil
51	BhatkarPriya Sunil
52	TayadeShivaniRameshwar
53	RauraleVrushali Ganesh
54	ReleAadityaRamdas
55	BhaleraoNayanSanjayrao
56	IngaleSamikshaBalkrushna

Scanned with OKEN Scanner

57	MendheSuvarnaGajanan
58	SardarAnkitRajkumar
59	GawaiPrashikVinayak
60	BhakareMeeraAshokrao
61	ChakreKomalSandip
62	DhwaleSamitRajendra
63	WarhekarAachal Bharat
68	DahatondeSopanGaneshrao
65	ChaturbhujVishvanathNivruttinath
66	Khandare Nikita Sureshrao
67	KhandarePranitaSureshrao
68	KhopeMayuriRajkumar
69	ShegokarSanketMahadeo
70	GawaiChanchalBabarao
71	Bhorkhade Karan Kailasrao
72	Jadho Ajay Devidas
73	BansodKamleshVishwanath

CERTIFICATE OF COMPLETION

This is to Certify that above **73 (seventy three)** students completed Six month **certificate course on Household Industries** .

In Academic year 2023-24.

Course Coordinator

certificate course on Household Industries

Principal

Ramkrushna Mahavidyalaya Darapur

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Attendance Sheet

Six Month Certificate Course (Academic Year: 2023-24)

Name of the Course: Certificate Course on Household industries

Sr. No	Student Name	Lecture No. / Date	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
		Date	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
1	[illegible]		P	P	P	P	P	P	A	A	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	A	P	A	P	P	A	P	A	P	P	A	P
2	[illegible]		P	P	P	P	P	A	A	P	P	A	P	P	A	P	P	P	A	P	A	P	P	P	A	A	P	P	P	P	A	P
3	[illegible]		P	P	P	P	P	A	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	P	P	P	P	A	P	P	A	P
4	[illegible]		P	P	P	A	A	P	P	P	A	P	P	A	P	P	A	P	A	P	P	A	P	A	A	P	P	A	P	P	P	P
5	[illegible]		P	P	P	A	A	P	P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	A	P	P	A	P	A	P	A	P	P	A	P	P	A
6	[illegible]		P	P	A	P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A
7	[illegible]		P	P	P	P	A	P	A	P	A	P	P	P	P	A	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	A	P	P
8	[illegible]		P	P	P	P	P	A	P	P	A	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	P	A	P	A	P	P	A	P	P	A	P
9	[illegible]		P	P	P	P	A	A	P	P	A	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	A	P	A	P	P	P	A	P
10	[illegible]		P	A	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	A	A	A	A	P	P	P	A	A	P	P
11	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	A	A	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
12	[illegible]		P	P	P	P	A	A	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
13	[illegible]		A	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
14	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
15	[illegible]		A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
16	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A
17	[illegible]		A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
18	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
19	[illegible]		A	A	A	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
20	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
21	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	A	A	A	A
22	[illegible]		A	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P
23	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	A	A	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
24	[illegible]		A	P	P	P	A	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	A
25	[illegible]		P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	A	A	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
26	[illegible]		A	P	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
27	[illegible]		P	P	P	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P
28	[illegible]		A	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
29	[illegible]		P	A	P	A	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
30	[illegible]		A	A	P	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
31	[illegible]		A	P	P	A	A	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P

PRINCIPAL
Ran[illegible]
Dang[illegible]

32	[illegible]		[illegible]
33	[illegible]		[illegible]
34	[illegible]		[illegible]
35	[illegible]		[illegible]
36	[illegible]		[illegible]
37	[illegible]		[illegible]
38	[illegible]		[illegible]
39	[illegible]		[illegible]
40	[illegible]		[illegible]
41	[illegible]		[illegible]
42	[illegible]		[illegible]
43	[illegible]		[illegible]
44	[illegible]		[illegible]
45	[illegible]		[illegible]
46	[illegible]		[illegible]
47	[illegible]		[illegible]
48	[illegible]		[illegible]
49	[illegible]		[illegible]
50	[illegible]		[illegible]
51	[illegible]		[illegible]
52	[illegible]		[illegible]
53	[illegible]		[illegible]
54	[illegible]		[illegible]
55	[illegible]		[illegible]
56	[illegible]		[illegible]
57	[illegible]		[illegible]
58	[illegible]		[illegible]
59	[illegible]		[illegible]
60	[illegible]		[illegible]
61	[illegible]		[illegible]
62	[illegible]		[illegible]
63	[illegible]		[illegible]
64	[illegible]		[illegible]
65	[illegible]		[illegible]
66	[illegible]		[illegible]
67	[illegible]		[illegible]
68	[illegible]		[illegible]
69	[illegible]		[illegible]

PRINCIPAL
Ramkrishna Mahavidyalaya
... Paschim Medinipur

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

70	[illegible]		P	P	A	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	A	P	P	P	P
71	[illegible]		A	P	P	A	P	P	A	P	P	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	P	A	P	P	A	P	P	P
72	[illegible]		P	A	P	A	P	P	P	P	P	P	A	P	P	P	A	P	A	P	P	P	P	P	P	P	A	P	A	A	P	P	P	P
73	[illegible]		P	P	P	P	[illegible]	A	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Shri Dadasaheb Gawai Charitable Trust Amravati (E-275)

Ramkrushna Mahaidyalaya Darapur

Certificate course on Household Industries

2023-24

Syllabus

Unit 1 Meaning, importance, examples and need of Household industries. 10 hours

Unit -2 Prospects of household industries at Darapur. 10 hours

Unit 3 Actual Status of household Industries at Darapur. 10 hours

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner

श्री दादासाहेब गवई चॅरिटेबल ट्रस्टअमरावती

रामकृष्ण महाविद्यालय दारापूर

सहकार विभाग

संशोधन प्रकल्प (विद्यार्थ्यांसाठी)

विषय- दारापूर येथील कुटीर उदयोग

(Household Industries atDarapur)

संशोधक मार्गदर्शक

डॉ. यशवंत हरणे

Scanned with OKEN Scanner

Shri.Dadasaheb Gawai Charitable Trust Amravati (E-275)

Ramkrushna Mahaidyalaya Darapur

Certificate course on Household Industries

Course Outcome

2023-24

1. understand the concept of household industries

2. to understand and evaluate need of household industry

3. to evaluate and to understand present status of household industries in

   local area

4. assessment of prospects of household industries in local area

PRINCIPAL
Ramkrushna Mahavidyalaya,
Darapur, Tq. Daryapur

Scanned with OKEN Scanner